

OSMANLI HADİS ARAŞTIRMALARI 3
TEK HADİS YORUMCULUĞU SERİSİ 1

İsmâil Hakkı
BURSEVÎ

ÎMÂN ESASLARINA
TASAVVUFÎ BİR BAKIŞ

(ŞERH- U ŞU'ABİ'L-ÎMÂN)

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

DÂRÜLHADİS

**İMAN ESASLARINA
TASAVVUFÎ BİR BAKIŞ
(Şerhu Şu'bi'l-Îmân)**

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

*Bu eser, Hüseyin Tamgüney tarafından, muhterem pederleri
Merhum Sultan Baba'nın
aziz ruhuna ithâf edilmiştir.*

**İMAN ESASLARINA
TASAVVUFÎ BİR BAKIŞ
(Şerhu Şu'bi'l-Îmân)**

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	6
YAYINCIDAN	9
ÖNSÖZ	13
İSMAİL HAKKI BURSEVİ	17
A. HAYATI	17
a. İsmi	17
b. Ailesi ve Soyü	17
c. Doğumu ve Gençliği	18
d. Vazifeleri ve Faaliyetleri	18
e. Vefatı	23
B. İLMİ HAYATI	24
a. Tahsili	24
b. Hocaları	26
1. Osman Fazlı İlahi	26
c. Tasavvufi Hayatı	28
d. Hadisçiliği	30
C. ESERLERİ	31
a. Tefsire Ait Eserleri	34
b. Hadise Ait Eserleri	35
c. Tasavvufa Ait Eserleri	36
ŞERHU ŞU'ABİ'L-İMÂN (SADELEŞTİRİLMİŞ METİN)	39
A. BİRİNCİ ŞU'BE	45
1- Yaratıcının Varlığına İnanmak	46
2- Tevhid	47
3- Allah Teâlâ'nın Hayat Sıfatı	47
4- Allah Teâlâ'nın İlim Sıfatı	48
5- İrade	49
6- Allah Teâlâ'nın Kudret Sıfatı	50
7- Allah Teâlâ'nın Sem' (İşitme) Sıfatı	51
8- Allah Teâlâ'nın Basır (Görür) Olduğuna İnanmak	52
9- Allah Teâlâ'nın Mütakellim Olduğuna İnanmak	52
B. İKİNCİ ŞU'BE	54
1- Meleklerle İman Etmek	54
2- Kitaplara İman	55
3- Peygamberlere İman	57
4- Âlemin Sonradan Yaratıldığına (Hudûsuna) İnanmak	59

C. ÜÇÜNCÜ ŞU'BE	60
1- Öldükten sonra dirilmeye (ba's) inanmak.	60
2- Kıyamet Günü Durdurulup Sorgulacağına (Vakfe) inanmak.....	61
3- Kıyamet Günü Amellerden Hesap Vereceğine inanmak.....	61
4- Mîzan Haktır	63
5- Sırât Haktır	64
6- Şefaattir.....	66
7- Cennete, onunla ilgili hûri, gılmân ve vildân ni'metlerine îman etmektir.67	
8- Cehenneme, onunla ilgili derecelere, Ağlâl ve Enkâle inanmaktır.....	68
D. DÖRDÜNCÜ ŞU'BE.....	70
1- Sifahtan (Zinadan) Korunmak.....	71
2- Nikâh Akdi	72
3- Eşin Hakk'ını Gözetmek	74
4- Ana-Babaya iyilik Etmek.....	75
5- Çocukları Terbiye Etmek.....	76
6- Akrabalarla İlişkiyi Sürdürmek.....	78
7- Büyüklere İtaat Etmek.....	79
8- Kölelere İyl Davranmak	80
E. BEŞİNCİ ŞU'BE	81
1- İdarecilik Görevi	81
2- Cemaate Uymak	84
3- Ülü'l-Emre İtaat Etmek.....	85
4- İyilikte Yardımlaşmak	86
5- Dinî Alâmetleri Canlı Tutmak	87
6- İyiliği Emretmek.....	88
7- Dini Muhafaza Etmek.....	89
8- Canı Muhafaza Etmek	91
9- Had Cezâlarını Uygulamak	92
10- Akli Muhafaza Etmek, Akli Sarhoşluk ve Cînnet Veren Şeylerden Korumak	93
11- Malı Muhafaza Etmek	96
12- Nesli Muhafaza Etmek.....	96
13- Kazif ve Ta'zir Cezâsıyla Şereflî Korumak	97
14- Zarardan Korumak Gerekir	98
F. ALTINCI ŞU'BE.....	99
1- Şahâdet Kelimesini Söylemek.....	99
2- Lehcenin Doğru Olması	99
3- Kur'an Tilaveti	101
4- Şer'i ilimleri Öğretmek.....	102
5- Şer'i Mesele ve Hükümleri Öğretmek	103
G. YEDİNCİ ŞU'BE	105
1- Taharet	105
2- Örtünmek.....	109
3- Namazı Kılmak.....	110
4- Zekât Vermek	111
5- Cenazeyi Teşyi Etmek.....	113
6- Oruç Tutmak	114
7- Hacca Gitmek	117
8- Adağını Yerine Getirmek.....	119
a. Oruç keffâreti	123

b. Zihar keffâreti.....	123
c. Yemin keffâreti.....	123
d. Hata ile öldürme keffâreti	124
H. SEKİZİNCİ ŞU'BE	124
1- Mal Hırsıdan Uzak Durmak.....	124
2- Makam Hırsından Uzak Durmak	126
3- Kinden Uzak Durmak.....	127
4- Hasetten Uzak Durmak	127
5- Riyâdan Uzak Durmak	128
6- Nifaktan Uzak Durmak	129
7- Ucubtan Uzak Durmak.....	130
8- Kibirden Uzak Durmak.....	130
I. DOKUZUNCU ŞU'BE	132
1- Tevbe Etmek	132
2- Korku (Havf).....	134
3- Ümit (Recâ).....	135
4- Hayâ.....	136
5- Şükûr.....	137
6- Vefâ	138
7- Sabır.....	139
8- İhlas	140
9- Sevgi ve Muhabbet.....	141
10- Tevekkül.....	143
11- Kadere Rızâ Göstermek	144
ŞERHU ŞU'ABÎ'L-İMÂN (ORİJİNAL METİN).....	147
A. ŞU'BE-İ KÜLLİYE-İ ŪLÂ.....	153
B. ŞU'BE-İ KÜLLİYYE-İ SÂNİYE.....	159
C. ŞU'BE-İ KÜLLİYE-İ SALİSE	164
D. ŞU'BE-İ KÜLLİYYE-İ ERBA'A	174
E. ŞU'BE-İ KÜLLİYYE-İ HÂMİSE.....	183
F. ŞU'BE-İ KÜLLİYYE-İ SÂDİSE	199
G. ŞU'BE-İ KÜLLİYYE-İ SÂB'İA.....	205
H. ŞU'BE-İ KÜLLİYYE-İ SÂMİNE	221
I. ŞU'BE-İ KÜLLİYYE-İ TÂSİA.....	228

YAYINCIDAN

Övgülerin en iyisine lâayık olan Allah Teâlâ'ya nihâyetsiz hamd, gönüllerin doktoru Yüce Peygamberimize, onun âl ve ashâbına sonsuz salât ü selâm olsun.

Her yayınevinin, temelde bir kuruluş gayesi olduğu gibi, yayın çizgisini tespit ederken de mutlaka göz önünde bulundurduğu ilkeleri vardır. Esasen yayınevinin başarısı da kuruluş gayesine ve yayın ilkelere ne kadar uyduğuna bakılarak anlaşılır.

Dârülhadis de, kuruluş gayesi olarak Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye döneminde hadis ilmi alanında hazırlanmış eserler, hadis ilmine hizmeti dokunmuş ilim adamları ve bu gayeye yönelik tesis edilmiş kurumlar hakkında insanlığı aydınlatma ve geçmişten geleceğe projeksiyonlar yapma düşüncesiyle yayın hayatına başlamıştır.

Geçmişinin temelleri üzerinde yükselmeyen bir kültürün, sağlam ve kalıcı bir gelecek inşa etmesi düşünülemez. Buradan hareketle, Cumhuriyet nesli olan bizlerin de Osmanlı döneminin maddî ve manevî alanındaki kültürel mîrasını keşfetmeden sağlıklı bir toplumsal kimliğe sahip olmamız imkânsızdır. Bizim için Osmanlı dönemi, maddî ve manevî mîrası araştırılıp dersler çıkarılması açısından çok önemli sahneler, eserler ve ibret levhaları ihtiva etmektedir. Bu anlamda sözü edilen dönem, araştırmacılar için her açıdan tükenmez bir hazine niteliğindedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye dönemi, târihî, içtimâî, hukûkî, siyâsî alandakiler kadar bunların her birini yönlendiren dinî ilimler sahasında da ciddî araştırmalarla keşfedilmeyi beklemektedir. Bu çerçevede dinî ilimlerin en önemlilerinden olan hadis ilimleri ve eserleri de üzerinde yeterince durulmayan bir alandır. Buna rağmen, ilim dünyasında büyük genellemeler şeklinde ortaya atılmış, söz konusu dönemde Anadolu'da hadis ilmine önem

verilmediği, Osmanlı ulemâsı içerisinde hadis alanındaki başarısıyla öne çıkmış âlimin bulunmadığı şeklinde yaygın bir kanaat vardır.

Dârülhadis olarak, bu kanaatin doğruluğunun ya da yanlışlığının tespiti için ciddî araştırmaların yapılması gerektiğinden hareketle, Osmanlı Hadis Araştırmaları adı altında yürütülen bir proje çerçevesinde bu alanda araştırmalar yapıp/yaptırıp yayınlamayı hedefliyoruz. Esasen küçük bir beylikten başlayan Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin serüveni, üç büyük kıtada yaşayan yirmiyi aşkın milleti, ilâhî kaynaklı üç büyük din başta olmak üzere farklı inanışları çok kültürlü bir ortamda altı yüz yılı aşkın bir süre aynı potada eritmeyi başaran bir noktaya ulaşmıştır. Saadet asrından sonra İslâm tarihinin en ihtişamlı safhası bu dönemde yaşanmıştır. Hiç şüphesiz bu gelişim ve kucaklaşmanın ardında dinî ilimlerin ve özellikle hadis ilimlerine verilen önemin katkısı büyüktür.

Geçmişten tevârüs edilen tarihî ve kültürel mîrasın reddi anlayışına dayalı bir yaklaşım sebebiyle, Doğu'da ve Batı'da geniş anlamda Osmanlı dönemi araştırmaları çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Bazı Batı üniversitelerinin bünyesinde kurulan Osmanlı Araştırmaları kürsüleri de ancak siyasî târîhe dair etütleri ile dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, söz konusu dönemde hadis ilimlerinin durumu hakkında yapılacak her araştırma ve neşir orijinal olacaktır. Ne var ki bu çalışmaların önyargıdan, aşırılıklardan uzak; mütedil bir tarzda ve Osmanlı ilmî mîrasını gün yüzüne çıkarıcı bir nitelikte yürütülmesi zarureti vardır. Buna uygun olarak bizim de hedefimiz, görülmek istenen ya da hayâl edilen Osmanlı'yı değil, araştırmalar sonucu görünen Osmanlı'yı ortaya koymaktır.

Bu çerçevede Osmanlı Hadis Araştırmaları adı altındaki projemiz şimdilik Osmanlı dönemi ile sınırlı olup, ana hatlarıyla beş ayrı bölümde yürütülmektedir:

1. Muhaddisler ve hadis ilimlerine dair eserleri,
2. Dârülhadisler ve müderrisleri,
3. Camilerde hadis eğitimi ve Osmanlı vâizleri,
4. Tekke ve zâviyelerde hadis eğitimi,
5. Osmanlı âlimlerince hazırlanmış eserlerin neşri ve Türkçe'ye kazandırılması.

Osmanlı Hadis Araştırmaları projesi dâhilinde, sözü edilen alanlarda hazırlanan eserler ve araştırma sonuçları belirli bir tertibe göre siz okuyucularımıza arz edilecektir. Bu çerçevedeki çalışmalar şu araştırma serileri içerisinde yayımlanacaktır:

1. Temel Kaynak Araştırmaları Serisi,
2. Ulemâ-Devlet Adamı İlişkileri Serisi,
3. Kırk Hadis Araştırmaları Serisi,
4. Hadisleri Anlama Gayretleri Serisi,
5. Tek Hadis Yorumculuğu Serisi,
6. Hadis Çalışmalarına Dayalı Araştırmalar Serisi.

Dârülhadis yayınlarının üçüncü eseri olarak siz okuyucularımıza sunduğumuz *İman Esaslarına Tasavvufî Bir Bakış* adlı bu çalışma Osmanlı'da tek hadis yorumculuğu serisinin ilk kitabıdır. İsmail Hakkı Bursevî'ye ait olan eser, "İman yetmiş şubedir. En yükseği 'Allah'tan başka ilah yoktur' demek, en aşağısı ise yoldan eziyet veren şeyleri gidermektir..." hadisinin tasavvufî yorumundan ibarettir.

Kitabın önemi yoruma esas teşkil eden hadisin öneminden kaynaklanmaktadır. Hadis inanç-davranış-duygu üçlüsünün İman gerçeği ile irtibatını ve İslam'da İman ile alakalı olmayan herhangi bir davranışın bulunmadığını ve de İslam inancı açısından din-devlet ayrılığı, din-dünya ayrılığı gibi bir anlayışın olamayacağını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma vesilesiyle, Sevgili Peygamberimizin örnek hayatından, yönetici hak ve sorumluluklarına dair bir çıkarımı, onun yaşantısını kendisine örnek alan hamiyet sever halkımıza sunmuş olmanın bah-tiyarlığını bize ihsan eden Yüce Rabbimize sonsuz şükürler ediyor, değerli okuyucularımıza ancak katılımcı bir yönetim anlayışının oluşturacağı huzur ve güven ortamında mutluluklar diliyoruz.

Gayret bizden, başarıyı ihsan etmek Allah Teâlâ'dandır.

Osmanlı Hadis Araştırmaları

Proje adına

Dr. Selahattin YILDIRIM

ÖNSÖZ

Alemlerin Rabbi olan Yüce Allah'a hamd ve tüm insanlığa hıdayet rehberi olarak gönderilen Peygamberimiz Muhammed (a.s)'a salat ü selam olsun.

İslami ilimlerin ikinci kaynağı olan sünnet, hadislerden meydana gelir. Hadisler ise Peygamberimizin söz, fiil ve takrirlerinden teşekkül eder.

Kur'an'ın anlaşılmasında hadislerin çok önemli ve asla gözardı edilemeyecek bir yeri ve konumu vardır. Nitekim müslümanlar, İslamın ilk devirlerinden beri Kur'an'ın okunması, anlaşılması yolunda yoğun çalışmalar yaparken hadislerin toplanması, tedvin edilmesi ve anlaşılması konusunda da dikkat çekici üstün ilmi mesailer gerçekleştirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak hadisler, asırlar boyu tağıyr ve unutulmaktan korunarak asliyetini muhafaza etmiş ve bu haliyle nesilden nesile aktarılmıştır.

Hadislerin tasnif edilmesinde fıkhi konuların yanında itikad mevzuları da ele alınarak müslümanların imanla alakalı bilgileri de açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

Bu arada imanın kısımlarını ele alan hadisler özellikle “şuabu'l-ıman=İmanın şubeleri” başlığı altında ele alınıp incelenmiştir. Her ne kadar iman, amelden bir cüz değil ise de imanın bir yandan yaptırıcı ve öte yandan da caydırıcı olması da bir gerçektir..Şuabu'l-ıman başlığı altında veya bu isimle telif edilen eserlerde imanın yetmiş küsur olan kısımları incelenmiştir.

İlk devirlerden beri bu konunun da ele alındığını ve bir takım eserler vucuda getirildiğini görmekteyiz. Örnek olarak bir kaçına işaret edebiliriz:

1. Abdullah el-Hasan el-Halimi eş-Şafil (v. 403/1012), Şuabu'l-İman.

Ele aldığı hadislerin, genelde senedlerini zirketmez.

2. Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhaki (v. 384/458-994/1065), Şuabu'l-İman.

Sekiz cild olan bu eser, Ebu Muhammed es-Saidi b. el-Bisyuni ez-Zağluli tarafından tahkik edilmiş ve Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, Lübnan 9990'da basılmıştır.

Bu kitapta hadisler senedleriyle verilerek sıhhat ve zaaf durumları belirtilir. İmanın yetmiş küsür şubesi ayet ve hadislerle tesbit edilip tanıtılır. Bu eser alanında pek meşhur olup birçok şerhleri yazılmıştır.

3. Ebu Muhammed Abdulcelil b. Musa b. Abdulcelil el-Endelüsi el-Kasri (v. 608/1211), Şuabu'l-İman. Tahkik: Seyyid Kısrevi Hasan, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

4. Ebu Cafer Ömer b. Abdurrahman el-Kazvini (v. 669/1270), Muhtasarı Şuabi'l-İman, Tashih ve Ta'lik: Zekerıyya Ali Yusuf, Mektebetü'l-Mütenebbi, 1395.

5. Siracuddin Ömer b. Muhammed b. el-Bulkini eş-Şafil (v. 805/1402).

6. Muhammed b. Muhammed el-Ensari el-Maliki, Şuabu'l-İman.

7. Muhammed Hafız Salih eş-Şüreyde, el-İman ve Mubtilatühü fi'l-Akide'ti'l-İslamiyye, Ummu'l-Kura Üniversitesi, mastır tezi, 1989.

Meşhur alim ve müfessir İsmail Hakkı Bursevî tarafından telif edilen "Şerhu Şuabi'l-İman" adlı eser Osmanlıca olup alanında önemli bir eserdir. Bunu mümkün olduğunca kendi üslubunu bozmadan sadeleştirmeye çalıştık. Bunun için de;

a) İstilahlar aynen yazılmış, gerektiğinde dipnotlarda açıklamalar ilave edilmiştir. Dipnotların da ayrıca kaynakları gösterilmiştir.

b) Anlaşılması zor olan ifade ve istilahları günümüz insanının anlayacağı bir şekilde sunmaya gayret ederek, gerekli görüldüğünde parantez içi açıklamalar yapılmıştır.

“Şerhu Şuabl’i-İman” adlı bu kitap, iman konusunu dokuz şube olarak ele almaktadır. Her şubeyi de farklı başlıklar altında ele alarak böylece yetmişin üzerinde konuyu güzel bir şekilde takdim etmektedir..

İmanın Birinci Şubesinde Allah’ın bazı sıfatlarını tanıtır. Bu kapsamda önce Allah’ın Yaratıcı olduğuna değinilir; ardından tevhid; Allah’ın hayat, ilim, irade, kudret, işitme, görme ve kelam sıfatları tanıtılır.

İkinci Şubede meleklerle, kitaplara, peygamberlere iman ve alemin sonradan yaratıldığını inanmak; Üçüncü Şube; ölüm, Kıyamette hesap verme, Mizan, Sırat, Şefaât, Cennet ve Cehennem konuları; Dördüncü Şube; zina, nikah, aile içi görevler ve sıla-ı rahim gibi mevzular; Beşinci Şube idarecilik, ulu’l-emre itaat, iyiliklerde yardımlaşmak, dini alametleri canlı tutmak, dini, canı, aklı, malı, nesli ve şerefi muhafaza etmek, cezaları uygulamak; Altıncı Şube; kelime-i şehadet, doğru konuşmak, Kur’an okumak, ilim öğrenmek ve öğretmek; Yedinci Şube; taharet, örtünmek, namaz kılmak, zekat vermek, cenazeyi teşyi etmek, oruç tutmak, hacca gitmek, adak ve yeminlerini yerine getirmek, keffaretleri ödemek; Sekizinci Şube; mal- makam hırsından uzak durmak, kinden, hasedden, nifaktan, ucubden ve kibirden uzak durmak; Dokuzuncu Şube; tevbe etmek, korku, ümit, haya, şükür, vefa, sabır, ihlas, muhabbet, tevekkül ve kadere rıza konuları ele alınmıştır.

Bu konularda bazan tasavvufî inceliklere de yer verilerek güzel bilgiler serdedilmektedir. O bakımdan özellikle günümüz müslümanlarının bunları okuması ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen tefsir yüksek lisans öğrencisi Harun Öğmüş’e ve özellikle neşrini kararlaştıran Osmanlı Hadis Araştırmaları Çalışmalarını sürdüren sayın Dr. Selahattin Yıldırım’a teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu kıymetli eserin okuyucularına faydalı olmasını Yüce Allah’tan niyaz ediyorum.

Tevfik Allah’tandır.

Prof.Dr.Yakup ÇİÇEK
İçerenköy - Ekim 2000

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ

A. HAYATI

a. İsmi

İsmail Hakkı Efendi, otuz seneden fazla Bursa'da kaldığı ve orada vefat ettiği veya onu Mesnevi Şarihi İsmail Ankaravi (v. 1041/1631) 'den ayırmak için "Bursevi",¹ Aydos'ta doğduğu için "Aydosi", aslen İstanbullu olduğu için de "İstanbuli",² Üsküdar'da bir süre vazife yaptığı için "Üsküdari",³ tarikatına nispetle de Celveti diye anılır. Şiirlerinde ve tasavvufi eserlerinde "Hakki" mahlasını kullanmıştır.⁴

b. Ailesi ve Soy

Bursevi, hem annesi hem de babası yönünden soyunun peygamber sülalesine dayandığını belirtiyor. Tafsilatlı şecerenin Aksaray'daki evleriyle birlikte yandığını ifade ederek, babasından öğrendiği kadarıyla iki batın öncesine kadar dedelerinin isimlerini veriyor. Kitabı'l-Hutaba adlı eserinin ilk sayfasını ilave ettiği bir notta ana ve baba tarafının şecereleri bulunmaktadır. Buna göre babası Mustafa Efendi, Şah Hüdabende oğlu Bayram Çavuşun oğludur. Annesi Kerime Hanım ise Şeyh Davud Efendi oğlu Abdurrahman Efendi oğlu Kadı Ahmed Efendi'nin kızıdır.⁵

¹ Mehmed Ali Ayni, *Türk Azizleri*, s. 13.

² Hayruddin Ez-Zirikli, *el-A'lam*, I, 309; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, I, 266.

³ *İ.A.*, V(2), 1114-1115.

⁴ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 143.

⁵ Sakıp Yıldız, "Türk Müfessir İsmail Hakkı Bursevi'nin Hayatı", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, s. 1 sy. 1, s. 105.

c. Doğumu ve Gençliği

İstanbul Aksaray'da dünyaya gelen babası Mustafa Efendi, yine bu semtte ikamet etmektedir. 1062/1652 senesinde Aksaray civarında çıkan büyük yangında mal ve mülkünü kaybeder. Durumu bozulunca, akrabalarının bulunduğu, bu gün Bulgaristan sınırları içinde kalan Aydos'a yerleşir.⁶ İsmail Hakkı, bu kasabada 1063 yılı Zilkade ayı başlarında bir Pazar günü⁷ (6 Zil-Kade 1063/ 28 Eylül 1653)⁸ dünyaya gelir. Yedi yaşına geldiğinde annesi Kerime Hanım, Hakkın rahmetine kavuşur.⁹ Bunun üzerine tahsiline başlayınca kadar büyük annesinin himayesinde kalır. Kardeş olarak, birlikte ders çalıştığı, hatta yirmi ay kadar hocalık yaptığı bir ağabeyinden bahseder.¹⁰

d. Vazifeleri ve Faaliyetleri

Daha yirmi yaşlarındayken Bursa'da irşad ve tarikat-ı Aliyye'yi neşirle görevlendirilir.¹¹ Ardından aynı vazifeyi ifa etmek için Osman Fazlı Efendi tarafından 1086/1675 yılında Üsküp'e halife olarak tayin edilir. Yanında üç sufi ile birlikte Üsküp'e varır.¹² Orada değişik camilerde vaaz ve irşad faaliyetlerine başlar. Kısa zamanda halka kendini sevdırır. Halkın girişimiyle eski, harap bir zaviye ve yanındaki mescid tamir edilerek medrese haline getirilir. İsmail Hakkı Efendi ilk olarak burada talebe yetiştirmeye başlar. Halk arasında adı duyulunca zengin bir kadının inşa ettirdiği yeni bir zaviyeye geçer. Bu kadın çok miktarda malını bu zaviyeye vakfeder. Böylece burada geçim ve talebelerini yetiştirmek bakımından herhangi bir sıkıntı çekmez.¹³

İsmail Hakkı Efendi, 1087/1676 senesinde aslen İstanbullu olup Üsküp'e gelip yerleşen Şeyh Mustafa Uşşakinin kızı Ayşe Hatun ile yirmi dört yaşında evlenir.¹⁴

⁶ İsmail Hakkı Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 100-101.

⁷ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 107; Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 217a.

⁸ Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu*, s. 72-73.

⁹ Mehmed Ali Ayni, *Türk Azizleri*, s. 13.

¹⁰ Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 217b.

¹¹ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 101.

¹² Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 223b.

¹³ Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁴ Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 224a; Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 16.

Hakkı Efendi, halk içinde ve idarecilerde gördüğü İslam'a uymayan hareketleri, yaptığı vaaz ve sohbetlerde dile getirir ve bu yanlışları ortadan kaldırmak için çok çaba sarf eder. Yerine göre bunları yapan kimseleri mevkiine bakmadan sert bir dille eleştirir. Bu nasihatların muhatapları olan, aralarında Üsküp müftüsünün de olduğu bazı kimseler ona karşı tavır alırlar ve ortada dedikodular dolaşmaya başlar. Daha sonra bu kimseler ulaşabildikleri kimselere hatta İstanbul'a kadar içinde gerçekleri yansıtmayan şikayet mektupları gönderirler.¹⁵ Bunun ardından karışan ortalık kolay kolay durulmaz. Bunun üzerinde Osman Fazlı Efendi onu Köprülü Kasabasına tayin eder.¹⁶

Böylece altı sene boyunca vazife yaptığı Üsküp'ten 1092/1681 yılında ayrılır. Yalnız Üsküp'ten ayrılmak istemeyen eşi Ayşe Hatunu, Köprülü'ye gitmek için ikna etmekte epey zorlanır.¹⁷ Burada on dört ay kalan İsmail Hakkı Efendinin, kıymetli ve faziletli bir kimse olduğunu öğrenen Usturumca halkı İstanbul'a Osman Fazlı Efendiye gönderdikleri bir aracıyla onu kendi memleketlerine göndermesini isterler. O da teklifi, müspet karşılayıp Hakkı Efendinin 1093/1682 yılında oraya gitmesine izin verir.¹⁸

Bunun üzerine Usturumca ahalisi gelip onu Köprülü'den alırlar, evini taşırlar ve kendisine güzel ve geniş bir ev tahsis ederler, evi döşeyip, bol miktarda erzak gönderirler. Burada otuz ay boyunca kalan İsmail Hakkı Efendi, talebe yetiştirme ve halkı irşad faaliyetlerine devam eder. Bir ara halk tarafından bölgeye müftü olarak atanması için Osman Fazlı Efendiye müracaat edilir. Ama Fazlı Efendi, Ehl-i Takva, Ehl-i İfta olamaz diye bu isteklerini geri çevirir.¹⁹ Bu hadise halkın İsmail Hakkı Efendiyi ne kadar sevdiğini, ona ne kadar değer verdiğini ve bağlandığını göstermeye kafidir.

Bu sırada Osman Fazlı Efendi, Sultan IV. Mehmed'in daveti üzerine, vaaz ve nasihatte bulunmak için Edirne'de kalmaktadır. Bir mektupla İsmail Hakkı Efendiyi yanına çağırır. Burada üç ay müddetle kalan Hakkı Efendi, şeyhi ile birlikte bazı eserleri mütalaa eder. Bu arada

¹⁵ Bursevi, *a.g.e.*, vrk. 225a.

¹⁶ Bursevi, *a.g.e.*, vrk. 225a; Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 17-20.

¹⁷ Bursevi, *a.g.e.*, vrk. 228b.

¹⁸ Bursevi, *a.g.e.*, vrk. 229a.

¹⁹ Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 20.

Bursa halifesi Şeyh Sun'ullah Efendinin vefat ettiği haberini alan Osman Fazlı Efendi, onun yerine İsmail Hakkı Efendiyl tayin eder.²⁰

Usturumca'ya geri dönen Hakkı Efendi, Üsküp'ten bile ayrılırken oldukça zorlanan eşini, çok uzak olan Bursa'ya gitmeye ikna edemez. Eşinin bu tavrı aile içinde sıkıntıya sebep olur. Bunun üzerine durumu şeyhine bildirir. Bir müddet sonra şeyhinden gelen ikinci bir emir üzerine İsmail Hakkı Efendinin gitmekte kararlı olduğunu anlayan eşi de bu işe razı olur.²¹

Kış sert geçtiği için ailesini Usturumcada bırakıp kendisi Edirne'ye gelir. Üç ay kadar Osman Fazlı Efendinin evinde misafir kalır. Bu zaman içinde şeyhi ile beraber İbn Arabî'nin (v. 683/1240) *Fususul-Hikem* adlı eserini okurlar. Bahar gelince eşini Usturumcadan Edirne'ye getirtir ve birlikte yola çıkarak 8 Cemaziye'l-Ahîr 1096/12 Mayıs 1685 tarihinde Bursa'ya varırlar.²²

Usturumcada durumu oldukça iyi olan İsmail Hakkı Efendi yeni bir hayatla karşı karşıyadır. Burada öncelikle ailesiyle beraber yerleşeceği ev bulmakta zorlanır. Sonunda Sebzi Mehmed Efendiye ait bir eve yerleşerek hiç olmazsa ev sıkıntısından kurtulur. Maddî imkanlarının olmaması sebebiyle maişetini rahat temin edemediği için iki sene boyunca geçim sıkıntısı çeker.²³ Hatta geçinmek için bazı kitaplarını ve tesbihini satar. Bütün bunlara rağmen Hakkı Efendi Bursa'da vaaz ve irşad faaliyetlerini aksatmadan sürdürür. Her Pazar günü Ulu Cami'de vaazlar verir. Aldığı manevî bir işaretle vaazlarında Kuran-ı Kerimî başından başlayarak tefsir etmeye başlar. (1096 Şaban/1685 Temmuz) Bunlara hazırlanırken pek çok kitaptan istifade eder. Yaptığı vaazları sonra zenginleştirerek yazıya geçirir. Böylece onun meşhur eseri *Ruhu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kuran yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlar*.²⁴

Bursa'ya geldikten sonra belirli aralıklarla ziyaretine gidip nasihatlerini ve tavsiyelerini dinlediği şeyhi Osman Fazlı Efendi, Sultan IV. Mehmed'den sonra Sultan II. Süleyman'ın hocalığını da yapar. Sarayda meydana gelen hadiselerle ilgilenmesi sebebiyle siyasete karıştığı ge-

²⁰ Bursevî, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 231a.

²¹ Bursevî, *a.g.e.*, vrk.231a.

²² Bursevî, *a.g.e.*, vrk.235b; Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s.113.

²³ Bursevî, *a.g.e.*, vrk. 235b; Mehmed Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 21.

²⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vrk. 240b; Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 113.

rekçe gösterilerek Sadrazam Köprülü Mustafa Paşa tarafından 1101 Şevval/1690 Temmuz'da Kıbrıs Magosa'ya sürgün olarak gönderilir.²⁵

Bir müddet sonra şeyhi tarafından Magosa'ya davet edilen İsmail Hakkı Efendi mevsimin kış olmasına bakmayarak hemen davete icabet eder ve hazırlığa başlar. Yanına on beş yaşındaki oğlu Seyyid Mustafa ile talebeleri Osman, Yakup ve Yahya'yı alan İsmail Hakkı Efendi 1102/1690'da yola çıkar. Hava durumu sebebiyle Antalya ve çevresinde Kıbrıs'a giden gemi bulabilmek için oldukça uğraşırlar. Büyük sıkıntılardan sonra gemi bulup şeyhinin yanına varabilirler.²⁶

Osman Fazlı Efendi ömrünün sonuna ulaştığını anlamış, üzerinde bulunan Celvetiyye tarikatı şeyhliği vazifesini İsmail Hakkı Efendiye devredebilmek için onu buraya çağırıştır. Bu düşüncesini Hakkı Efendiye açıkça ifade ederek, vazifeyi ona havale eder. Böylece tarikat silsilesine otuz ikinci halka eklenmiş olur.²⁷ Şeyhinin yanında on yedi gün kalır. Ondan sonra geri dönmek üzere yola çıkar. Şeyhinin verdiği bazı emanetleri yerine ulaştırmak için önce İstanbul'a uğrar. Oradan 19 Şaban 1102/ 18 Mayıs 1691 tarihinde Bursa'ya ulaşır.²⁸ Burada bir yandan talebe yetiştirmeye, belirli günlerde camilerde vaazlar vermeye devam ederken diğer yandan Ruhu'l-Beyan adındaki tefsirini yazmaya ağırlık verir.

Sultan II. Mustafa tarafından, askerleri cihada teşvik etmek için sefere davet edilir. Bunun üzerine 1107/1696 ile 1109/1698 yıllarında iki kez Nemçe ve Erdel seferlerine katılır. Bu seferlerde Elmas Mehmed Paşanın katıldığı bütün muharebelere katılır ve birkaç yerinden yaralanır.²⁹

Karlofça anlaşması imzalandıktan sonra 1111/1700 senesinde İsmail Hakkı Efendi hac vazifesini yerine getirmek için yola çıkar ve yedi ay kadar Mekke ve Medine'de kalır. Dönüşte bu iki güzide şehir arasında Ula mevkliline geldiklerinde bulunduğu kafile eşkiya saldırısına uğrar. Yanındaki eşyaları, elbiseleri ve kitapları yağma edilir ve canını zor kurtarır.³⁰

²⁵ Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 48-50.

²⁶ Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 269a-b; Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 50-51.

²⁷ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 108.

²⁸ Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 53-55.

²⁹ Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 65-66.

³⁰ Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 67-69.

Bursa'ya döndükten sonra kendini tefsir çalışmasına verir ve 1117/1706 senesinde Ruhu'l-Beyan adlı tefsirini tamamlamaya muvaffak olur. 1122/1710 yılında ikinci kez hacca niyetlenir. Yanındaki-lerle beraber önce İstanbul'a uğrar.Burada bir ay kadar kalır. Sonra deniz yoluyla Mısır'a geçip iki ay civarında orada kaldıktan sonra Mekke'ye ulaşır. Haccı eda ettikten sonra aynı yolu takip ederek tekrar Bursa'ya döner.³¹

Manevi bir işaretle 1126/1714 senesinde Tekirdağ'a gider ve burada üç sene kalır.³² Bursa'ya geri döndükten kısa bir süre sonra yine aldığı manevi bir işaret üzerine allesini de yanına alarak Şam yolunu tutar. Burası aynı zamanda çok sevdiği, değer verdiği, küçüklüğünden beri eserlerini okuyarak ilminden istifade ettiği Muhyiddin İbn Arabî'nin (v.656/1256) medfun olduğu bir yerdir. Eserlerinde bahsettiği gibi zaman zaman onu rüyasında görür, manevi sohbetlerde bulunur.³³ Dolayısıyla İbn Arabî'ye olan sevgisi onu buraya getirmiştir. Şam'da ilmi ve manevi irşadlarına devam eder. Buradakiler onun ilmi gücünü ve değerini anlayınca ona Şam müftüsü olması teklifinde bulunurlar. Ama o, Şeyhi Osman Fazlı Efendinin kendisine olan-nasihatini hatırlayarak bu teklifi kabul etmez.³⁴

1132/1720 yılında Şam'dan ayrılıp ailesiyle birlikte Aziz Mahmud Hüdayî'nin de medfun bulunduğu Üsküdar'a gelir. Yaptığı sohbet ve vaazlarla kısa zamanda halkın sevgisini kazanır. Ayrıca burada bulunduğu zaman zarfında otu kitap telifine muvaffak olur.³⁵ Dolayısıyla eser hazırlama açısından oldukça verimli bir dönem geçirir. Bir ara hakkında dedikodu çıkarılsa da halkın şهادetiyle bunların doğru olmadığı ortaya çıkar.Bu arada kendisine Bursa'dan davet mektupları gelmektedir.³⁶

İsmail Hakkı Efendi davetler üzerine 1135/1723 yılında üç sene kaldığı Üsküdar'dan, hayatını tamamlayacağı Bursa'ya gitmek için gemiyle yola koyulur. Mudanya'ya geldiğinde artık bütün dünyevi bağlardan kopmak arzusu içini kaplar. Bursa'ya varınca kitaplarını vakfeder. Mal ve mülkünü varisleri arasında taksim eder. Çeşitli vesi-

³¹ Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s.116.

³² Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 116-118.

³³ Bursevî, *Kitab-ı Silsile*, s. 102,105.

³⁴ Mehmed Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 71-73.

³⁵ Bursevî, *a.g.e.*, s. 104.

³⁶ Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 121-122.

lelerle elinde toplanan parayı ise Tuzpazarı semtinde bir cami yaptırmak için kullanır ve adını Cami-i Muhammedi koyar. Bina tamamlandığında şu beyitle tarih düşürür:³⁷

Kale li't-tarihi banihi'l-fakir
Temme beytu'llah sallu va'budu (1135)

e. Vefatı

İsmail Hakkı Efendi, son zamanlarına kadar bir yandan vaaz ve irşad vazifesine devam ederken diğer yandan kalemini elinden hiç bırakmaz. Zamanının büyük kısmını eser telifine ayırır. Yaşı yetmiş beşe ulaştığında son günlerini yaşadığının farkındadır³⁸ ve 9 Zilkade 1137/ 20 Temmuz 1725 tarihinde geride birbirinden kıymetli pek çok eser ve Allah yolunda geçirilmiş bir ömür bırakarak Hakkın rahmetine kavuşur.³⁹

İsmail Hakkı Efendi hayatındayken yazdığı mısralarla kendi vefatına işaret ile tarih düşmüştür. Bunu kendisi ifade eder. Yalnız nerede olduğunu açıklamaz.⁴⁰ Vefatından sonra bunlar tespit edilmiştir. Mesela:

Kebş-i ruhum Hakka kurban eyledim (1137)

mısraı buna bir misaldir. Yine vefatından üç sene kadar önce yazdığı Nakdu'l-Hal isimli eserinde mevcut olan ve daha sonra Bursa Tuzpazarı'nda banisi olduğu Cami-i Muhammedi'deki kabrinin başına da yazılan şu şiirin son beyti de vefat tarihine işaret etmektedir:

Aşk ile tut kuşe-i daman-ı şer-i Ahmedî
Abd-i mahz ol bulmak istersen felah-ı sermedi

Cam-ı feyzi vahdet-i zatiyyeden nuş eyle kim
Olasın bu bezm-i ahsen içre merd-i evhadi

Sidre vü Tuba'yı kılma cilvegah-ı can u an
Alem-i ervaha ır gör ta ser u serv-kaddi

³⁷ Mehmed Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 78.

³⁸ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 107-108.

³⁹ Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 125.

⁴⁰ Bursevi, *a.g.e.*, s. 108.

Aşıka zahid gözüyle eyleme her giz nazar
Alim u dana ile bir görme tıfl-ı ebcedi

Ateş-i tevhidi her kim yakdı kanun-ı dille
Hakkıya envar-ı Hakk ile pür oldı merkadi (1137)

B. İLMİ HAYATI

a. Tahsili

Babası, hicret ettiği Aydos'ta Osman Fazlı Efendinin sohbetlerine katılmaya başlar. İsmail Hakkı üç yaşına geldiğinde, babası tarafından, bu muhterem zatın yanına götürülüp eli öptürülür. Böylece kendi yetişmesinde çok etkili olacak Fazlı Efendi ile ilk kez tanışmış olur.⁴¹

İsmail Hakkı, ilk tahsiline Aydos'ta yedi yaşındayken başlar.⁴² Bu arada Osman Fazlı Efendi oradan ayrılarak yerine Şeyh Ahmed Efendiyi bırakır. Tahsilinin ilk safhasını bu zatın yanında geçiren İsmail Hakkı on yaşına geldiğinde,⁴³ Osman Fazlı Efendinin Edirne'de halifesi olan aynı zamanda orada müderrislik yapan Abdülbaki Efendi, Aydos'a uğrar. Daha iyi yetişmesi için İsmail Hakkı'yı Edirne'ye götürmek ister. Ailesi bunu olumlu karşılayınca 1074/1664 yılında hocasıyla beraber Edirne'ye gelir⁴⁴

Zekası ve kabiliyetiyle kısa zamanda Müderris Abdülbaki Efendinin dikkatini çeken İsmail Hakkı, burada yedi yıl kalarak şeri ve tasavvufi ilimleri tahsil eder ve hüsn-i hat ile ilgilenir. Bu zaman zarfında sarf, nahiv okur. İbn Hacib'in (v. 646/1248) Şafiye ve Kafiye adlı meşhur eserlerini baştan sona ezberler. Mantıktan bazı risaleleri çok iyi bir şekilde öğrenir. Fıkıhtan İbrahim el-Halebi'nin (v. 956/1549) *Mülteka'sını*, Kelam'dan Sa'düddin et-Taftazani'nin (v. 791/1389) *Şerhü'l-Akaid*'ini Ramazan Efendi ve Hayali'nin haşiyeleriyle birlikte, ilm-i adabdan bazı risaleleri, meani ve beyandan Sekkaki'nin (v. 626/1299) *Miftahu'l-Ulum*'unu, usul-i fıkıhtan İbrahim el-Halebi'nin (v. 956/1549)

⁴¹ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s.101.

⁴² Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 217b.

⁴³ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 101.

⁴⁴ Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 217b.

Şerhu'l-Menar'ını, tefsirden Beydavi'nin (v. 685/1286) *Envaru't-Tenzil*'inin baştan üçte birini okur.⁴⁵

Edirne'de tahsilini tamamlayan İsmail Hakkı, artık İstanbul'a gidip orada daha yüksek derecede ilim tahsil etmek istiyordu. Yirmi yaşına geldiğinde hocası Abdülbaki Efendiden aldığı bir mektupla 1083/1673 yılında İstanbul'a Osman Fazlı Efendinin yanına gelir.⁴⁶ Ondan Celvetiyye tarikatının adab ve incelikleri ile pek çok şer'i ilmi tahsil eder. İstanbul'a geldiği sırada okunan ilm-i adab derslerine o da katılır. Kelam ve ilm-i feralzi bir de burada okur. Osman Fazlı Efendinin, ilm-i belagattan Sa'düddin Taftazani'ye (v.791/1389) ait mutavvele yazdığı haşiyeyi ve usul-i fıkıhtan Ubeydullah b. Ahmed el-Buhari'ye (v. 747/1346) ait olan Tenkihu'l-Usul'e yazdığı şerhleri kendisinden okur.⁴⁷

Ayrıca o çevrede bulunan diğer alimlerden istifade etmesini de bilmiştir. Bazı üstadlardan Farsça dersleri alarak, Sadî'nin (v. 689/1257) *Gülistanı*nı, Hafız'ın (v. 793/1389) *Divanı*nı, İbn-i Kemal (v. 941/1535) *Nigaristan*'ını, Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin (v. 672/1273) *Mesnevi* ve *Fihî Ma Fih*'ini, Hüseyin el-Kaşîfî'nin tefsirini okur ve diğer bazı edebi eserleri mütalaa eder.⁴⁸ Bunların yanında Şeyh Muhammed Kurra'dan tecvid dersleri alır. Hat konusunda çok önemli şahsiyetlerden biri olan Hafız Osman'dan (v. 1110/1690) sülüs, nesih ve ta'lik yazılarını meşk eder. Musiki de onun ilgi alanına girer ve ileride ilahî besteleri yapacak derecede bu konuda birikim elde eder.⁴⁹

İsmail Hakkı bir yandan bu ilimleri tahsil ederken diğer yandan da manevî yönünü ihmal etmez. Osman Fazlı Efendi, ondaki kabiliyeti sezerek onunla özel olarak ilgilenmeye başlar. Süluku için gerekli evrad, zikir ve ibadetleri ona gösterir. Bunun üzerine onun manevî yönden hızla ilerlemesini, riyazet yapmadan ve halvete girmeden onda hasıl olan büyük gelişimi müşahade eder. Yine de bazı faydalarını göz önünde bulundurarak onun doksan gün süreyle halvete girmesini sağlar.⁵⁰ İsmail Hakkı, halvetten sonra şeyhinin emirleri doğrultusunda bir müddet de dervişlerin hizmetinde bulunur. Ardından şeyhinin vaaz ettiği bazı camilerde onun yerine vaaz etmeye başlar. Onun irşad vazî-

⁴⁵ Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 217b.

⁴⁶ Bursevi, *a.g.e.*, vrk. 218a.

⁴⁷ Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 108.

⁴⁸ Mehmed Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁹ Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 108.

⁵⁰ Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 108.

fesini üstlenecek bir kemale erdiğini gören Osman Fazlı Efendi bir gün ona, senin isti'datın gelmiş, diyerek hilafet payesi verir ve onu irşad vazifesiyle 1083/1673 Bursa'ya gönderir.⁵¹

b. Hocaları

İsmail Hakkı Bursevi'nin, tahsili sırasında ders aldığı bilinen hocalarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Atpazari Osman Fazlı
- 2) Şeyh Ahmed Efendi
- 3) Şeyh Abdülbaki Efendi
- 4) Şeyh Muhammed b. El-Kurra (tecvid)
- 5) Hafız Osman (hat)

1. Osman Fazlı İlahi

İsmail Hakkı Bursevi'nin yetişmesindeki en büyük şahsiyet olan Osman Fazlı İlahi bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Şumnu'da 1041/1632 senesinde dünyaya gelir. Babası Seyyid Fethullah Efendi, on yedi yaşına gelinceye kadar Osman Fazlı'yı evden dışarı çıkarmaz ve devamlı terbiyesi altında bulundurur. Onun vefatından sonra Aziz Mahmud Hüdayi'nin Edirne'deki halifesi olan Saçlı İbrahim Efendinin yanında tahsiline başlayan Osman Fazlı, üstün kabiliyeti ve başarısı üzerine İbrahim Efendi tarafından İstanbul'a gönderilir.⁵²

Osman Fazlı, burada önce Aziz Mahmud Hüdayi'nin kızının oğluna, ardından Zeyrek dergahı Şeyhi Zakirzade Abdullah Efendi (1068/1658) 'nin yanına gelir ve ona intisab eder. Burada şer'i ve tasavvufi ilimleri tahsil edip sülukunu tamamladıktan sonra şeyhi tarafından 1065/1655 senesinde Aydos'a halife olarak gönderilir. Birkaç sene burada kalır. İsmail Hakkı'yı daha üç yaşındayken burada tanır. Ardından Filibe

⁵¹ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 101; Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakatu'l-Müfessirin*, II, 712.

⁵² Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 92.

tarafına geçer ve orada on beş seneden fazla irşad ve tedris faaliyetlerinde bulunur.⁵³

Manevi bir işaret üzerine İstanbul'a gelerek Atpazarı semtinde Kul Camisinde vazifesine devam eder. Halk arasında Atpazarı Osman Fazlı diye tanınması, bu sebeptendir.⁵⁴ Tedris faaliyetine çok önem veren Fazlı Efendi, dergahında dışarıdan gelenlerle birlikte sayısı iki yüzü bulan talebelerine dersler verir.⁵⁵ İsmail hakkı Efendinin, İstanbul'a gelmesi de bu döneme rastlar.

Sultan IV. Mehmed zamanında sarayla da yakın ilişki içinde bulunan Osman Fazlı Efendi, sultanın daveti üzerine saraya gider. Orada vaaz ve nasihatler verir. Sarayla ilişkisi II. Süleyman zamanında da devam eder. Ancak saraydaki iktidar mücadelesi sebebiyle 1101/1690 yılında Kıbrıs'ta Magosa kalesine sürgüne gönderilir ve burada 1101/1690 senesinde Hakkın rahmetine kavuşur.⁵⁶

aa. Eserleri⁵⁷

- 1) Layihatu'l-Berklyyat.⁵⁸
- 2) Muhtasar ve Mutavvel Haşiyesi.⁵⁹
- 3) Misbahu'l-Kalb.⁶⁰
- 4) Mir'atü Esrarı'l-İrfan.⁶¹
- 5) Hidayetü'l-Mütebahhirin.⁶²
- 6) Tecelliyatü'l-Berklyye.⁶³

⁵³ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 93-94.

⁵⁴ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 94.

⁵⁵ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 95.

⁵⁶ Bursevi, *Kitab-ı Silsile*, s. 96-97.

⁵⁷ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 152.

⁵⁸ Süleymaniye Ktp., Reisü'l-Küttab Bölümü, 511.

⁵⁹ Süleymaniye Ktp., Laleli Bölümü, 2811.

⁶⁰ Süleymaniye Ktp., Reisü'l-Küttab Bölümü, 511/2.

⁶¹ Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa Bölümü, 120.

⁶² Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bölümü, 3491.

⁶³ Süleymaniye Ktp., Reisü'l-Küttab Bölümü, 511/3.

bb. Halifeleri

- 1) Muhammed b. Bahauddin b. İsmail Hakkı (v. 1138/1726)
- 2) Hikmeti Mehmed b. Ahmed (v. 1165/1752)
- 3) Şeyh Yahya Efendi (v.?)
- 4) Zati Süleyman Efendi (v. 1151/1738)
- 5) Vahdeti Osman Efendi (v. 1135/1723)
- 6) Radovişli Şeyh Ali Efendi (v.?)
- 7) Şeyh Sünneti Efendi (v.?)
- 8) Şeyh Mehmed Pertev Efendi
- 9) Şeyh Ahmed Pertevi Efendi (v. 1182/1768)
- 10) İçelli Abdülaziz Efendi (v.?)
- 11) Şeyh Ahaveyn Efendi (v.1176/1762)
- 12) Derunizade Mehmed Hulusi Efendi (v.1167/1754) ⁶⁴

c. Tasavvufî Hayatı

İsmail Hakkı'nın babası, Aydos'a göçtükten sonra Osman Fazlı Efendinin sohbetlerine katılmaya başlar. Küçük hakkı üç yaşına geldiğinde, onu bu muhterem zatın yanına götürür. Fazlı Efendi ona latifelerde bulunur ve onunla şakalaşır. Böylece kendi yetişmesinde çok etkili olacak hocasıyla daha çok küçükken tanışmış olur.⁶⁵ Bu sebeple Fazlı Efendi daha sonra ona, üç yaşından beri sen benim müridimsin diye, latifede bulunacaktır.⁶⁶

Bursevî tahsilinin ikinci dönemi olan Edirne'de, daha ziyade zahiri ilimlerle meşgul olur. Burada on altı yaşına geldiğinde sakal bırakır.⁶⁷ Ardından İstanbul'a eğitimini tamamlamak için gönderildiğinde Osman Fazlı Efendi, ona bey'at verip evrad tayin eder ve devamlı oruç tutma-

⁶⁴ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 152.

⁶⁵ Bursevî, *Kitab-ı Silsile*, s. 101; Bursevî, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 217b.

⁶⁶ Bursevî, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 217a; Bursevî, *Kitab-ı Silsile*, s. 101.

⁶⁷ Bursevî, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 218a.

sını tavsiye eder.⁶⁸ Burada diğer derslerinin yanında Farsça'yı da öğrenerek Sa'dî, Mevlana ve benzeri önemli şahsiyetlerin tasavvufî eserlerini okur.⁶⁹

İsmail Hakkı, İstanbul'daki ilmi faaliyetleri yanında Celvetiyye tarikatının adab ve erkanına göre sulûke girer. O zaman kadar aldığı tasavvuf kültürü, hayatında bizzat uygulama içinde gayreti içinde olur. Bununla birlikte Celvetiyye tarikatının öncüleri Şeyh Mehmed Muhyiddin Üftade (v. 988/1580) ve Aziz Mahmud Hüdayî (1038/1628) hazretlerinin eserlerini okuyarak tasavvufî kültürünü genişletme çabasını sürdürür.⁷⁰

Buradaki azmi sayesinde belirli bir seviyeye gelince bir gün onu yanına çağırarak Osman Fazlı Efendi bir müddet sohbetten sonra, senin diğer sufiler gibi halvete ve riyazete ihtiyacın yok. El-Hamdulillah senin dışındakilerde halvet ve riyazatla hasıl olanlar, sen de bunlar olmadan hasıl olmuş, der. Fakat yine de maddi ve manevi bazı faydalarından dolayı onun doksan gün halvete girmesini sağlar.⁷¹ Daha sonra İsmail Hakkı'nın irşad vazifesini görecektir bir kemale erdiğini gören Osman Fazlı Efendi, 1086/1675 senesinde onu Üsküp'e halife olarak tayin eder.⁷²

Bursevi, her gittiği yerde kısa zamanda kendisini halka sevdirmesini bilmiştir. O, vazife ifası için devamlı yer değiştirmesi sebebiyle kimi zaman maddi bakımdan sıkıntıya düştüğü dönemler olmuştur. Ama en zor durumda olduğu anlarda bile irşad görevini bir kenara bırakmamış vaaz ve nasihatlarına devam etmiştir.⁷³

Bursevi'nin eserlerinde vahdet-i vücud düşüncesinin izleri vardır.⁷⁴ Yalnız o, bu konuda yazılmış eserlerin tamamında, çoğu kişiye göre Vahdet-i Vücud meselesinin, söz ve itikaddan ibaret olduğunu, yoksa sarıh bir ilim ve sahih bir keşifle olmadığını söyler. Ardından da ilim ve keşifte kusurları olan çoğu mutasavvıfın bu konuda ilhada düştüğünü

⁶⁸ Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 218a.

⁶⁹ Bkz. Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 218a.

⁷⁰ Sakıp Yıldız, *a.g.m.*, s. 108.

⁷¹ Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 220b-221a.

⁷² Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 223a.

⁷³ Bkz. Bursevi, *Tamamu'l-Feyz*, vrk. 235b-236a.

⁷⁴ Bkz. BY., vrk. 37b; 38a.

ve bunun ise mutlak cebr düşüncesine sahip olmalarından kaynaklandığını açıklar.⁷⁵

d. Hadisçiliği

Bıraktığı eserleriyle de her zaman anılacak olan büyük alim İsmail Hakkı Bursevi, özellikle tedvin bakımından hadis ilminin tamamlandığı bir devirde yaşamıştır. O da diğer alimler gibi tabii olarak hadis usulü hakkındaki bir takım eserleri şerh ederek bu ilme hizmet etmiştir.

Hadis usulü konusunda meşhur alim İbn Hacer'in telif ettiği "Nuhbetü'l-Fiker" adlı eseri şerh eden Bursevi, bu ilmin kaidelerine bağlı kalmış, farklı bir usul izlememeye gayret göstermiştir.

Mutasavvıf kişiliğiyle de haklı bir şöhrete ulaşan İsmail Hakkı, özellikle tasavvufi eserlerde yer alan hadislerin keşif yoluyla da tespitlerine önem vermiştir. Mutasavvıfların zahir ilimleri tahsil etmenin yanında, dini hayatlarını takva ölçüsünde sürdürmelerinin onlara kazandırdığı basiret ve fırsate büyük önem atfeden Bursevi, onların Yüce Allah tarafından hıfzedildiklerini de asla göz ardı etmemiştir. Esas itibarıyla vahdet-i vucut görüşünü kabul eden müellif, Nuhbetü'l-Fiker adlı eserinde itidali bırakmayarak, tasavvufi ve Batıni görüşleri yumuşak ve karışıklığa götürmeyecek bir üslupla vermeye çalışmıştır. Mutasavvıfların rivayetlerindeki inkıtaların, bir bakıma zahiri inkıta olduklarını vurgulayan bursevi, onların keşf ve müşahade ile Peygamberimizle görüştüklerini belirtir. Her ne kadar bu tür yollarla elde edilen bilgiler, hususi olup herkesi bağlamazsa da, iç dünyaları ve ruhani alemleri pek zengin olan sufiler için ayrı bir önem arz ederler.

Takva sahibi olarak da örnek bir hayat sürdüren Bursevi'nin, hadislerde senede dikkat etmenin yanında manaya da pek önem verdiğini, marufu emreden ve ibadetleri anlatan hadisleri, Kur'an ve sünnete muvafık olmaları kaydıyla mana bakımından sahih gibi kabul ettiğini görmekteyiz. (İsmail Hakkı Bursevi, *Kırk Hadis Şerhi*, Arş, Hikmet Gültekin, s.35 vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 1998)

İfade ettiği manayı destekleyen ayet ve hadisler bulundukça seneddeki illeti pek önemli görmez. Hadisleri makbul ve merdud diye ikiye ayıran Bursevi, makbul gördüklerini esas alıp onlara göre hareket et-

⁷⁵ Mehmed Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 170-171.

miştir. Kısaca ona göre hadisler senedleriyle değil, öncelikle manalarıyla değerlendirilir.(a.g.e.,s.50 vd.)

İslam ulemasının bir kısmı hal ve bir kısmı da kal ehlidir. Bu arada hem ilim ve hem de hal ehli olanlar da vardır. İşte bunların değerlendirmesi daha önemli olup nakil ve rivayetleri daha fazla güven vericidir. Bu durum hadis rivayetinde de dikkate alınmalıdır. (a.g.e.,s.54).

İnsanın tabiatı itibarıyla unutkan olduğunu söyleyen Bursevi, bu durumun hadis rivayetinde de göz önünde bulundurulması gerektiğini söyler. Teorik olarak sahih hadis kitaplarında da sahih olmayan hadis bulunabilir. Özellikle lafzıyla değil de manasıyla rivayet edilen hadislerde bu daha fazladır. Bu durum hadis rivayetinde evliya suflerce keşif ve müşahade ile hadisleri değerlendirmelerinin önemini gösterir. Onların içtihatları daha fazla itminan sağlar.

İsmail Hakkı Bursevi'ye göre, muteber hadis kitaplarında zayıf hadis olabileceği gibi, zayıf hadis kitaplarında sahih hadisler de olabilir. Bu mümkündür. Dolayısıyla bunlarla amel edilmeyerek büyük hayırlardan mahrum kalmak söz konusu olur. Bir hadisin mevzu olduğu kesinleşmedikçe onu uydurma kabul etmede büyük mahzur vardır.

Ona göre mutasavvıf alimler, hadisleri diğer ulema gibi araştırdıktan, hadis usulünce belirlenen ölçüler ışığında değerlendirdikten sonra, keşfi de buna ilave ederek öylece amel ederler. Ancak burada bursevi, keşfin mutlaka sahih olması gerektiğini özellikle vurgular. Buna çok dikkat edilmelidir. Çünkü kalbe varid olan düşünceler içinde şeytani olanlar da olabilir. Nitekim bir ayette “Şeytanlar, dostlarına sizinle mücadele etmelerini fısıldarlar” (En'am 6/121) buyurulmaktadır.

Söz ve fiilleri Allah'ın emir ve yasaklarına tamamen uygun olan mutasavvıfların tavsiye ve talepleri dikkate alınmalı. Çünkü onlar dine muhalif değildirler. Özellikle terğib ve terhib bildiren hadisler hakkında senedlerine takılıp kalarak onların gereğini yapmaktan uzak kalmaya gayret edilmelidir. Çünkü Yüce Allah'ın azabı çetin ve buna karşılık rahmet ve mükafatı da tasavvur edilenin üzerindedir.

C. ESERLERİ

Tefsiru Ruhl'l-Beyan: İsmail Hakkı Bursevi, en kapsamlı, en ünlü eseri olan bu tefsirini, vahyin iniş süresiyle aynı olan yirmi üç sene gibi

uzun bir zamanda yazmıştır. Bu eser, İslam dünyasının her tarafına yayılmış çok ünlü ve kıymetli bir tefsirdir. Başlıca kaynakları, et-Tefsiru'l-Kebir, Kadi, Ebu's-Suud Tefsiri, Kaşani'nin Te'vilat'ı ve et-Te'vilatu'n-Necmiyye (Bahru'l-Hakaik ve'l-Meani) 'dir. Bir çok tefsirde bulunmayan bilgileri içine alır. Zahir ve batın manayı toplamıştır. Usulüne uygun yazılmış güzel bir tefsir olmakla birlikte, aynı zamanda iyi bir mev'iza kitabıdır.

Müellif bu gayeyi de göz ardı etmediği için eserde doğrudan tefsirle ilgisi olmayan bazı hikayelere, ibretli vak'alar ve tasavvufi manzumelere yer verilmiştir. İslam Edebiyatının her sahasına vakıf olan müfessirimizin yeri geldikçe öyle güzel Arapça, Farsça beyitlerle sözü süslüyor ki insan hayran kalıyor.

Bu eserde bulunan bir kısım zayıf hadisler, mesnetsiz hikayeler de olmasa kıymetli bir kat daha artar. Bazı kişilerin tenkidine hedef olmaz, kendi sahasında eşsiz bir eser olurdu.⁷⁶

Bu tefsir, Muhammed Ali es-Sabuni tarafından Tenviru'l-Ezhan min Tefsiri Ruhi'l-Beyan adıyla ihtisar edilmiş ve dört cilt halinde 1988 yılında Dimeşk'te basılmıştır.

Tamamu'l-feyz: Müellifin tasavvufi eserleri arasında en geniş muhtevaya sahip olanıdır. Tasavvufla ilgili meselelere geniş izahatlar getirir. Bağlı bulunduğu Celvetiyye tarikatının usul, adab ve erkanını tafsilatlı bir şekilde anlatır. Şeyhi Osman Fazlı ile kendi hayatı hakkında önemli bilgileri bu eserde ilk elden almak mümkündür.⁷⁷

Kitabu'n-Netice: İsmail Hakkı Efendinin son yazdığı eserlerdendir. Bu sebeple konular üzerindeki en son görüşlerini bulabilmek mümkündür. Eserde ilim ve irfan, tasavvufi hayatın seyri ve mertebeleri, hal ve makamların isimleri, mahiyetleri hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Genel olarak Bursevi bu kitapta kalbine doğan varidatı şerh etmiştir. Ayrıca kendi başından geçen bazı hadiseler de eserde yer almaktadır.⁷⁸

Silsilename-i Celveti: İsmail Hakkı Efendinin kaleme aldığı en son eserlerindendir. Tarikatla ilgili çeşitli konulardan bahsedip Celvetiyye tarikatı ile diğer tarikatların bir mukayesesini yapıyor. Daha sonra

⁷⁶ Bilmen, *a.g.e.*, 713; Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, s. 244.

⁷⁷ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, 157.

⁷⁸ Mustafa Kara, *a.g.e.*, c. 2, s. 157; Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Bursevi, *Kitabu'n-Netice*, haz. Ali Namli, İmdat Yavaş, İstanbul, 1997, s. XXI I-XXV.

mürşidinden başlayarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) 'e kadar olan tarikat şeyhlerinin kısaca hal tercemelerini veriyor.⁷⁹

Şerhu'l-Mesnevi: Mevlana'nın meşhur eser olan Mesnevinin bir çok hikaye ile zenginleştirilmiş bir şerhidir. Onun Mesnevi şarihi olması, aynı zamanda Farsça'yı iyi derecede bildiğinin bir göstergesidir. İki cilt halinde hazırlanmış eser Mesnevinin meşhur on sekiz beytinin şerhidir.⁸⁰

Şerhu'l-Muhammediyye (Ferahu'r-Ruh) : Yazıcıoğlu Mehmed Efendinin meşhur eseri Muhammediyye'nin şerhidir. Bu eser Hz. Muhammed'in hayatı, şahsiyeti ve ümmetinin ona duyduğu muhabbet ve istediği şefaati dile getirir. Bursevi tarafından tekrar ele alınarak nesillerin istifadesine sunulmuştur.⁸¹

Kitabu'l-Hitab: Eserde itikad, ibadet, tasavvuf, mezhepler ile ilgili konular yanında İbn-i Arabi, Sadreddin Konevi, Osman Fazlı Atpazari ile Celvetiyye silsilesinden bazı kimselerin hal tercemeleri mevcuttur. Bu eser onun ne kadar İbn-i Arabi hayranı olduğunun bir alametidir.⁸²

Divan: Edebi eserlerinin başında gelir. Divanda gazeller çoğunluktadır. Az sayıdaki Arapça ve Farsça gazellerle birlikte kafiye sırasına göre tertip edilmiştir. Hece vezniyle yazılmış ilahiler de aynı tertibe göre, gazeller arasında yer almıştır. Gazellerden sonra sırayı Rubailer, Müfredler ve Müsemmatlar almaktadır. Eserin başında o güne kadar ki geçmiş ve te'lif sebebi yer almaktadır.⁸³

Furuk: Müteradif ve müteşabih ifadelerin farkları ve kullanılış yerlerinden bahseden bir eserdir. Baş tarafında ıstikak kaidelerini anlatan bölüm lügat ve edebiyatla uğraşan kimseler için oldukça faydalıdır.

Kitabü'n-Necat: Başında itikad ve ibadet konularının yer aldığı eserde her iki mükellefiyetin de birbirini tamamlayan, güçlendiren ve anlam kazandıran yönlerini ele almakta, daha sonra meleklerle iman ve peygamberlere iman konusu işlenirken, yer yer kısaca peygamberlerin

⁷⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 123; Mustafa Kara, *a.g.e.*, II, 157.

⁸⁰ Mustafa Kara, *a.g.e.*, II, 157; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *a.g.e.*, I, 123.

⁸¹ Mustafa Kara, *a.g.e.*, II, 158.

⁸² Mustafa Kara, *a.g.e.*, II, 158; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 123.

⁸³ Murat Yurtsever, *İsmail Hakkı Divanı* (Basılmamış Doktora Tezi), s. 29-30.

kıssalarından ve mucizelerinden bahsedilmektedir. Ayrıca tasavvuf ve tarikatın lüzumu, bazı tasavvufî kavramlar ile mezhep imamlarının menkıbeleri anlatılmaktadır.⁸⁴

a. Tefsire Ait Eserleri

1) Ruhu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, (1096-1117/1685-1706), Arapça.⁸⁵

2) Ta'likatün ala Evaili Tefsiri'l-Beydavi, (1127/1715) Arapça.⁸⁶

3) Şerhun ala Tefsir-i Cüz'l'l-Ahir li'l-Kadi'l-Beydavi, (1137/1725), Arapça.⁸⁷

4) Tefsiru Amene'r-Resulü, (1125/1713), Türkçe.⁸⁸

5) Tefsiru Amene'r-Resulü, (1122/1710), Arapça.⁸⁹

6) Tefsir-i Suret-i Fatih, (1126/1714), Türkçe.⁹⁰

7) Tefsiru Sureti'l-Fatih, (1122/1710), Arapça.⁹¹

8) Tefsir-i Sure-i Yasin, (1128/1716), Türkçe.⁹²

9) Tefsiru Sureti'l-Asr, (1122/1710), Arapça.⁹³

10) Tefsiru Sureti Yusuf, (1133/1721), Arapça.⁹⁴

11) Tefsiru Sureti'z-Zilzal, (1122/1710), Arapça.⁹⁵

12) Tefsiru Ayeti Ya eyyüha'n-Nasu'budu rabbeküm, (1122/1710), Arapça.⁹⁶

⁸⁴ Mustafa Kara, *a.g.e.*, II, 158.

⁸⁵ Bursa Ktp., Genel, 12/27. (müellif nüshası)

⁸⁶ Bursa Ktp., Genel, 31. (müellif nüshası)

⁸⁷ Bursa Ktp., Genel, 28/30 (müellif nüshası)

⁸⁸ Halet Efendi, 414/5.

⁸⁹ Atif Efendi, 1496, vrk. 90a-103b.

⁹⁰ Mihrişah, 201/1 vrk. 1a-13a.

⁹¹ Beyazıt Umuml, 3504/2, vrk. 2a-8b.

⁹² Tırnovalı, 192.

⁹³ Atif Efendi, 1496, vrk. 108b-111a.

⁹⁴ Bursa Ktp., Genel, 17709.

⁹⁵ Atif Efendi, 1496, vrk. 155b-160b.

13) Tefsiru Ayeti Vema Besse fihima Min Dabbe, (1122/1710), Arapça.⁹⁷

14) Tefsiru Sureti'l-İhlas, (1125/1713), Arapça.⁹⁸

15) Levalih Tete'alleku bi Badl'i'l-Ayat ve'l-Ehadis, (1098/1687), Arapça.⁹⁹

16) Mecmu'atu Ayati'l-Müntehabe, Arapça.¹⁰⁰

b. Hadise Ait Eserleri

1) Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, (1129/1717), Arapça.¹⁰¹

2) Şerhu'l-Hadisi'l-Erbain, (1098/1688), Arapça.¹⁰²

3) Şerhu'l-Erbain Hadis li'l-İmami'n-Nebevi, (1137/1724), Türkçe.¹⁰³

4) Risale fi ıstılahi Ehli'l-hadis li İbn Hacer, (1083/1672), Arapça.¹⁰⁴

5) Şerhu Fıkhı'l-Keydani, (1088/1677), Arapça.¹⁰⁵

6) Risale-i Mesalli'l-Fıkhiyye, (1119-20/1610/11), Türkçe.¹⁰⁶

7) Risalatu'l-Caml'a li Mesalli'n-Nafi'a, (1118/1706), Türkçe.¹⁰⁷

8) Kitabu'l-Fadl ve'n-Neval, (1137/1724), Türkçe.¹⁰⁸

9) İhtiyarat, (1125/1713), Türkçe.¹⁰⁹

10) Şerhu Şuabi'l-İman, (1133/1721), Türkçe.¹¹⁰

⁹⁶ Atıf Efendi, 1496, vrk. 122a-146a.

⁹⁷ Atıf Efendi, 1496, vrk. 118b-120b.

⁹⁸ Atıf Efendi, 1504, vrk. 1b-13a.

⁹⁹ Bursa Ktp., Genel, 745, vrk. 121b-146a. (Müellif nüshası)

¹⁰⁰ İstanbul Üniversitesi Ktp., T 3706. (Müellif nüshası)

¹⁰¹ Bursa Ktp., Genel, 35/37. (Müellif nüshası)

¹⁰² Bursa Ktp., Genel, 38/1, vrk. 1a-14a. (Müellif nüshası)

¹⁰³ Bursa Ktp., Genel, 39. (Müellif nüshası)

¹⁰⁴ Bursa Ktp., Genel, 34. (Müellif nüshası)

¹⁰⁵ Atıf Efendi, 873. (Müellif nüshası)

¹⁰⁶ Bursa Ktp., Genel, 161/2, vrk. 34a-48a. (Müellif nüshası)

¹⁰⁷ Hacı Mahmud, 2902.

¹⁰⁸ Bursa Ktp., Genel, 83. (Müellif nüshası)

¹⁰⁹ Halet Efendi, 414/4, vrk. 134b-148b.

11) Ecvibatu'l-Hakkıyye an Es'lati'ş-Şeyh Abdırrahman, (1124/1712), Türkçe.¹¹¹

12) Şerhu'l-Kebair, (1116/1704), Türkçe.¹¹²

c. Tasavvufa Ait Eserleri

1) Şerhu'l-Mesnevi, (1116/1704), Türkçe.¹¹³

2) Şerhu'l-Muhammediyye, (Ferahu'r-Ruh), (1108/1697), Türkçe.¹¹⁴

3) Kitabu'n-Netice, (1136/1724), Türkçe.¹¹⁵

4) Kitabu'l-Hitab, (1130/1718), Türkçe.¹¹⁶

5) Şerh-i Pend-i Attar, (1136/1724), Türkçe.¹¹⁷

6) Şerhu'l-Usul'l-Aşera li Teysiri'l-Tarikati'l-Vusul, (1137/1724), Türkçe.¹¹⁸

7) Süluku'l-Müluk, (Tuhfe-i Aliyye), (1131/1719), Türkçe.¹¹⁹

8) Kitabu Hücceti'l-Balğa, (1133/1721), Türkçe.¹²⁰

9) Tuhfe-i İsmailiyye, (1132/1720), Türkçe.¹²¹

10) Tuhfe-i Haliliyye, (1133/1720), Türkçe.¹²²

11) Kitabu'n-Necat, (1131/1719), Türkçe.¹²³

12) Tuhfe-i Ataiyye, (1134/1722), Türkçe.¹²⁴

¹¹⁰ Topkapı Sarayı, EH. 853.

¹¹¹ Es'ad Efendi, 1521/3, vrk. 42-62. (Müellif nüshası)

¹¹² Atıf Efendi, 1328. (Müellif nüshası)

¹¹³ Bursa Ktp., Genel, 72-74. (Müellif nüshası)

¹¹⁴ Bursa Ktp., Genel, 59-61. (Müellif nüshası)

¹¹⁵ Bursa Ktp., Genel, 64. (Müellif nüshası)

¹¹⁶ Bursa Ktp., Genel, 65-67. (Müellif nüshası)

¹¹⁷ Bursa Ktp., Genel, 68-69. (Müellif nüshası)

¹¹⁸ Bursa Ktp., Genel, 70. (Müellif nüshası)

¹¹⁹ Atıf Efendi, 1412/1, vrk. 1-49.

¹²⁰ İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 2217. (Müellif nüshası)

¹²¹ Selim Ağa Ktp., Hüdayi blm., 459.

¹²² Mihrîşah Sultan, 165. (Müellif nüshası)

¹²³ Aşir Efendi, 165/2, vrk. 79-385. (Müellif nüshası)

- 13) Tuhfe-i 'Umeriyye, (1134/1723), Türkçe.¹²⁵
- 14) Tuhfe-i Bahriyye, (1133/1722), Türkçe.¹²⁶
- 15) Risale-i Hüseyiniyye, (1133/1722), Türkçe.¹²⁷
- 16) Tuhfe-i Recebiyye, (1131/1719), Türkçe.¹²⁸
- 17) Tuhfe-i Vesimiyye, (1133/1722), Türkçe.¹²⁹
- 18) Kitabu's-Süluk, (1133/1721), Türkçe.¹³⁰
- 19) Tuhfe-i Hassakiyye, (1133/1721), Türkçe.¹³¹
- 20) Vesiletü'l-Meram, (1134/1722), Türkçe.¹³²
- 21) Risaletü'l-Hadarati'l-Hamsi'l-İlahi, (1132/1720), Türkçe.¹³³
- 22) Lübbü'l-Lübb ve Sırru's-Sır, (1133/1721), Türkçe.¹³⁴
- 23) Kenz-i Mahfi, (1134/1722), Türkçe.¹³⁵
- 24) Şerh-i Salevat-i İbn-i Meşîş, (1113/1701), Türkçe.¹³⁶
- 25) Mecmu'atu'l-Ed'iyye, (1112/1700), Türkçe.¹³⁷
- 26) Kitabu Hakkı's-Sarih ve Keşfi's-Sahih, (1133/1720-21), Arapça.¹³⁸
- 27) Şerhu'l-Hadis: "el-Müminu Mir'atu'l-Mü'min" (1133/1720-21), Arapça.¹³⁹

¹²⁴ Bağdatlı Vehbi, 1537.

¹²⁵ Mihrişah, vrk. 162. (Müellif nüshası)

¹²⁶ Kadızade Burhaneddin, 58.

¹²⁷ Pertev Paşa, 637/10, vrk. 160-168.

¹²⁸ Es'ad Efendi, 1374. (Müellif nüshası)

¹²⁹ Nuru Osmaliyye, 2222.

¹³⁰ Hacı Beşir Ağa, 359/2, vrk. 49-104.

¹³¹ Ankara D.T.C. Fak., İsmail Saib Sencer bîm., 2029. (Müellif nüshası)

¹³² Hacı Mahmud, 2260/2, vrk. 58-97.

¹³³ Hacı Mahmud, 2260/4, vrk. 234-260.

¹³⁴ İbrahim Efendi, 374/1, vrk. 1-22.

¹³⁵ Bursa Ktp. Genel, 75. (Müellif nüshası)

¹³⁶ Mihrişah, 217/3, vrk. 76-97.

¹³⁷ Süleymaniye, Hekimoğlu, 519.

¹³⁸ Selim Ağa, Hüdayi bîm., 468. (Müellif nüshası)

28) Es'iletü's-Sahafıyye ve Ecvîbetü'l-Hakkıyye, (114/1702), Türkçe.¹⁴⁰

29) Es'iletü'l-Mısıryye, Ecvîbetü'l-Haldeyye, (1122/1710), Türkçe.¹⁴¹

30) Risaletü Cılal'l-Kulub, (1110/1698), Arapça.¹⁴²

31) Kitabu Zübdeti'l-Makal, (1134/1722), Türkçe.¹⁴³

32) Şerhu'l-Hadis: "Ene ükerrimu 'alallahî min en yada'ni fi'l-erdi ekser min selas" (1122/1710), Türkçe.¹⁴⁴

33) şerhu'l-Hadis: "İza Tahayyertüm fi'l-Umur Feste'înu min Ehli'l-Kubur" (1134/1721), Türkçe.¹⁴⁵

34) Risale Fi't-Tasavvuf, (1134/1721-22), Türkçe.¹⁴⁶

35) Müntehabat min Minhaci'l-Abidin, (1135/1722), Türkçe.¹⁴⁷

36) Şerhu Kitabu'd-Dürreti'l-Fahıra, (1105/1693), Arapça.¹⁴⁸

37) Nuhbetü'l-Letaif, (1085/1674), Arapça.

¹³⁹ Bursa Ktp., Genel, 41/2, vrk. 55-59. (Müellif nüshası)

¹⁴⁰ Halet Efendi, 250.

¹⁴¹ Bursa Ktp., Genel, 745/2, vrk. 112-118. (Müellif nüshası)

¹⁴² Bursa Ktp., Genel, 82.

¹⁴³ Selim Ağa, Hüdayî Efendi blm., 449. (Müellif nüshası)

¹⁴⁴ Selim Ağa, Hüdayî Efendi blm., 467/2, vrk. 128-133.

¹⁴⁵ Es'ad Efendi, 1549/2, vrk. 67-69.

¹⁴⁶ Laleli, 1372/1, vrk. 1-24.

¹⁴⁷ Bursa Ktp., Genel, 88. (Müellif nüshası)

¹⁴⁸ Bursa Ktp., Genel, 86/5, vrk. 265-297. (Müellif nüshası)

**ŞERHU ŞU'ABİ'L-ÎMÂN
(SADELEŞTİRİLMİŞ METİN)**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurmuştur: “İman yetmiş küsur şu’bedir.”¹⁴⁹ Bu hadis-i şerifi rivâyette İmam Buhari ve İmam Müslim müttefiktir. Yani iman yetmişten fazla şu’be, kıt’a ve haslettir ki Allah Teâlâ’nın izniyle zikredileceği üzere bazı hadisçiler onun sayısını yetmiş yediye kadar çıkarmıştır.

Bu şu’belere iman adı verilmesi, imanin delil ve emâresi olmaları hasebiyledir. Yoksa iman denilen şey kalbi tasdik, yani kalple inanmak, boyun eğmek ve kabul etmek demektir. İmam Ebû Hanîfe Rahmetullâhi Aleyh dille ikrârı cüz kabul etmiştir. O hâlde bir kimsede kalple tasdik olsa, fakat dille ikrâr olmasa mümindir diye hükmedilmez. Ancak dilsizlik gibi [s. 3] dille ikrâra engel olan bir durumun bulunması bundan müstesnâdır. İmanı dille ifade etme sorumluluğu ikrah hâlinde de düşer. Yani bir kimse kelime-i küfür söylemeye zorlansa, nefsi veya organları tehlikeye düşse dille ikrâr etme sorumluluğu sakıt olur, kalbi imanı üzerine mutmain olduğu müddetçe dille söylediği küfür kelimesine itibar edilmez.

Dille ikrârın şartın bir parçası olması, bâtını bir durum olan tasdikin delâlette daha kuvvetli olmasındandır. Hülâsa insanın vücudu, biri ruh, biri de ceset olmak üzere iki nesneden mürekkebdır. Tasdik ruhun, dille ikrâr ise cesedin özelliğidir. Buna binaen imanin gizli ve âşıkâr varlığı için zâhir ve bâtın durumlarının her ikisi de gözetilerek kalp ve ruha tasdik, kalıp ve cesede de ikrâr sorumluluğu verildi.

Bazı muhakkikler, iman sadece kalple tasdiktir, demiştir. İkrar etmek ise dünya hükümlerinde mü’min olduğunu bildirmek içindir.

¹⁴⁹ Müslim, I, 63; Buhârî, I, 12 (altmış küsur şu’bedir, şeklinde); Tirmizî, V, 10 (“şu’be” yerine “bâb” ifadesiyle); Ebû Davud, IV, 219; Nesâî, VIII, 110; İbn Mâce, I, 22; İbn Hibbân I, 387.

Çünkü kişinin ikrârı olmasa diğer îman ehli Hakk'ında geçerli olan dünyevî hükümler onun Hakk'ında geçerli olmaz. Öşür ve zekât vermesi, imam olmaya uygun olması, vefât edince namazının kılınması, müslüman mezarlığına defnedilmesi ve benzeri gibi. O hâlde kelime-i şehâdeti söylemek vâciptir.

Bir kimse bir hükmün vâcip olduğunu bilse fakat amel etmese (uygulamasa) kâfir olmaz. Yoksa âsî olan müminlerin hepsini tekfir etmek gerekirdi. Buna delil olan bazı sahih hadisler vardır: Nitekim **"Kalbinde zerre ağırlığınca îman bulunan kimse ateşten çıkarılır"**¹⁵⁰ Yani bu hadiste îman hususunda, sadece tasdikten ibaret olan kalbın durumuna itibar olundu. Onun için kalbinde zerre kadar îman bulunan kişi ebedî cehennemlik olmaz. Yine bir hadiste **"Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ölen kimse cennete girer"**¹⁵¹ buyurulmuştur.

Bu hadisle önceki hadis arasında fark olduğu bilinmelidir: [s. 4] Önceki hadiste îman zikredildi. Kastedilen peygamberlerin haber verdiği şeylerle ilgili olan şer'î ma'nadaki tasdiktir. Yani peygamberlerin tebliğ ettiği hükümlere inanıp, onları kabul eden kimseye şer'an mümin denilir ki bu kişi tasdik sebebiyle kendisini azabdan kurtarır. İkinci hadiste ise ilim zikredildi. "Bilirse" yerine "inanırsa" veya "derse" denilmedi. Demek ki ikinci hadiste söz konusu olan kişi, şer'î îmanı yokken sadece bilgisi sebebiyle cennete girmeye müstehak oldu. Bu meselelerin hakikati şudur: Âsî mümine şefaat etmek, peygamberler, velîler ve salih kimselere havâle edilmiştir. Çünkü şer'î îmanı hasebiyle şeri'atın zâhiriyle irtibatı vardır. Ancak dağların zirvelerinde, yeryüzünün uç taraflarında bulunan veyahut da fetret zamanlarında yaşayıp da emir ve yasaklar kendisine ulaşmayan kimse, tevhîde aykırı hâlî olmaması ve aslî fitrat üzerine yaşayıp o hâl üzere ölmesi kaydıyla cehennemde ebedî kalmaz. Aksine bizzat Allah Teâlâ'nın rahmeti ona şefaatçi olup onu ateşten çıkarır. O hâlde tevhîde sarılanlar, her hâl ü kârda umumi şefaatle cehennemden çıkarılacak ve cehennemde müşrik ve muattıldan başka kimse kalmayacaktır. Müşrik; kendisinden putlara tapmak gibi tevhîde münâfî şey sâdır olan kimsedir. Onun için onun bilgisine itibar edilmez. Yani sadece Cenâb-ı Hakk'ın uluhiyetini söylemesi kafi değildir. Ancak söylediği sözün tevhîde aykırı olmaması du-

¹⁵⁰ Buhârî, VI, 2707; Müslim, IV, 2260; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 594; Ahmed, *Müsned*, I, 416, II, 166..

¹⁵¹ Müslim, I, 55; İbn Hibbân, I, 430; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 143, 502; Ahmed, *Müsned*, I, 65, 69; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, I, 109.

rumu müstesnâdır. Muattıl ise, kâinatın bir yaratıcısı olduğunu kabul etmeyendir. Yani "kâinatın yaratıcısı yoktur, cisimler, bu şekilleri içinde ezeli ve ebedidirler" diyen kimsedir.

Bundan her şer'î yasağın "yalanlama alâmeti" olmadığı anlaşılır. Onun' için şarap içene ve benzeri günahları işleyene kâfir denilmez. [s. 5] Ancak şeri'atı koyan Allah, bazı yasakları yalanlama menzilesine tenzil etmiştir. Dolayısıyla onları yapan kimse inandım dese dahi kâfir olduğuna hükmedilir. Zünnar kuşanmak, yahudi ve hıristiyanların giydiği takkeleri giymek, mushafı pisliğe atmak veya üzerine oturmak veyahut öfkelenerek sayfalarını yırtmak ve benzeri filler bu kabildendir.

İman; zarûretle (bizzarûre) sâbit olan hükümlerin hepsini tasdîk etmektir. Tevhit, nübüvvet, öldükten sonra dirilme, cezâ ve diğerleri gibi. Buradan icmâlî imanın¹⁵² yeterliliği çıkarılır. Fakat bazen ta'til (muattal kılmak, yasaklığını söylemek) dahi şarttır. Buna göre bir kimseye namazın farz oluşundan ve şarap içmenin haramlığından sorsalar, o da cevap vermeye kâdir olmasa kâfir olur. Bu cihetten her mükellefin, meşrû olan her hükmü bilmesi ve ona göre inanması vâciptir. Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e farzların farz, vâciblerin vâcib ve sünnetlerin de sünnet olduğunu bilerek uyması vâciptir. Hülâsa şer'î meseleleri yerli yerinde uygulasa fakat ne idliğini bilmeseyse ve gerektiği gibi inanmasa amelleri batıl olur ve dini sahih olmaz.

Mukallidin imanı geçerlidir. Ancak düşünmeyi ve istidlâl etmeyi (sonuçlar çıkarmayı) terkettiği için günahkâr olur. Mukallid; başkasının kavlini delil olmaksızın kabul eden kimsedir. Ancak i'tikadî meselelerde (dinin asıllarında) mukallit olmakta ihtiyatlı olmak gerekir. Delilden maksat, mantık biliminin delili (mantıki delil) değil, eserden yola çıkarak istidlâlle eserin sahibini çıkarmaktır. Bu ise iman sahiplerinin çoğunda mevcuttur. Meselâ büyük bir ağaca veya büyük bir sele veyahut da hârikul'âde bir şeyi mütalaa ettiğinde 'sübhanallâh' demek istidlâl kabilindendir. Çünkü böyle şaşırtıcı bir şeyi yaratmak Allah Teâlâ'ya mahsustur, demiş olur. [s. 6]

Bu yüzden Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem, bedevî, çocuk, kadın, köle ve câriyelerin İmanını kabul etmiş, bazı taklit sahiplerinin İmanının düşünce (nazar) sahiplerinin İmanından daha güçlü olduğu

¹⁵² İcmâlî iman: İman esaslarına kısaca ve topluca inanmak (İsam, *İlmihal*, I, 70).

söylenmiştir. Çünkü bazen delilde şüphe meydana gelir, otuz kırk sene sonra aksi ortaya çıkar. Onun için derin bilgiye sahip pek çok âlim “koca karıların dinini edinin” sözü gereğince halkın inandığı şekilde inanmışlar, “Allah nasıl emrettiyse herşeyi Onun murad ettiği şekilde kabul ettik” demişlerdir.

İslâm ülkesinde (diyâr-ı İslâm’da) cehâlet mazeret olmaz. Onun için cahilden sâdır olan küfür kelimesi geçerli olup onunla tekfir edilir. Bir kimse bir câriye satın alsa veya bir kadınla evlenip onlara İslâm’a dair sorular sorsa da bilmeseler müslüman kadın sayılmazlar. Ancak bunlar terim (istilah) bilmemesi sebebiyle değil, bozuk inancı ve büyük cehâleti sebebiyle kâfir olur. Bu şekilde ifadede yetersiz olanlara telkin târîki daha evlâdır. Yani “Biz bunu böyle bilip bu şekilde inanmışız. Görünüşe bakılırsa sen de bu doğru it’ikaddasın” denildiğinde “evet” demesi yeterlidir. Bazı şahitlerin şehâdetlerini yaralamak (cerh) ve ibtal etmek için özel terimler sormak büyük bir hatadır. Çünkü herşeyin terimini ancak âlimler bilir. Ümmî ve sıradan insan ne bilsin! Şahit olan kimsenin Peygamber Sallallâhü Aleyhi ve Sellem’in ismini ve peygamberlerin sonuncusu olduğunu bilmesi yeterlidir. Babasının ve dedesinin isimlerini bilmesi şehâdetin sıhhati için şart değildir.

Kâmil îman; kalple îmandan başka dille ikrâr ve organlarla uygulamaktır. Kur’an’da “Kim işini iyi yaparak yüzünü Allah Teâlâ’ya teslim ederse onun mükâfatı Rabbinin katındadır”¹⁵³ buyurulmuştur. Yüzünü teslim etmekten maksat ihlâstır ki şirkten sakınmak ve gerçek it’ikadda sahip olmak demektir. İşleri güzel yapmak (amelde ihsan) [s. 7] ise şer’î amellerin özünde zaten mevcut olan güzelliğe güzellik vasfı katmak demektir. Yani kabul edilmesi için ameli açık ve gizli bütün şartlarıyla yapmaktır. Meselâ namazda ta’dil-i erkana uyduğu gibi, kalp huzuru ve rûhânî müşâhedesinin bulunmasını da gözetmesi gerekir.

O hâlde İslâm’ın şartı olan bu güzel yapma (ihsan) meydana gelmedikçe amel eden kimse hayvanların derecesine düşer ve amelleri de hayvanların amelleri gibi olur. Dolayısıyla müminin it’ikaddını düzelttikten sonra amellerine de devam etmesi ve amellerini dinin açık ve gizli olarak güzel gördüğü (istihsan ettiği) şekilde yerine getirmesi gerekir.

¹⁵³ el-Bakara 2/112.

Mümin, gerektiği gibi it'ikadd ve amel sahibi olsa fakat azâbı gerektiren kötü işler (münkerât) de yapsa azâb gördüğü takdirde kalbine ve abdest organlarına azâb edilmez. Çünkü kalbi îman yeri olup, şerefli bir mahaldir. İbâdet organları da ona tâbidir.

Mümin, dünyada zina ve benzeri fâhiş kötülükleri yaparsa îman gölge gibi üzerinde durur. O kötülükleri terk edince îman da yerine döner. Bundan büyük günah işleyenin kâfir olmayacağı çıkar. Bunu iyi anla!

Cehennemde azâb gören kimsenin îmanı kapıda durup kâfirlerin kalplerine işleyen ateş, Hakk'ın inâyetiyle îman mahalli olan kalbe işlemez. Onun için îmanın mutluluk sebebi ve kemâle sebep olan ilim olduğu söylenmiştir.

Ezcümle müminin azâbı kâfirin azâbı gibi değildir. Aksine herkesin azâbı hâline göredir. İman, en az zerre kadar olur. Dünya kadar olsa sahibi asla azâb görmez. Zerre; güneş ışınları aksettiğinde pencerede belli belirsiz görünen ve toz denilen şey gibidir. [s. 8] Ondaki daha az olması düşünülmez. Altın yedi şeyden yapılır ve büyük saâdetin sembolüdür. En iyisi sikke olandır ki miskaldır. (Altının böyle farklı dereceleri olduğu gibi îmanın da farklı dereceleri olur. O hâlde sen de en üstün îmanı edinmeye çalış.) İmana en az ve en çok demek zayıflığı ve kuvvetli oluşu yönüyledir. Yoksa îman nefis gibi tek bir cevherdir. Nitekim nefis de hakikatte tek bir şey olmasına rağmen emmârelik, levvâmelik, mülhimelik ve itmi'nân¹⁵⁴ şeklinde farklı mertebelerde bulunur. İnsan vücudunda bulunan güçler de böyledir. İyice öğren!

A. BİRİNCİ ŞU'BE

İmanın en yüce mertebesi şehâdet ve en altı tabakası taş, diken gibi eziyet verici ve engelleyici olan şeyleri Müslümanların geçeceği yerlerden kaldırmaktır. Ancak îmanın şu'belerinden bir şu'be var ki ona

¹⁵⁴ Nefs-i emmâre: Sahibine kötü arzu ve isteklere ve dininin emirlerine karşı gelmeyi emreden nefis.

Nefs-i levvâme: Rabbine isyan edince üzülen kişinin nefsi.

Nefs-i mülhime: (Allah Teâlâ'ya itaatte) henüz karar kılmamış olduğu için temizlenmesi gereken nefis.

Nefs-i mutmeinne: Olgunlukta birinci derecede olan nefis (Refik el-Acem, *Mevsû'atü'l-Mustalahâtü'l-Tasavvufi'l-İslâmî*, s. 980-981, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1999, 1. bs.).

başlangıç (mebdeyye) şu'besi denilir. Çünkü Mebde-i Evvel Allah Teâlâ'dır; O'nun zat ve sıfatlarına ta'alluk eder. Bu şu'be, her birine layıkı veçhile inanılması gereken dokuz nesneden oluşur.

1- Yaraticının Varlığına İnanmak

Yani Allah Teâlâ'nın vâcip¹⁵⁵ olan varlığını kabul etmektir. Faraza varlığı olmasa kâinat neden meydana gelirdi? O hâlde bütün kâinatın kaynağı (mebde-i evvel) herşeyi Nur isminin tecellisi ile ortaya çıkaran Allah'tır. Allah Teâlâ'nın varlığı mümkün¹⁵⁶ değil, vâciptir. Çünkü mümkün olan sonradan olandır. Sonradan olan şey ise başkasına muhtaçtır. O hâlde Hakk'ın varlığı vâcip olmasa başkasına muhtaç olması lâzım gelirdi. Hâlbuki Allah Teâlâ "Ey insanlar siz Allah Teâlâ'ya muhtaçsınız"¹⁵⁷ buyurur. Yani bütün insanlar varlıkları, sıfatları ve kalıcılıkları (bekâları) konusunda Hakk'a muhtaçtır. Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ise sıfatlarında ve bekâsında da olduğu gibi halka muhtaç değildir. Onun için "Allah âlemlerden müstağnîdir"¹⁵⁸ buyurur. Âlemleri yaratması isim ve sıfatlarının mertebelerini göstermek (izhâr etmek) içindir. Yoksa zatındaki ihtiyaçtan değildir. [s. 9] Onun için ârifler "Şu an eskiden olduğu gibidir" demişlerdir. Yani kâinatın meydana gelmesinden Hakk Teâlâ etkilenmemiştir ve Hakk üzerinde oluşma (kevnî) eseri yoktur. Aksine kerîm zâtı yüce bir şân üzerine karar kılmıştır. Bundan, her asırda kutbu'l-aktâb¹⁵⁹ ve sultanın zâhîr olacağı anlaşılır. Yine bunların zikredilen varlığın sırrının suretleri olduklarından ikişer değil birer tane olurlar. Çünkü organların çok olmasına rağmen sır birdir ve güçlerin çok olmasına rağmen kalb de birdir.

¹⁵⁵ Vâcip: Zâtı varlığını gerektiren. Varlığı zâtının gereği olan, var oluşunda başkasına muhtaç olmayan şey (Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s. 67, Damla Yayınları, ts., 5. bs.).

¹⁵⁶ Mümkün: Varlığı zorunlu olmayan, olması ile olmaması eşit olan (*a.g.e.*, s. 68).

¹⁵⁷ el-Fâtır 35/15.

¹⁵⁸ el-Ankebût 29/6.

¹⁵⁹ Kutup: Allah Teâlâ'nın her zaman yeryüzünde kendisine nazar ettiği kişi (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 760). Başka tarifler için bkz. *a.g.e.*, s. 759-762. Kutbu'l-aktâb: En büyük kutup. Hz. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in nübüvvetinin bânını. Velîliğın sonu ve kutbu'l-aktâblık ancak Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in nübüvvetinin içinde olur (*a.g.e.*, s. 763).

2- Tevhîd

Celâl, yani selbî¹⁶⁰ sıfatların aslı olan tevhittir. Bu sıfatların aslı da "Allah'tan başkallâh yoktur" kelimesidir ki başkalarının ulûhiyyetini red ve Hakk'ın ulûhiyyetini isbât eder. Hakk'ın ulûhiyyeti de selbi sıfatlarıyla sâbittir. O hâlde Allah'ta cisim ve cismânîliğin gereği ve özelliği olan şeylerin bulunması muhâldir. Onun için zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiç birşeye benzemez ve ihtiyacı yoktur. Varlığının başlangıç ve sonunun olduğu düşünülemez. Kâfirlerin Onun ortağı olduğunu iddia etmeleri vehimlerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü gerçekte ortağın (şerîkin) varlığı yoktur. Nitekim Allah Teâlâ'ya çocuk isnad etmeleri de böyledir. Çünkü çocuğun olması, mücâneset (cinsiyet) ve müşâbehetin (benzeşme) olmasını gerektirir. Hâlbuki ubûdiyet ile babalık bir arada olmaz. Bütün varlıklar Cenâb-ı Hakk'ın mahlûku, mülkü ve kuludur.

Yahudi ve Hıristiyanların sadece kelime-i şehâdet getirmekle Müslüman olmayacakları, aksine "Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer bâtil dinlerden uzaklaştım" demelerinin gerekeceğini söylemişlerdir.

Ayrıca Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in ismini bilmek de şarttır. "Allah'tan başka tapılacak yok" (la ma'bûde illallâh) demek avâmın (sıradan insanların), "Allah'tan başka maksut yok" (la maksûde illallâh) demek havâssın (seçkin kişilerin) ve "Allah'tan başka varlık yok" (la mevcûde illallâh) demek ise ehassu'l-havâssın (çok özel kişilerin) tevhîdidir. Demek ki birinci ve ikinci tevhîdin sahiplerinde [s. 10] gizli şirk (şirk-i hafî) vardır. Üçüncü tevhîdin sahiplerinde ise yoktur. Çünkü varlığın ortak oluşu vehminden kurtulan kimsede Hakk'tan başka bir mulâhaza kalmaz. Aksine düşünceden bile kurtulup vahdet sırrı ile yaşar ve hakikatin kendisinde daim olur.

3- Allah Teâlâ'nın Hayat Sıfatı

Hayat Sıfatına İman Etmek gereklidir. Yani Allah Teâlâ diridir. Hayat sıfatı sıhhat, ilim ve kudretli gerektiren Allah Teâlâ'nın zatıyla kâim bir sıfattır. Cisimlerde tabîî hayat denilen şey, ciğerde olan kanın buharıdır ki bostan sulayanların açtığı ince yollar gibi damarlara sirâ-

¹⁶⁰ Selbi sıfatlar: Allah Teâlâ'nın zâtına mahsus olan, yaratıklarından herhangi birine verilmesi câiz olmayan sıfatlar. Zâtî veya tenzihî sıfatlar da denilir (İsam, *İlmihal*, I, 88).

yet eder. Bu kan, taşkınlık (tuğyân) hâlinde olursa bozulmaya yüz tuttuğu için hacamet ve kan alma ile çıkarılır ve canlılık verecek kadarı kalır.

Bütün eşyanın özünde Hakk'la bağ kuran bir zâtî hayat vardır. Bu gerçek ve zâtî hayat, insânî ve hayvânî ruhun verdiği hayattan başkadır ve sahih keşf¹⁶¹ ile bilinir. Çünkü dış dünyada eseri yoktur. Bilakis hissedilen hayat sıfatının vasfettiği şeydir. O hâlde cansız varlıklarda dahi hayat vardır. Çünkü gerçek hayatın sırrı sereyan etmedikçe dış dünyada varlık olmaz. Hülâsa bütün varlıklarda hayat sırrı vardır. Ma'dûmâtta (mutlak ma'nada yok olan şeylerde) ise yoktur. Çünkü bunlar varlığın kokusunu bile almamışlardır.

4- Allah Teâlâ'nın İlim Sıfatı

Cenâb-ı Hakk'ın ilim sahibi olduğuna inanmak lâzımdır. Yani Allah Teâlâ alîm'dir. İlim sıfatı, O'nun zatıyla kâim olup, -külli olsun, cüz'î olsun- bütün ma'lûmâta (bilinen herşeye) ta'alluk eder. Demek ki Cenâb-ı Hakk'ın bilgisinin dışında kalan bir zerre bile yoktur. Kumların ve yaprakların sayısını bilir. Bütün varlıklar O'nun bilgisi dâhilindedir. İlmi, cehâlet ve düşünmeden sonra (edinilmiş) değildir, ezelîdir. Bütün varlıkları olanca derinliğiyle (kühüyle) bilir.

Başkalarının [s. 11]bilgisine ise şu'ûr denilir. Çünkü perde arkasından bilmektir. Ancak peygamber ve bütün velîlerin bilgisi bundan müstesnâdır. Bütün kâinatın bilgisi Cenâb-ı Hakk'ın bilgisine nisbetle yedi deniz yanında bir damla gibidir. Onun için Kur'an'da "Size pek az bilgi verilmiştir"¹⁶² buyrulur. Gerçi bu hitâba Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem de girer, ancak onun ilminin azlığı Cenâb-ı Hakk'ın ilmine göredir. Yoksa başkalarının ilmi de onun ilmine göre yedi denize oranla bir damla gibidir.

İlâhî bilgi; Allah Teâlâ'nın zat, sıfat ve fiilleriyle ilgili olan bilgidir. İlm-i rusûm ise varlıkların bilgisidir. Onun için ulemây-i rusum ve ulemây-i zâhir tâbiri kullanılır. Çünkü idrak ettikleri ilâhî hakikatlerin

¹⁶¹ Keşf: Anlamaya kapalı olan şeyin kula gözle görüyormuş gibi açıklanması, zihninde belirmesi (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 790).

¹⁶² el-İsrâ 17/85.

görünüş ve resmidir ki keşif ve tecellîlerle¹⁶³ değil, akıl ve görüşle elde edilir.

5- İrade

Yani Allah Teâlâ irâde sahibidir. İrade; varlıklar ve hükümlerle ilgili olup Allah Teâlâ'nın zatına bağlı bir sıfattır. Beşer filli gibi iradi, ağaç ve taş hareketi gibi tabîî ne kadar fill varsa hepsi Onun irâdesinden kaynaklanır. Demek ki onun ezeli irâdesi dışında hiç birşey meydana gelmez. Eğer dünya halkı kıl kadar bir şeyi eksiltmek veya bir zerreyi artırmak istese Cenâb-ı Hakk dilemedikçe meydana gelmez.

Her şeyin O'nun irâdesiyle olması, rızâsını gerektirmez. Çünkü küfür ve isyan gibi şeyler her ne kadar irâdesiyle olsa da rızâsıyla olmamaktadır. Aksine o küfür, kâfirin ve o isyan, âsînin istidâdı gereğidir ki cüz'i irâdesini öyle kullandığı için Allah Teâlâ da onu yaratır. Her asırda âdil ve zâlimlerden sâdır olan çeşitli işler, parlak bir hikmetle cerayan etmektedir. Onun için her ne kadar şeri'atın dili, yerine göre övme ve yermeye izin verirse de hakîkatin¹⁶⁴ dili [s. 12] uzatmaya gelmez.

Hakîkat sahipleri "İrade sahibi (mürîd) insan, irâdesi olmayan insandır" demişlerdir. Yani irâde mertebesi yok olmalı ve kalbinde Cenâb-ı Hakk'ın irâdesi zâhır olmalıdır. O hâlde hakîkatte Allah Teâlâ mürîd (irâde eden), kul murad (irâde edilen) dir. Çünkü irâde ademe taaluk eder, mevcuda değil. Kul ise, her ne kadar mümkünü'l-vucud yönünden mevcut ise de ma'dûm (yok) hükmündedir. Allah ise hakîki mevcuttur. İrade etmek mevcûd'un sıfatı ve murad olmak (irâde sonucu meydana gelmek ise) ma'dûmun (yok olan şeyin) şânıdır, özelliğidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk murâd olmaz. Bunu iyi anlamalısın...

İrade; insana göre kalbî kasıt olup niyet gibidir. İlim ise böyle değildir. Onun için insan, îman ve küfrü bilmekle değil, kasıt ve irâde ile mümin veya kâfir olur. Nitekim oruç gününü bilen kimse niyet etme-

¹⁶³ Tecellî: Hakk'ın nurlarının, ona yönelen kimselerin kalplerine doğması (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 161).

¹⁶⁴ Hakîkat: Takdir ve hükmedileni, gizlenen ve âşikâr edileni müşâhede etmek. Şeri'at: Emredileni yapmak (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 298). Başka tarifler de yapılmıştır (bkz. s. 298-300). Hakîkatle desteklenmeyen şeri'at makbul değil, şeri'atla desteklenmeyen hakîkat ise elde edilemez denilmiştir (*a.g.e.*, 298).

dikçe oruç sevâbı almaz. Çünkü niyette akid (bağlanma) ve ikbal vardır. İlimde ise bu yoktur.

Bütün makâmların¹⁶⁵ başının irâde, sonunun yakîn¹⁶⁶ olduğu söylenmiştir. O hâlde irâdesi olmayanın yakini de olmaz. Ancak matlûb (talep edilmek) ve lâ-talep (talep etmeme) kabilinden olması durumu müstesnâdır. Yani talep edilen şey (matlûb) bazı istidâd sahiplerinin ayağına gelir. Bazıları da onu uzun zaman irâde ve çalışma yoluyla elde ederler. Bazıları ise mahrum kalırlar. Çünkü ya talep etmek gerekirken onlar talep etmemiştir ya da talep edilen şey isti'dâd hâricindedir. "Hüküm yüce ve büyük olan Allah Teâlâ'ya aittir"¹⁶⁷ "Herkes kendisi için yaratılan şey kolaylaştırılmıştır."¹⁶⁸

6- Allah Teâlâ'nın Kudret Sıfatı

Yani Allah Teâlâ Kâdir'dir. Kudret; Onun zâtî sıfatıdır ki ilgili olduğu -a'alluk ettiği her- makdûr, bir tavassut olmadan meydana gelir. Makdur; kudret altına giren şeydir. Demek ki kudret, muhâl ve mümtenî¹⁶⁹ olan şeye ta'alluk etmez. Çünkü muhâl ve mümtenî'nin kudretin ta'allukuna salahiyeti yoktur. [s. 13] Bu sebeple eksiklik muhâl ve mümtenîdedir, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinde değildir. Düşün! Allah Teâlâ'nın ilminde sâbit olan varlıklar, kudretin ta'alluk etmesiyle aynı mertebesinde hârici vucut ile derhal varlıklarını kabul edip her biri kendi suretini almışken, mümtenî olanlar ademin gizliliği içinde kalmıştır. Çünkü mümtenî olanların hârici bir varlık gerektirecek halleri yoktur.

Allah Teâlâ, kendisi Hakk'ında değil, yaratıklar Hakk'ında kudretle vasıflanır. Demek ki kudret sıfatı halka yöneliktir. Bundan "Allah kendi gibisini yaratmaya veya mümtenîye kâdir değildir" demenin edepsizlik kabilinden olduğu anlaşılır ve "güç yetirir mi? Kâdir midir?"

¹⁶⁵ Makam: Kulun gerçekleştirdiği ve bir nevi tasarrufla kendisine ulaştığı edepler (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 917). Başka tarifler de yapılmıştır (bkz. *A.g.e.*).

¹⁶⁶ Şüphe olmayan, kesin iman... Bazı nüshalarda "yakîn" yerine "ta'yin" denilmiştir.

¹⁶⁷ el-Ğafir 40/12.

¹⁶⁸ Buhârî, IV, 1891, VI, 2744, 2745; Tirmizî, V, 289; Ebû Dâvud, IV, 228; İbn Mâce, I, 30, 35; Ahmed, *Müsned*, I, 157, III, 304.

¹⁶⁹ Muhâl ve mümtenî: Yokluğu, zâtının gereği olan, varlığı kâbil olmayan. (Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 69).

diye sormak temelden hatadır, cevap vermek uygun değildir. Eğer "Allah, cennet ehlinin nefeslerinin sayısını bilir (mi)?" diye sorulsa "Allah, cennet ehlinin nefeslerinin sayısının olmadığını biliyor" diye cevap vermek gerekir. Hülâsa Cenâb-ı Hakk'ın yüce sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetmemek (kıyas etmemek), yüce şânına uygun olmaya-cak şekilde konuşmamak gerekir. Allah Hafız'dır, koruyucudur.

Etkili kudret Allah Teâlâ'nındır, fakat bundan kulun zorlama altında olması gerekmez. Çünkü eser mahalli, ilâhî kudret olması sebebiyle (kul) kâsibdir (kazanan) dır. O hâlde Cenâb-ı Hakk'ın dilemesiyle kulun hareketinin cansız varlıkların hareketi gibi olması gerekmez. Hülâsa ilâhî zorlama (cebir), kuldan çıkan fillin sıhhatine münâfî değildir. Yayın okun mahalli olması gibi. Okun atılması okçunun gücüne nisbet edilir fakat yay o gücün ortaya çıktığı yerdir. Yayın yumuşaklık ve katılığı o atılan okun durumunu, okçunun gücü yönünden kayıtladığı gibi, [s. 14] kulun istidâdının özelliği de ilâhî kudreti o fillin özel durumuna göre ortaya çıkmasında sınırladığından ötürü bu mertebeye kesp denildi ve kudret Allah Teâlâ'nın ve okçunun olmasına rağmen yaya ve kula nisbet edildi.

7- Allah Teâlâ'nın Sem' (İşitme) Sıfatı

Yani Allah Teâlâ Semi'dir. Sem'; işitilme özelliği olan şeylerin kemâl derecesinde ortaya çıktığı bir sıfattır. Bundan sem'in ilimden farklı bir sıfat olduğu zâhir olur. Çünkü ilim bilinen şeylerle, sem' ise işitilen şeylerle ilgilidir.

Cenâb-ı Hakk'ın işitmesi âletle değildir. Onun için yakından da uzaktan da işitir. Karanlık gecede, kara taşın üzerinde olan kara karıncayı gördüğü gibi o karıncanın hakeketini de idrak eder. Duâ edenlerin duâsını işitip icâbet eder. Hamdedenlerin hamdini işitip karşılığını verir. İşitmesine hiçbir engel yol bulamaz. Değişmekten münezzehtir. Kulun da kemâl sıfatı ortaya çıkıp işitme mertebesi güçlense feleklerin hareketini, denizdeki balıkların tesbihlerini ve benzeri şeyleri işitir, böylece yakınlık ve uzaklık keyfiyeti yok olur. "Bu Allah Teâlâ'nın dilediği kimseye verdiği bir lütfudur."¹⁷⁰

.....
¹⁷⁰ el-Cum'a 62/4.

8- Allah Teâlâ'nın Basîr (Görür) Olduğuna İnanmak

Basar sıfatına iman etmek gerekir. Yani Allah Teâlâ Basîr'dir. Basar; görülme özelliği olan şeylerin kemâl derecesinde ortaya çıktığı (münkeşif olduğu) bir sıfattır. Bu da ilim sıfatından başkasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın görmesi organla değildir. Onun için karanlıkta ve aydınlıkta görmek O'na birdir. Bütün varlıkları henüz vücuda gelmeden müşâhede eder. Ona göre tafsîlât ve öz (icmâl) aynıdır. İlimle ilgili olan şeylerde sâbit bir tafsîlât, gözle ilgili şeylerde ise hâricî bir tafsîlât vardır. Kulun müşâhededesi ise böyle olmayıp terettüb ve tavakkuf ile olur. İcmâl ve tafsîl ile muhtelif olur. [s. 15] Ancak varlıklarını temizleyen ve kayıtları kaldıranların gözlerinde bazı vakitler doğru ve batıyı seyrettikleri bir güç vardır. Hiçbirşey engel olmaz. Zerka-i Yemaniyye denilen bir kadın, ismid¹⁷¹ denilen sürmeyi kullanması sayesinde üç günlük mesafeyi görürdü. Demek ki görme gücü, cismânî tedavi ile bu derece güçlendiğine göre rûhânî tedavi ile ne kadar müşâhede gücü elde edileceği kıyas edilmelidir.

Kul, istidâdı nisbetinde Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla muttasîf olur. Ancak "varlığının vâcîp olması" sıfatını kazanamaz. Çünkü varlığı zorunlu olmak sadece Cenâb-ı Hakk'a mahsustur.

9- Allah Teâlâ'nın Müttekellim Olduğuna İnanmak

Kelâm: Yani Allah Teâlâ'nın konuşma sıfatının olduğuna inanmaktır. Kelâm sıfatı yaratma, dil, ibare, harf ve şekille değil, Rahmânî nefes denilen bütün mertebe ve hakikatlerin taayyün edeceği bir derecede, gaybden ve ilim mertebesinden zâhir ve sâdir olduğu ilâhî bir tecellidir. O hâlde Onun kelâmı, geçmiş bir sükûttan olmadığı gibi onda sonradan olacak (lâhik) bir suskunluk da bulunmaz; aksine O, ezelî ve ebedî müttekellimdir. Şu kadar var ki -her ne kadar Cenâb-ı Hakk'a göre açıklık ve gizlilik aynı olsa da- muhatapla ilgili olması itibarıyla (Allah Teâlâ'nın kelâmı) açıklık ve gizlilikle vasıflanır. Burada muhataptan kastedilen, ilâhî kudret hasebiyle sonu olmayan kâinattaki varlıklardır. Cenâb-ı Hakk'ın hitabını işiten kâinat, elbette varlık sahasına çıkar. Nitekim Kur'an'da "Bir şeyi istediğinde Onun işi 'ol' demektir, o da derhâl olur"¹⁷² buyrulur. Çünkü hakikat ehli ve bazı erbâb-ı zâhir,¹⁷³

¹⁷¹ İsmid: Rastık taşı.

¹⁷² Yâsin 36/82.

¹⁷³ Zâhir: Şer'i'at (Refik el-Acem, *Mevsû'a*.), Erbâb-ı zâhir: Şer'i'at âlimleri.

'ol' hitabını hakîki ma'nada düşünüp a'yan-ı sâbitenin¹⁷⁴ ilim âleminde iken ilâhî hitabı işitip "Ayn âlemi"ne çıktıklarını söylemişlerdir. Ancak o âlemde olan işitme [s. 16] bu âleme kıyas edilmez. Yani sâbit bilgiye göre olan işitme, hârici varlıktaki işitme gibi değildir. O hâlde akıllı kimse hatt-ı merâtib etmemeli, kanun koyucu olan Allah bir işi nasıl yaptıysa o şekilde kabul edip keyfiyetini mevzu bahis etmemeli ve görünmeyeni (gâîbî) görüne (şâhîde) kıyas etmemelidir. Çünkü Allah Teâlâ, a'yan-ı sâbiteye kadîm kelâmını ve "ol" ne şekilde olursa işittirmeye kâdirdir.

Ana karnındaki ceninde olduğu gibi, yaratmada önce işitme mertebesinin ortaya çıktığı söylenmiştir. Onun için hamile kadınla evlenilmez. Çünkü başkasının toprağını sulamak lâzım gelen cimâ ile ceninin hüsn-i sem'i de kuvvet bulur.

İlâhî kelâmdan ilk işitilen "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"¹⁷⁵ sözüdür. Nitekim bu hitâba cevâben varlıklardan çıkan ilk kelime de "evet" olmuştur. Burada elifle mebdeliyyet-i ûlâya¹⁷⁶, ba harfiyle de ta'yin-i sâniye (ikinci belirleme) işaret vardır. ¹⁷⁷ Hakîkatın bâkîsi olan elif yedi noktadan ibarettir. Mümkün ile vâcibin mertebelerini ayırmak için altına bir nokta konulmuştur ki o nokta hem mertebeleri birbirinden temyiz ve hem de hakîkatlere irşad içindir. Çünkü fillî kelâm olan İnsan noktaya baktı. Lafzî kelâm olan Kur'an da ba harfiyle başlayıp "bismillâh" denildi ve lafızda olan mebdeliyyet, ma'nada olan mebdeliyyeti gösterdi. Bundan "O Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır"¹⁷⁸ sırrı ortaya çıktı.

Hayat sıfatından kelâm sıfatına gelinceye kadar olan yedi sığata "ikram sıfatları" olup bunlara sübutî sıfatlar denilir. Bu külli şü'bede tamamı dokuz tane olan selbî ve sübûtî sıfatlara inanılması öğrenildi.

¹⁷⁴ Ayân-ı sâbite: Allah Teâlâ'nın ilminde bulunan ve varlığı zorunlu olmayan (mümkün) şeyler (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 73).

¹⁷⁵ el-Ar'âf 7/172.

¹⁷⁶ Mebdeliyyet-i ûlâ: Lugat ma'nası ilk başlangıç olarak karşılanabilir. İstılahta ise ehadiyyet sıfatının vâhidiyyet sıfatından önce olması hasebiyle Ehadeliyyeti takip eden nisbet (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 823).

¹⁷⁷ Elif alfabenin birinci harfi olduğundan "Elestü/Rabbiniz değil miyim?" sözündeki elif sâdır olan ilk ilâhî kelâma, bâ harfi de alfabenin ikinci harfi olması hasebiyle telaffuz edilen ikinci söze işaret eder, demek olsa gerek. "İkincilik" ile karşıladığımız kelimenin orijinali "ta'yîn-i sâni/ikinci belirleme"dir (H.Ö.).

¹⁷⁸ el-Hadîd 57/3.

Kemâl mertebelerinin sonu kelâmıdır. [s. 17] Kelâm, kemâlin ters çevirilmiş (maklûb) şeklidir¹⁷⁹. Allah Teâlâ Âdem Aleyhi's-selâm'ı ve oğullarını bu son yedi sıfat üzerine yarattı. Âdem o sıfatla ortaya çıkıp Rahmânî sureti elde etti.

B. İKİNCİ ŞU'BE

İmanın bu şu'besi Allah Teâlâ'nın fill ve hükmüyle ilgili olan dört şeyi kapsamaktadır. Müminin bu dört şeye de iman edip tasdik etmesi gerekir.

1- Meleklerle İman Etmek

Yani meleklerin Allah Teâlâ'nın kulları olduğuna ve Onunla peygamberler arasında vâsita olduklarına inanmaktır. Onlarda erkeklik olmadığı için kadına ihtiyaç duymaz, dişilik olmadığı için kocaya varmaya mecbur kalmazlar.

Onlardan isyan çıkmaz, daima itaatkârdırlar. Harut ve Marut denilen melekler melek iken isyan etmemişlerdir, aksine beşere dönüştükten sonra onlardan mastiyet sâdır olmuştur. Beşere dönüşme ilâhî imtihan içindir. Bazıları beşere dönüşmeyi inkâr edip onlardan ve başka meleklerden mutlak anlamda isyan çıkmadığını söylemiştir. Çünkü onlardan isyan çıkması dinî naslara muhâlif ve isyan çıktığını söylemek Kur'an'ı yalanlamaktır. Nitekim Kur'an'da "Allah Teâlâ'nın emrettiği şeye isyan etmezler ve emrolundukları şeyi yaparlar"¹⁸⁰ buyurulmuştur. Kur'an'daki istisna, meleklerden olduğu vehmini verse de İblis meleklerden değildir, cin topluluğundandır. Onun için bazı âlimler bu hususta hata etmişlerdir. Hakikat şudur ki, melekler Nur isminin tecellisiyle yaratılmış olan soyut (mücerred) akıllardır. Onun için onlarda isyanın karanlığı (zulmeti) olmaz. İsyanın olmayışıyla met-hetmek her ne kadar isyanın [s. 18] meydana gelmesinin mümkün olduğunu gösterirse de her câiz ve mümkün olan şey meydana gelmez. Güç yetirilemeyen şeyle sorumlu tutmak ve suçsuz kimseye azâb etmek gibi. Demek ki melekler itaatkâr bir sınıftır. Beşer ve cinler ise yaratı-

¹⁷⁹ Kelâm harfindeki lâm ve mîm harflerinin yerleri değiştirilince kemâl ortaya çıkar.

¹⁸⁰ et-Tahrîm 66/6.

İşları hasebiyle iki sınıf olup mümin ve kâfir, itaatkâr ve isyankar olurlar. Dolayısıyla melekleri bunlara kıyas etmek fâsîttir.

Melekler iki kısımdır. Bir kısmına ervâh-ı müheyyeme¹⁸¹ denilir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ı müşâhede etmekle kendilerinden geçmiş bir hâlde olup âlemden ve ademden habersizdirler. Bir kısmı da müdebbirattır¹⁸². Dünya semasında takdir edilen işlere vekil kılınmışlardır ve feleklerle, insanlarla ve diğer varlıklarla ilgileri (ta'allukları) vardır. Bunlardan dört melek seçkindir, mümtazdır. Cebrâil vahiy indirmek, İsrâfil suru üflemek, Mikâil rızıkları vermek ve Azrâil de ruhları kabzetmek için ta'yin edilmiştir. Her sabah ve akşam iki melek de insan için vekil kılınmıştır. Sağda olan iyiliği, solda olan kötülüğü yazar. Onun için bunlara kâtip denilir.

Melekler de cinler gibi çeşitli şekillere bürünür. Kâmil insan da böyledir. Ancak şekle bürünmekle meleklik, cinlik ve beşerlik hakikatından çıkmazlar. Yani şekle bürünüp görünmekden hakikatın değişmesi gerekmez. Nitekim Cebrâil Dihye suretine girerek Peygamber Sallallahü Aleyhi ve Sellem'e gelmekle beraber yine melekti, Dihye değildi. Beşer şeklinde görüldüğünde beşeriyetle ilgili şeyler onun için sâbit midir, değil midir diye araştırmak iyi bir şey değildir. "Bir şey sâbit olduğunda onunla ilgili şeylerle sâbit olur" kaidesi gereğince hareket etmek de câiz olmakla beraber evlâ olan böyle yerlerde edebi gözetmektir. [s. 19]

Bir kimse meleklerden birini hafife alsa veya ayıplasa kâfir olur. "Senin yüzün bana Azrâil'in yüzü gibidir" demek gibi. Ancak ölümü hoş görmediği için söylemesi bundan müstesnâdır. Hafife almak ve düşmanlık etmek için söylememelidir. "Ben Cebrâil ve Mikâil'in şehâdetlerini bile kabul etmem, tutmam" demek gibi. "Yazık, sen melek olasan da senden böyle şeyler kaynaklansın" demek de böyledir.

2- Kitaplara İman

İlâhî kitap ve sahifeler çoktur. Bazı haberlerde yüz dördtür, denilmiştir. Dördü kitaptır: Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an.

¹⁸¹ Ervâh-ı müheyyeme: Müheyyem, aşkla aklı başından alınmış kimse demektir. Buna göre ervâh-ı müheyyeme kendinden geçmiş ruhlar demektir.

¹⁸² Müdebbirât: İşleri çekip çevirenler.

Tevrat ve Kur'an'a kitap denilmesi hakîki ma'nada, diğerlerine kitap denilmesi ise mecazî ma'nadadır. Çünkü diğerleri suhuf kabildendir.

İndirilen kitaplara iman; hepsinin Allah'tan olduğunu tasdik etmek ve neshedilmemiş¹⁸³ hükümlerine inanmaktır. Çünkü şeri'atlerin usulü¹⁸⁴ neshedilmediği gibi bazı fûru' ve uygulama ile ilgili hükümler de olduğu gibi bırakılmıştır. Ancak onlara inanmak bizim şeri'atımız onları kabul ettiği takdirdedir. İbrâhim'in milletine uymak gibi.

Kur'an'a tafsilatıyla inanmak farz-ı kifâyedir. Çünkü herkese tafsilatıyla inanmanın vâcib kılınması sıkıntıya (harec) ve hayatın bozulmasına sebep olur. Kur'an'a tafsilatıyla inanmak vâcib olmasa da biz onun tafsilatıyla mükellefiz. (Kur'an'a tafsilatıyla inanılması farz-ı kifâye olduğuna göre) diğer ilâhî kitaplara tafsilatıyla inanmak öncelikli olarak farz-ı kifâyedir. Çünkü diğer kitapların tafsilatıyla bu ümmet mükellef değildir ve onlarla ibâdet etmemektedir.

Kur'an nazım ve ma'na bakımından (mu'ciz) âciz bırakıcıdır. Fasih Arapça konuşanlar bile en kısa suresinin üçte birini meydana getirmeye güç yetirememiştir. [s. 20]

Kur'an'ın korunmuşluğunu inkâr etmek küfürdür. Çünkü mushaf tevatürledir ve diğer semavi kitaplarda sâbittir. en-Neml suresindeki besmeleyi inkâr etmek küfürdür. Surelerin başlarında olan besmeleler, aslında bir besmele ve bir âyet olup teberrük için sure başlarına konulmuştur. O hâlde onun tekrarlanması bazı surelerde bazı âyetlerin tekrarlanması gibidir. Zâhir ehli söz konusu besmele Hakk'ında dedi kodu etmekten geri kalmazlar. Ancak hakikat erbâbı, Kur'an'dan olduğunda şüphe yoktur, demişlerdir. Dolayısıyla bunların görüşüne göre besmeleyi inkâr etmek küfürdür. Kur'an'a iman etmenin gereklerindendir. Ta'zim edilmelidir. Hafife almaktan, insanların konuşması esnasında okumaktan ve benzeri şeylerden sakınmak gerekir.

Kur'an ilâhî kelâm olduğu için yaratılmış (mahlûk) değildir. Yaratılmış diyen kâfir olur. Gerçi nazmı ağızdan çıktığı için hâdistir,¹⁸⁵

¹⁸³ Şer'i bir hükmün, o hükmün delilinden sonra gelen şer'i bir delille kaldırılması (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet, İstanbul 1998, 1. bs.).

¹⁸⁴ Usûl: İtikadî esaslar.

¹⁸⁵ Hâdis: Varlığı sonradan olan, yaratılmış.

ancak bir kimsenin elbisesinin yenilenmesinden kendisinin de yeni olması gerekmeyeceği gibi Kur'an'ın lafzının hâdis olmasından Kur'an'ın kendisinin de hâdis olması gerekmez.

3- Peygamberlere İman

Yani nebi ve rasuller Hakk'ın halk arasından seçtiği halk ile kendisi arasındaki aracılardır. Mücerred¹⁸⁶ olmaları hasebiyle Hakk'tan feyiz alırlar ve halkla olan bağları sebebiyle de onlara feyiz verirler. Çünkü sıradan fertlerin hepsi Hakk'tan aracısız feyiz almaya güç yetiremez. Öyleyse dinin hükümlerinin bilinmesi ve Hakk'a her şekilde yakın olmanın (tekarrubun) mümkün olması için peygamberlerin aracılığına gerek vardır. Çünkü sınırlı akıl, yalnız başına herşeyi anlamakta yeterli değildir. Bu sebepten peygamberlerin gönderilmesi özel bir rahmet ve hikmet gereğidir.

Onlardan peygamberliklerini isbat etmek için mucizeler sâdır olmuştur. Basîretli olan kimseler iman ettiler, kalbi kör olanlar ise reddedip kâfir oldular.

Peygamberler meleklerden daha üstündür. Çünkü insanın ortaya çıkması herşeyin ortaya çıkmasını ve kemâlini ihtiva eder. Eğer [s. 21] meleklerin yüce mertebesi vardır dersen peygamberlerde de büyük üstünlük (cem'iyet-i kübra fazîleti) vardır. Bu sebeple Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem mirac gecesi Beyt-i Makdis'te peygamberlere imam olduğu gibi Beyt-i Ma'mur'da da meleklerle imam oldu ve fevk-i arşa doğru yürüyüşünde meleklerin üstünlerinden olan Cebrâil ona yoldaş olamadı. Çünkü o yürüyüş, kemâl tecellîlerini toplayan bir seyir idi. Melek ise her ne kadar nurdan yaratılsa ve soyut akıl olsa da yine kemâlî insanın kemâlinin bir parçasıdır. Demek ki insan ve cın meclisinde herkesin bir mertebesi vardır ve kâmil insanın mertebesi diğerlerine göre baş köşedir. Onun için insanın müşâhede mertebesi melek için mümkün değildir. Çünkü müşâhede ve rû'yet¹⁸⁷ yalnız letâfetin kemâline nâzır değildir, cemiyetin¹⁸⁸ de müdahalesi vardır ve onun

¹⁸⁶ Mücerred: Tecrid edilmiş. Tecrid: Beşerî bulanıklıklardan temizlenen kalplere verilen ilâhî müşâhedeler (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 160).

¹⁸⁷ Ru'yet: Gözle olan müşâhede (Refik el-Acem, *Mevsû'a*).

¹⁸⁸ Cemiyet: Himmetleri Allah Teâlâ'ya yönelmeye ve sadece onunla meşgul olmaya hasretmek (Refik el-Acem, *Mevsû'a*, 255).

cemiyetle ortaya çıkması daha mükemmel olur. Rû'yeti de daha yüksek olur.

Bizim Peygamberimiz Sallallâhü Aleyhi ve Sellem, ruhlar âleminde iken bi'l-fil peygamber olduğu gibi kıyamet gününe kadar da bi'l-fil peygamberdir. Çünkü şeri'atı neshe* uğramaz. Demek ki nübüvvet mertebesi şeri'atın zâhırinde bâkî kalmış, velâyet mertebesi kutb-ı vücud-da* (varlık kutbunda) ve diğer kutublarda ortaya çıkmıştır. Buna göre Hz. Peygamber Sallallâhü Aleyhi ve Sellem'in peygamberlerin sonuncusu (Hâtemü'l-Enbiya) olduğuna inanmak gerekir. Hâlen bi'l-fil peygamberdir. Çünkü şeri'atı ebedîdir ve Haniflik dininin kendileriyle ayakta durduğu ümmetinin âlimleri enbiyaya bedeldir. Öyleyse bir kimse onun Peygamber olduğunu bilse fakat peygamberlerin sonuncusu olduğunu bilmeseydi mümin olmaz. Adını bilmek de İslâm'ın şartlarındandır.

Diğer peygamberler ise ruhlar âleminde bi'l-fil nübüvvet ile [s. 22] vasıflanmadılar, yaratılışlarında şartların kemâl bulmasından sonra hususi bir vakitte bi'l-fil peygamber oldular ve dünyadan intikal etmelerinden sonra şeri'atları neshedilip haklarında "bi'l-fil peygamberdir" demeye gerek kalmamıştır. Bu sebeple zamanlarında peygamber olduklarına iman etmek yeterlidir.

Hz. İsa âhir zamanda indiğinde yine bu şeri'atla amel etse gerektir. Çünkü bu peygamberliği nassa münâfidir. O hâlde Mehdi'nin ortaya çıkması özel hilâfetin sona erdirilmesi için olduğu gibi onun inmesi de velâyet-i ammenin sona erdirilmesi içindir.

Bu peygamberlerin hepsi Allah Teâlâ'dan bildirdikleri herşeyde doğru sözlüdürler. İlki Âdem, sonuncusu Muhammed Sallallâhü Aleyhi ve Sellem'dir. Sayılarının yüz yirmi dört bin veya ikiyüz yirmi dört bin olduğu haber-i vâhidle sâbittir. Sayılarını ta'yin etmeyip hepsinin hak ve doğru olduğuna iman etmek daha uygundur. Velîler mahfûz¹⁸⁹ olduğu gibi bunlar da ma'sumdurlar¹⁹⁰. Onların yaptığı zelleler¹⁹¹ ictihat

¹⁸⁹ Mahfûz: Allah Teâlâ'nın sözde, fiilde ve niyette aykırı davranmaktan korunduğu kimse (Refik el-Acem, *Mevsû'at*, 847).

¹⁹⁰ Ma'sûm: İsmet sıfatına sahip olan kimse. İsmet: Günah işlememek, günahattan korunmuş olmak. Peygamberlerin sıfatlarındandır (İsam, *İlmihal*, I, 109).

¹⁹¹ Zelle: Peygamberlerin Allah tarafından düzeltilen küçük hataları (*a.g.e.*, I, 109).

ve te'vilden kaynaklanmaktadır. Âdem'in cennette yasak meyveden yemesi gibi. (Zellesi), Âdem'e göre yeryüzü halifelîği ve neslinin meydana gelmesi gibi pekçok hikmet ve faydayı kapsamaktadır. Bu sebeple onun (cennetten) uzak olması, yakınlık (kurb) hükmündedir. Hz. Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in hataları (sehvler) da ümmetin teşrîl içindir. Hatta bazısına müşâhede istiğrakından kaynaklandığı için hata (sehv) bile denilmez. Eğer hata olduğu kabul edilse bile her hâlükârda ismetin hikmetine aykırı değildir¹⁹². Çünkü imam bizzat hata etmezse imama uyanların hatalarının hükmü bilinmezdi. [s. 23] O hâlde İmamîyye mezhebinin söylediği gibi imamın ma'sûm olması gerekmez.

4- Âlemin Sonradan Yaratıldığına (Hudûsuna) İnanmak

Yani âlem bütün parçalarıyla hâdistir. Hudus,* birşeyin ademden (yokluktan) sonra var olmasıdır. Bundan –başlangıcını kimse ilim ve keşifle belirlemese de– âlemin bir başlangıcının olduğu bilinir. Çünkü Hz. Âdem'den önce 'can' kavmi yaratılıp altmış bin yıl geçtikten sonra Âdem yaratıldı. Âdem'e yedi bin yıllık sünbüle¹⁹³ devri verildi. Can kavminden önce de nice bin yıl dünyada yaşayan beş türlü topluluk geldi. Bunların yaratılışlarından önce olan zamanın uzunluğunu Allah bilir. Ancak Âdem'den önce yüzbin Âdem geldi denilmiştir. Böyle olmasına rağmen yine de âlem hâdistir ve başlangıcı vardır, felsefecilerin düşündüğü gibi kadîm değildir. Çünkü kadîm olsa ebedî olup haşır ve neşrin olmaması gerekir. Haşır ise nass ile sâbittir. Bu sebeple âlemin kadîm olduğu görüşünde olan felsefecileri tekfir etmişlerdir. Çünkü (âlemin kadîm olduğu kabul edilirse) haşırın olmadığını söylemek gerekir. Ancak sözkonusu küfür, âlemin suretinin kalıcı olduğu görüşünde olan kimseye göredir. Yoksa "suretî fânî, melekûtu bâkîdir" demek küfür değildir. Çünkü herşeyin aslî cevheri ve mayasının hamuru kalıcıdır. İnsanın cesedi fânî olsa da "ucbu'z-zenebi"¹⁹⁴ ve ruhunun kalıcı olması gibi. Hülâsa Allah ezelî, ebedî, bâkî ve kadîmdir. Onun dışındakiler mutlak surette hâdistir. Nitekim bir hadiste "Allah Teâlâ'nın yarat-

¹⁹² Bu cümlemin orijinali şöyledir: "Velein süllime velâkin her veçhile ismet hikmetine münâfidir." Ancak bu hâliyle yukarıda yazdığımızın tam tersi bir ma'na çıkar ki bu da sözün gelişine uygun değildir.

¹⁹³ "Sünbüle" başak demektir. Metnin ileriki sayfalarında sünbüle devrinin yedi bin yıl olduğu geçmektedir. Sünbüle denilmesinin sebebi başak burcunu ifade etmek için olsa gerektir.

¹⁹⁴ Ucbu'z-zeneb: Kuyruk kemiği.

tıklarının ilki akıldır"¹⁹⁵ buyrulur. Yani yaratılan ilk nesne olan akıl, hâdis olduğuna göre başka şeyler evleviyetle hâdistir. Ancak hâdis olması kalıcı olmasıyla çelişmez. Bazı yerlerde [s. 24] fânîlik mutlaka yok olmayı gerektirmez. Arş, kürsü, levh, kalem, cennet, ateş ve ruhlar gibi. Yani bu yedi varlık bazılarına göre yok olmaz. Bazıları ise bir lahza da olsa bunların da yok olacağını söylemiştir. Gerçek bilgi Allah katındadır.

C. ÜÇÜNCÜ ŞU'BE

Bu küllî şu'be me'âdiye denilen sekiz şeye îman etmekten ibarettir. Çünkü âhiretteki yaşayış ve dirilişle ilgilidir.

1- Öldükten sonra dirilmeye (ba's) inanmak.

B'as, ölüleri diriltip kabirlerinden çıkarmaktır.

Bilinsin ki yeryüzünde devamlı Allah Allah diyen zikir ehli olan Kâmil insan kalmayıp hepsi âhirete intikal ettiğinde âlem ruhsuz bir ceset gibi kalır. Sonunda Allah kırk gün kadar insan nutfesi gibi beyaz ve katı bir yağmur yağdırıp leşler, vahşiler ve kuşlarda olan insanlara ait parçaları asli parçalarına ekler ve hepsini bir yere toplayıp tamamladıktan sonra ikinci nefha ile diriltir. Buna ba's ve neşr denilir. Daha sonra melekler vâsıtasıyla bir yere sevketsen gerektir ki buna haşr (toplama) denilir. Buna inanmak bir farzdır. Çünkü bunu Kur'an söylemektedir. Demek ki bazı kısa görüşlü kişilerin düşündüğü gibi ba's ve haşr yalnız nefislere ve cesetlere göre değildir. Nitekim Hz. Üzeyr Aleyhi's-selâm kıssasında buna işaret vardır¹⁹⁶. Yani Allah Teâlâ Üzeyir Aleyhi's-selâm'ı öldürdüğünde eşeğini de öldürüp yüz yıl o hâlde bıraktıktan sonra yalnız kendini değil eşeğini de diriltti. Çünkü eşeği, onun cesedinin sureti idi. Kendi eşeğe bindiği gibi ruhu da cesedine binmişti. O hâlde [s. 25] ceset ruha tâbidir. Onun için ikisi de dirilitilir. Duyularla idrak edilen ve duyularla idrak edilemeyip de akılla bilinen varlıkların her iki türünü de diriltmek kudreti daha iyi gösterir. Nimet ve azâb kabilinden olan diğer şeyler de böyledir. Yani rûhânî nimet ve

¹⁹⁵ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, II, 354; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 13; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 289 ("Sâbit bir senedî yoktur", denilmiştir); Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, IV, 510).

¹⁹⁶ el-Bakara 2/259.

azâb olduğu gibi cismânî nimet ve azâb da vardır. Hülâsa âhiret hayatı denilen şey, sadece akılla idrak edilen şeylerle sınırlı değildir. Çünkü işin hakîkatine aykırıdır. Bundan nebi ve rasûlleri yalanlamak da gerekir ki küfürdür. Demek ki ba'si inkâr etmek küfürdür, ona inanmak ise vâciptir.

2- Kıyamet Günü Durdurulup Sorgulacağına (Vakfe) İnanmak

Vakf, Yani kıyamette insanların her birinde bir şeyden sorgulanıp cevap verenin kurtulacağı ve cevap vermekten âciz kalanın ise biner yıl açlık, susuzluk, gam ve sıkıntı içinde kalacağı elli âdet durak vardır. Özellikle İlâhî durakta on iki şeyden sorulsa gerektir. Köle azad etmek, Kur'an, cihat, gıybet, laf taşımak (nemime), yalan, ilim talebi, kendini beğenmek (ucub), kibirlenmek, Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümit kesmek, Allah Teâlâ'nın tuzağından (mekrinden) emin olmak ve komşu hakkı gibi. Bu duraklarda durmak nassla sâbit olduğu için bunlara İman etmek vâciptir. Kur'an'da "Rabbînin makâmından korkan kimse için iki cennet vardır"¹⁹⁷ buyrulur. Yani burada makâmdan maksat kulların kıyamette hesap vermek üzere durduğu yerdir. Ona İlâhî divan ve Hakk'ın huzuru derler.

3- Kıyamet Günü Amellerden Hesap Vereceğine İnanmak

Hesap, Yani kıyamette (kişinin) yaptıklarının hesabını vereceğinin hak olduğuna kesin olarak inanması gerekir. Ameller, hayır ve şer olarak ayrılıp ona göre cezâlandırılır. Kâmil İman sahibi olup da kurtulanların dışındaki halk, kabirlerinden çıktıktan sonra kabirlerinin önünde bin yıl kadar zillet içinde duracakları haberlerde zikredilmiştir. Ondan sonra oradan mahşere sevk edilip orada da güneşin harareti altında ayakları üzerinde bin yıl dikilirler. Ancak ihlâslı, peygamberliği kabul eden, şirkten, sihirden ve Müslümanların kanlarını dökmekten uzak olanlar, Allah ve peygamberine itaatkâr olup hain olmayanlar, itaatkâr kimseleri sevip asilere buğzedenler bundan hâriçdir. Bu güzel sıfatlara sahip olanlar o şiddetli durumdan kurtulup Rahmân'ın arşının gölgesinde gölgelenirler ve istirahat ederler. Ondan sonra halk o duraktan da nur ve zulmete sevk edilip bin yıl karanlıkta dururlar. Ancak şirkten, nifaktan, dinde şüphe etmekten kurtulup hakkı söyleyen ve

.....
¹⁹⁷ er-Rahmân 55/46.

insafî muâmele eden, gizli ve açıktan Hakk'a itaatkâr olan, kadere rızâ gösterip Hakk'ın verdiğiyle yetinenler yine bundan müstesnâdır. Bu güzel sıfatlara sahip olanlar o karanlıkta göz açıp kapayıncaya kadar kurtulup nur âlemine çıkar. Diğerleri ise orada Allah Teâlâ'nın dilediği kadar azâb görür ve sonunda yüzü kara olarak çıkarlar. Ondan sonra da halk hesap duvarlarına (sûradikat) sevk edilir. Bu duvarlar on tanedir. Haramlara ve çeşitli heveslere kapılmak, anne-babaya asi olmak, hizmetçi ve tâbilerin hakları, köle ve câriye hakları, akraba hakları, akraba ziyareti, kıskançlık, (hased) hile, entrika gibi konularda cevap veremeyenler her birinde bin yıl dikilip kalırlar. O hâlde üzerinde hakkı olan kimselere iyilik etmek, onlara Kur'an ve dinî öğretmek, terbiye vermek gerekir. Ayrıca başkalarını kıskanmaktan, hile ve tuzaktan kaçınmak gerekir. Ondan sonra halk oradan da amel defterlerini almak üzere toplanırlar. Orada da [s. 27] on beş durakta dinin bir meselesinden sorgulanıp sırasıyla şu hususlardan hesap verirler: Sadaka ve zekât, kul hakkı ve insanları affetmek, iyiliği emretmek kötülüğü yasaklamak (emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i 'an'l-münker), iyi huyluluk, (güzel ahlak) Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek, haram mal, şarap içmek, zina, yalan söylemek, yalan yemin, faiz yemek, iffetli kadınlara zina ithamında bulunarak karalamak ve iftira etmek, yalan yere şahitlik etmek, bühtan etmek. Amel defterleri okunur ve zikredilen sorulara cevap verenler oradan yerinde açıklanacağı üzere mîzana sevk edilirler.

Bazı büyük muhakkıklar peygamberlerin risâleti tebliğ etmekten, kâfirlerin peygamberleri yalanlamaktan, bidat sahipleri sünnetten ve bütün müminler amellerinden sorguya çekilir demişlerdir.

Cennet ehlinin üç tabaka halinde haşredileceği söylenmiştir:

1- Sâbikûn. Mukarrabûn olanlardır ki, hesapsız olarak cennete girerler.

2- Mü'mîn ve salih kimselerin havâssı (önde gelenleri) ki, kolay bir hesap verdikten sonra cennete girerler.

3- Genel olarak mü'minlerin işleri ki, münakaşa ve uzun bir hesaptan sonra cennete girerler.

Cehennem ehli de üç tabaka halinde haşrolunur:

1- Bir tabakası hesapsız sorgusuz cehenneme girer. Puta tapanlar ve Ye'cuc ve Me'cuc gibi.

2- Bir tabakası da münakaşa ve uzun bir hesaptan sonra cehenneme girer. [s. 28] Büyük günah işleyenler ve münâfıklar gibi.

3- Bir tabakası da amelleriyle hesaba çekilmeyip hepsi bir sorgu ve bekletmeden sonra cehenneme girerler. Geçmiş peygamberlerin inkârcı ümmetleri gibi. Nitekim Kur'an'da "Kendilerine peygamber gönderilenlere de, peygamberlere de soracağız"¹⁹⁸ buyrulur.

"Hesaba çekilmeden önce nefislerinizi hesaba çekin"¹⁹⁹ denilmiştir. Yani en büyük melik olan Allah'tan korkup ürpererek (havf ve haşyetle) büyük arz (arz-ı ekber) için (nefislerinizi) ayne'l-yakin müşâhede²⁰⁰ ile süsleyip bezeyin. Başarı Allah'tandır.

4- Mîzan Haktır

Yani mîzanın varlığı gerçektir diye inanmak imanın şu'belerindendir. Tefsirlerde yer aldığına göre Davut Aleyhi's-selâm, Cenâb-ı Hakk'tan mîzanı görmeyi istedi. Allah Teâlâ da onun isteğine icâbet buyurarak mîzanı ona doğuyla batı, yerle gök arasını kaplamış bir hâlde gösterdi. Davut Aleyhi's-selâm onun heybetinden bayılıp uzun zaman ayılmadı. Bundan mîzanın aslının hâlen mevcut olduğu anlaşılır. Onun iki kefesi ve bir dili vardır. Bir kefesi nurdur ve ona iyilikler konur. Diğer kefesi ise zulmettir ki ona da kötülükler konur. Allah Teâlâ'nın rahmetiyle nur kefesi ağır basar, adâletiyle de zulmet kefesi hafif kalır²⁰¹. Dünyada müşterinin bir akçesini tartacak kadar müstakil terazi taşı olduğu gibi, onun terazi taşı da Allah Teâlâ'nın adâletidir ki hardal tanesi veya daha fazla miktarda amel onda tartılır. İyilikleri kötülüklerine ağır basanların dışındaki halk, mîzanın yanında da amelleri tartıncaya veya amel defterleri verilinceye kadar bin yıl dikiilirler.

Zikredilen genel mîzanın yanında ondan başka olarak her amel sahibi için de özel mîzanlar vardır. [s. 29] Mîzana dâhil olan ameller kulak, göz, dil, el, karın, ferç ve ayak gibi organlardan hayır ve şer olarak

¹⁹⁸ el-A'râf 7/6

¹⁹⁹ İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-zühd*, s. 103; Tirmizî, IV, 638; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 96. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, VI, 515.

²⁰⁰ Ayne'l-yakin: Kişiyne verilen keşif ve müşâhede.

²⁰¹ Cümle asılda böyle olmakla beraber sözün gelişine uygun olması için şöyle olması gerekiyor: Allah Teâlâ'nın rahmetiyle nur kefesi, adâletiyle de zulmet kefesi ağır basar.

meydana gelenlerdir. O hâlde gizli ameller hissedilen mîzana dâhil olmazlar. Ancak onların da adâleti gerçekleştirecek hükmi bir mîzanı vardır. Hülâsa a'mâl-i bâtine mîzan-ı mahsûse²⁰², dâhil olmaz. Manevî amelleri ise hükmi bir mîzana koyup tartarak adâlet yerine getirilir. Bundan kâtip olan meleklerin gizli amelleri bilmedikleri ortaya çıkar. Çünkü kulların cesetle yaptıkları amelleri mîzana dâhil olur. Veya tercihe daha uygun olan muhakkiklerin görüşüne göre amel defterleri ortaya konulur. Amel defterleri, ilgili meleklerin ellerinde bulunan ve içinde sevap ve cezâyı ait ameller yer alan defterlerdir. Demek ki mîzana dâhil olan görünür (zâhir) amellerdir. Mîzanın sonuna dâhil olan "elhamdü lillâh" kelimesi olup mîzanı doldursa gerektir. Yani herkesin mîzanı, artma ve eksilme olmaksızın ameli kadar olsa gerektir. Bütün ameller konulsa mîzanı ağzına kadar dolduran "elhamdü lillâh" sözü olmadıkça mîzan dolmaz. "La ilâhe illallâh" kelimesine mîzan yoktur. Çünkü her amel zıddıyla tartılır. Kelime-i tevhidin zıddı ise şirkdir. Şirk ise dünyadayken müminin îmanıyla bir araya gelmediği gibi âhirette mîzanda da bir ayaraya gelmez.

Sahih haberlerde geçtiğine göre, kıyamet gününde bir âsinin kötü amellerinden uzunluğu doğuyla [s. 30] batı kadar olan doksan dokuz sicil neşredilecek, buna karşılık onun sadece bir kere ihlâsla "la ilâhe illallâh" demiş olduğu tesbit edilirse parmak kadar kağıt üzerine yazılıp o kağıt parçası, doksan dokuz sicilın karşısına konulacak ve bütün kötülüklerine ağır basacak, böylece o kişi kurtulacaktır. Tevhit ehline ne mutlul. Bundan müşrikler, Cenâb-ı Hakk'la karşılaşmayı yalanlayanlar ve âyetleri inkâr edenler için âhirette mîzan olmadığı anlaşılır. Nitekim Kur'an'da "Kıyamet gününde onlar için bir terazi kurmayız"²⁰³ buyrulur. Yani müşrik ve yalanlayıcıların Allah Teâlâ katında kadir ve kıymetleri yoktur. Onların amelleri tartılmaz. Çünkü onların iyi işleri şirkleri sebebiyle geçersizliğe uğramıştır. Dolayısıyla kötülüklerine karşılık iyi amelleri yok olup tartılacak bir şeyleri kalmaz.

5- Sırât Haktır

Sırâta da îman etmek gerekir. Çünkü gerçektir. Eserlerde kıldan ince ve kılıçtan keskin olarak vâsfedilmektedir. Cehennem üzerine kurulsa,

²⁰² en-Nisâ 4/19.

²⁰³ el-Kehf 18/105.

müminlerin ayakları sâbit olup oradan cennete yol bulsa ve münâfıkların ayakları sürçüp cehennem içine düşseler gerektir.

Sırâtın görünüşü, herkesin amelinin nuru kadardır. Ameli az olana ince, ameli çok olana geniş görünür. Çünkü âhirette duyularla idrak edilecek sırât, dünyadaki sırât-ı müstakîmin, yani dinin suretidir. Demek ki dinî hiç yaşamayan tamamen zulmette kalır ve kötülük yapanlar da karşılığını yaptığına göre bulur.

Cehennem üzerinde yedi tane köprü vardır. Her bir köprü, cehennemin içinde kırk bin yıllık yol uzunluğunda kaybolmuştur. Etrafindan alevler çıkar. O köprülerin üzerinde Âdem oğullarının kötü amellerinin sureti olan ve o amelleri işleyenleri orada hapsedip tutan ateşten âletler vardır. Cenâb-ı Hakk'ın inâyeti veya Peygamberin Sallellâhü Aleyhi ve Sellem şefaati yetişinceye kadar orada kalıp azâb görürler. Her köprü üzerinde üç bin yıllık yol uzunluğunda geçitler vardır. Bini yokuşta, bini inişte olup diğer bini ise düz bir sahadadır. O köprüler üzerine gözetleyici melekler ta'yin edilmiştir. Birinci köprüde Allah Teâlâ'ya îmandan sorarlar. Eğer ihlâslı mümin ise ikinci köprüye geçer. Yoksa orada bin yıl kadar hapsedilip kalır. İkincide namazdan, üçüncüde zekâtтан, dördüncüde oruçtan, beşincide hacdan, altıncıda taharettен, yedincide zulümden sual ederler. Cevaba güç yetiremeyenler "devr-i sünbüle seneleri" sayısınca yedi bin yıl orada hapsedilip kalırlar.

Dünyada müşrik olan kimseler, her ne kadar vucud yolunda olup Hakk'ın varlığını aslen inkâr etmedilerse de tevhit yolunda olmadılar ve Cenâb-ı Hakk'a ortak koştular. Mu'attıla denilen âlemin yaratıcısı olan Allah'ı inkâr eden kimseler ise, Allah Teâlâ'nın varlığını da ikrâr etmediler. Müşrikler tevhit yolunda olmamaları sebebiyle, Allah Teâlâ'nın varlığını kabul etmelerine itibar olunmayıp muattıla ve diğer kâfirlerle beraber ateşe sevkedilecek, dünyada yolları düzgün olmadığından sırât, onlar için cennete geçiş olmayacak ve sırâta vardıklarında cehenneme düşeceklerdir. Ancak münâfıkların dünyada dille de olsa İmanları olduğu için cennet ve nimetlerine bakıp [s. 32] ümitlenirler. Baktıktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın adâleti gereği cehenneme sevk olunup yaptıklarının karşılığını görürler.

Sırât-ı müstakîm ok gibi olduğundan namazın her rekatında "Bizi doğru yola (sırât-ı müstakîme) eriştir"²⁰⁴ demek emredildi.

²⁰⁴ el-Fâtiha 1/5.

Dünyada suçlunun suçunu affedeni Allah Teâlâ da affeder. Borçlu fakire mühlet verene Allah Teâlâ da kolaylık gösterir. Onun Hakk'ını alıp îade edene Allah Teâlâ da Hakk'ını îade eder. Diğer işlerde sıkı davranana Allah Teâlâ da sıkı ve şiddetli davranır. Demek ki insan ne kadar iyi huylu davranışlar sergilerse âhirette işi ona göre kolay olur ve kayba uğramaz.

6- Şefaattir

Şefatin hak olduğuna iman etmek dahi imanın şu'belerindendir. İmanın kemâli ona inanmakla ve "haktır" demekle gerçekleşir. Sahih bir hadiste "Ben insanların efendisiyim," yani Âdem Aleyhi's-selâm'dan kâinatın sonuna kadar bütün insanlardan daha şerefli olan ve onlara efendilik edecek olan benim. Bu sebeple kıyamette şefaate muhtaç olduğunuzda benden başkasına müracaat etmeyiniz. Çünkü isteğiniz başkasıyla değil, benimle gerçekleşir. Bu sebeple vakfede olan hizmetçiler büyük peygamberlerin her birini dolaşıp onların da her biri bir şekilde özür beyan edince, sonunda Allah resulünün kapısında istediklerini elde ederler. Zira rivâyet edildiğine göre Allah Teâlâ'nın âhiretteki şiddetli gazâbı ve büyük gücü ortaya çıkar. Şu kadar var ki, o heybetten bütün havâs dem-beste ve dilsiz olunca peygamberlerin sonuncusu Efendimiz Sallallahü Aleyhi ve Sellem zarûrete [s. 33] ve insanların ihtiyaçlarına bakıp arşın altında Allah Teâlâ'ya özel övgülerle hamd edip secde edince Allah Teâlâ ona va'dettiği makâm-ı Mahmûd'u ihsan edip şefa'at kapısını açar. Bu ma'nada meleklerin ve insanların ona olan ihtiyacı açık olmakla, meleklerin dahi ona ihtiyaç duyacağı ortadadır.

Şefa'at kapısı açık olunca meleklerle, nebîlere, rasullere, mü'minlere halka şefa'at etmek için izin verilip herkes o hizmeti mevkilerine göre yerine getirseler gerektir. Bunların şefa'atleri ile cehennemde şeri'ata inanan kimse kalmayınca sonunda merhametlilerinin en merhametlisinin Rahmân isminin şefa'ati zuhûr edip aklî delillerle tevhid ehli olunları da cehennemden çıkarır. Buradaki muvahhidlerden maksat tahkîkî anlamıyla değil, sadece "illallah" diyenlerdir. Onun için bu kimselere şer'î anlamda mü'min denmez. Belki aklî muvahhid derler. Bunu iyici bili!

Şefa'at etmek âsîlerden kurtulmak ve Arasat'ta hesabı hafifletmek için olduğu gibi, dereceyi arttırmak için dahî olur. Nitekim bu dünyada

dahi geçerli olup, şefa'atle bazılarının cezâsı azaltılırken, bazılarına derece verilir veya büyük makam ve mevkilerle ihsanda bulunulur. Dünyada şefa'at, hüküm kadıya ulaştırılmadıkça mümkündür. Ulaştırılınca şefa'at hadlerde geçerli olmaz. Belki o hükmü mümkün olduğunca kadıya ulaştırmadan önce bir şüphe ile ortadan kaldırmak gerekir. Büyük günah işleyenler tövbesiz ölürlere ise minnet ehline göre durumu Allah Teâlâ'ya kalmıştır. Onlara dahi şefa'at câizdir. Şefa'atî câiz görmeyen kimseler hâcil kimselerdir.

Yetmiş üç fırkanın [s. 34] içinde bulunan fırka-i nâciyeden maksad şefa'atsiz bulunanlardır. Diğerleri şefa'atle kurtulur. Ancak inançlarında küfrü gerektiren bir şey bulunursa hâriç. Bu durumda kâfire şefa'at olmaz.

Peygamberî tebliğin da'veti kendisine ulaşmayan muvahhid dağ başlarında veya uzak bölgelerde bulunursa o kişi cehenneme girmez ki şefa'ate ihtiyacı bulunsun. Şefa'at, Nebvî tebliğe muhatap olan tevhid ehlinin âsîlerinedir. Bundan anlaşıldı ki cehennemin kendisi muvahhidlerin orada ebedî kalmasını gerektirmez. Ne şekli muvahhid olursa olsun, en tam olanı iman ehlinin işini bir araya getirmektir. İblis'in ve şirkte ona uyanların Allah Teâlâ'nın birliğine inanması yeterli değildir. Allah Teâlâ'nın birliğine ve peygamberliğe inanmak da gereklidir. Allah Rasûlü Sallallahu Aleyhi ve Sellem ümmetin âsîlerine şefa'at edecek. Ümmetin kâmillerinden dahi niceleri tarikatı/doğru yolu inkâr edenlere şefa'at etse gerektir. Fakat en azından bâtin ilmini ehline havâle etmelidir. Yoksa sû-i hâtîmeye neden olur. Bundan anlaşıldığı üzere, gerçek mutasavvıflarla tanışmak gerekir. Zira onlar için kıyamette şefa'at kapısı şânı yüce olanlara, gâlib ele ve kelâmı işitenedir.

7- Cennete, onunla ilgili hûri, gılmân ve vildân ni'metlerine iman etmektir.

Yani cennet haktır, halen yaratılmıştır. Ancak ihsan türündeki cennet halleri halâ va'dedilmekte ve sâlih amellere bağlı derecelere göre, kıyamete kadar artar. Cennetin sekiz aded olduğu fazl-ı ilâhînin bir sonucudur.

Cennet ni'metleri bâkîdir. Nitekim hadiste şu şekilde söylenmiştir: [s. 35] "Cennet ni'metlerinin sonu yoktur ki hissedilebilsin." Cennet ehli amellerinin gereği olarak faydalandıktan sonra bitmez. Nitekim

sapık fırkalardan Cehmiyye bu görüştedir. Cehennem azâbı da küffâra bâkîdir. İkisinin de sürekliliği inanışlarına göredir.

İkinci cennetlerin her biri yüz dereceyi içine alır. Ateşin yedi derecesi yüzer dereceyi içine alır. Her bir derece ve mertebe bin dereceden oluşur. Cennetin yücesi 'Adn cennetidir ki ru'yet makâmıdır. 'Adn'den sonra Firdevs cenneti, sonra Huld cenneti, ondan sonra cennet-i Na'im, sonra cennet-i Me'vâ sonra Dârü's-selâm, sonra Dârü'l-makâm'dır. Vesîle dedikleri anılan cennetlerin en yücesidir ki makâm-ı Muhammedî'dir. Dünyada Ravza-i Mutahhara onun sûretidir.

Cennet ehli dört sınıftır ki Nebîler, velîler, ehl-i nazar ve istidlâl âlimler. Mü'minler onları taklîd edenlerdir. Bu dört sınıf, ru'yet makâmında farklı şekilde oturup, basîretlerine göre kendilerine tecellî gerçekleşir. Ona ma'nevî cennet dahî vardır. Gerçekte ru'yet manevî cennetin eserlerindendir. Hâricte ise hissî bir ıstıraktır. Elhâsıl sûrî olan cennet ni'metleri ruh nasîbî olan ma'nevî cennete mensub kişilere âittir ki cennet içinde cennet dedikleri işte budur. Bu yönüyle bütün insanlar ceset ve ruh zevki sebeplerine bütünü ile ilgilidir. Yani ru'yet için basîret gönlüne tam bir cilâ vermişlerdir. Bedenin hazzı için de şer'î amellerle [s. 36] büyük bir meşgulliyet göstermişlerdir. Eğer ki gerçek matlûb cennetlere erişmek değil, cennetin rabbine ermektir.

8- Cehenneme, onunla ilgili derecelere, Ağlâl ve Enkâle inanmaktır

Yani cehennem halâ yaratılmaktadır. Ve ins ve cinnin amelleri oldukça onda nice azâb âletleri yaratılıp şekillenmektedir. Cehennemim cimri insan ve âli için alınan taşlır ve cin onun lehîbidir, kâfirlerin ebedî hapsi için Allah Teâlâ'nın hapishânesidir. Ve öküz talihinde yaratılmakla camış sûretinde şekillenmiştir. Kıyamet gününde zincirlerle çekilmesi Fahr-i Kâinat Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'den unatma ve ümmet-i merhûmeye merhamettendir. Zorbalara vebüyüklenenlere büyük bir hücum vardır. Zira ilâhî gazâb sıfatından yaratılmıştır.

Onda insan ve cinlerin âsîleri büyük bir ateşle kaynayan eti keser gibi, zîr-ü zeber olmaktadır. Onun ateşinin şiddeti dünya ateşi üzerine altmış dokuz kat daha fazladır. Onda Zebânîler'e aslâ azâp yoktur. Belki onlar hakkın rahmeti ile giydirilmiş ve Hakk Teâlâ'nın meshi ile

ateşten lezzet alırlar. Dünyada semender dedikleri şelin ateşten lezzet alması gibi.

Cehennem'in yedi kapısı vardır. Sekizincisi kapalıdır ki sürekli kapalı olup ona ru'yetu'llâh'tan kapalı hicâb kapısı deri. Zira ehl-i cehennem ru'yetu'llâh'a erişemezler ve safâ ni'metlerinden faydalanamazlar. Buradan cennetin sekiz kapısı olduğu anlaşıldı. Yani cennetin cesede göre yedi kapısı vardır ki işitme, görme, konuşma, tutma, karın, avret yeri ve ayaktır. Yani bir kimse cesedinde bu yedi azayı [s. 37] emredildiği gibi kullansa hissî cennet ni'metlerinden yedi kapı açılır. Nitemi yaratılmış olduğu şeye uygun olarak kullanmasa cehennem'in yedi kapısının açılmasına sebep olur. Cennetin rûha göre bir kapısı da kaâlpdir. Bununla cennet kapıları sekiz olup yedisi cismânî hat olup yeme, içme, evlenme, giyinme ve benzerlerine açılır. Biri rûhânî hat olup ru'yete açılır. Kâfirlerde basîret olmakla ru'yet kapısı onlarda ebediyyen kapalı olup, yedi a'zâyı dahi yaratılmış olduğu şeye uygun kullanmamaları dûzâhın yedi kapısı üzerine kûşâd olup söylenen a'zâların toplamı ile azâb gördüklerinden başka ateş kalplerine dahî girdi ve kapladı. İman ve müşâhede ile meydana gelecek nûrun yerine ateş ve karanlık geldi. Bunu gerçekten anla!

Bu sebeple cehennem de cennet gibi duyularla idrak edilebilen ve edilemeyen olmak üzere ikidir. Duyularla idrak edilebilir olması şekillerle (heyâkîl), manevî olması ise kalp ve ruhlarla ilgili olması itibarıyla edir.

Cehennemde en şiddetli azâbı görecektir olan İblis'tir. Çünkü şirke ve bütün aykırılıklara sebep ve başlangıç olmuştur. İblis ateşten yaratılmıştır, ateş ateşi nasıl yakar, diye solursa şöyle cevap verilir: Onun yaratıldığı unsurlara baskın olan unsur ateştir, ancak insanın topraktan yaratılmasına rağmen özel bir mizaca sahip olması gibi, özel bir tabiata göre yaratıldığı için esas yaratılışından çıkmıştır. Böylece ateşten yaratılana ateşle azâb etmek etkili hâle gelir. Nitekim canlının yaşayışı nefes ile dir. Fakat boğulmak suretiyle nefes tutulsa helâk olur. Cehennemde de azâb gören ateşin hararetinden nefes alamayıp boğulmuş gibi olur. Nefes aldığı anda bile yakıcı havayı kuvvetle çekince kalbine ulaşır ve yakar. İblis, cehennem'in zemheririyle de azâba uğrar. Zemheririn soğukluk derecesi de sıcaklığının şiddeti gibi çok etkilidir.

Cehennemde [. 38] ebedî olanlar da dört tâlifedir: Biri Firavun, Nemrut ve benzeri gibi rububîyyet iddia ederek Allah Teâlâ'ya karşı kibirle-

nenler. Biri müşrikler. Bir tâlfesi de Allah Teâlâ'nın varlığını inkâr eden Mu'attılardır. Bir tâlfesi de münâfıklardır.

Cehennem yedi kapısı şunlardır: Cahîm, Sakar, Sa'îr, Hutame, Leza, Hâmiye ve Hâviye'dir.

Cehennem ehli amellerine göre cezâlandırılır. Cennet ehline cennet-i a'mâl olduğu gibi cehennem ehline de cahîm-i a'mâl vardır. Fakat cennet ehline özel cennet ve miras cenneti yoktur.²⁰⁵ Ancak azâbları farklıdır. Nitekim Kur'an'da "Azâb üstüne azâb tattırırız"²⁰⁶ buyrulur. Yani saptırıcı liderlerin azâbı diğer sapıkların azâbından fazladır. Çünkü hem sapmanın hem de saptırmanın azâbını görürler. Nitekim bir kötülüğün başını çeken kimse, o kötülükle amel edenlerin cezâsı kadar cezâyâ uğrar. Hayır tarafı da böyledir.

Azâb, miras olmaz denilmesi müminlerin cehennem ehli olması takdiri üzerine olan azâbtır. Onların yerleri azâb ehlinde boş kalır. Kim dünyadan mümin olarak ayrılırsa hepsinden önce kurtulur. Kimi bir günde, kimi bir cumada, kimi bir ayda, kimi bir yılda, kimi yedibin yılda kurtulur. Bazı müminler Hakk'ın inâyetiyle azâbı hissetmezler. [s. 39] Bu konuda şuursuz ve hissiz olup kalırlar. Yedi bin seneye sınırlandırılmasının sebebi devr-i sünbülenin ademin devri olmasındandır. Âhîret günlerinde bir Cuma (bir hafta) yedi bin yıldır. Nitekim bin yılla tahsis edilmesinin faydası bu ümmetin müddetinin yedi bin yıl olmasındandır. Demek ki azâbın müddeti, ömrün müddetinden fazla olmaz. Cehennemde müminin ebedî kalmamasının sebebi îmandır. Çünkü hakîkatte müminlerin aslı, cennetten ve nurdandır. Buna göre yaratılışlarına nâriyyet galebe ettiğinde tehzîb olunup yine asıllarına döndürülürler. Kâfirlerin ebedî kalışlarına sebep ise küfürdür. Çünkü hakîkatte onların aslı nirandandır. Öyleyse onlar da azâb gördükleri ateşe ve zulmete döndürülür. Bundan Allah Teâlâ'ya sığınırız.

D. DÖRDÜNCÜ ŞU'BE

Bu şu'bede "menziliyye" denilen sekiz nesne yer alır. Çünkü bunlar, menzil ve menzil ehline müte'alliktir. Bu sekiz şeyi uygulamak da îmanın kemâlindendir.

²⁰⁵ Bu cümlemin orijinali şudur: Lâkin ehl-i cennete cennet-i ihtisâs ve cennet-i mirâs yoktur.

²⁰⁶ en-Nahl 16/18.

1- Sifahtan (Zinadan) Korunmak

“Sefh” yukarıdan aşağıya su dökmektir. Zinaya sifah demelerinin sebebi, meşrû olmayan yoldan meninin dökülmesidir. Zinadan kaçınmak, nikâh veya oruç ile olur. Yani gücü yeten evlenir, gücü yetmeyen ise oruç tutar. Çünkü oruç şehveti keser. Özellikle sirke vb. şeyler şehveti teskin edicidir. Müminlerin anneleri, Hz. Peygamberin irtihâlinden sonra sirkeyle kanaat ederlerdi. Çünkü sirke, hem şehveti keser, hem de diğer gıdalara ihtiyaç bırakmaz. Onun için sirke Hakk’ında “ne güzel katıktır”²⁰⁷ denilmiştir.

Orucun da, [s. 40] şehveti kesici olması, sahabe zamanında olduğu gibi, kuvvetli yiyeceklerle iftar etmemek şartıyladır. Yoksa bazı oruç tutan kimseler, oruç tutmayanlardan daha kuvvetli olabilirler.

Zinadan korunmanın bir şartı da kalbini (zina ile ilgili) düşüncelerden, zihnini hayallerden temizlemektir. Zira bazı düşünce ve hayaller, bunların yapılmasına götürür. Özellikle gözünü nâmahremden sakınmak gerekir. Çünkü şehvetle bakmak, fuhşu tahrik eder ve zinaya götürücü bir sebep olur. Öyleyse sadece zina haramdır demek ve zinanın haram olduğunu bilmek yetmez. Aksine bu inancın gereklerini açıkça ve gizlice yapmak gerekir. Onun için “nâmahremi oturduğu yer soğumadıkça oraya oturmamak gerekir” denilmiştir. Çünkü bu, şehvet ve fitnenin tohumudur. Büluğa yaklaşan çocuğun annesi ile aynı yatakta yatması yasaktır. Hatta iki kişinin, arada engel olmaksızın aynı yatakta yatmaları da nehyedilmiştir. Bu tür meseleler pek çoktur. Bunların hepsi, kötülüğün önüne geçmek (sedd-i zera’i) kabîlindendir. Onun için (meşrû yoldan oyalayıcı) eğlenceler haram kılındı. Çünkü şarap içmeye sebep olur. Şarabın haram kılınmasının sebebi ise, nefsi öldürmeye götürmesidir.

Yabancı kadınla halvet²⁰⁸ etmek de meşrû değildir. Çünkü zina ve ona götüren şeylere sebep olur. Göbeğe bakmak, ayıp yerine bakmaya götüreceği için yasaklandı. Büluğa ermesinden sonra irtikaba vesile olma ihtimâlinden dolayı mükellef olmayan çocuğa da ipek elbise giy-

²⁰⁷ Müslim, III, 1621, 1622; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 59; Tirmizî, IV, 278, 279; Dârimî, *es-Sünen*, II, 159.

²⁰⁸ Halvet: Karı ile kocanın izinleri olmadıkça üçüncü bir şahsın muttali olamayacaklarından emin bulundukları bir yerde başbaşa kalmalarıdır. (Erdoğan, *a.g.e.*). Burada aynı durum aralarında evlilik bağı bulunmayan iki kişi için söz konusu edilmektedir.

dirmek yasaklandı. Şarap içmekte de aynı durum geçerlidir. Çünkü bu, alışkanlık kazanmasına ve devamlı yapmasına sebep olur. Diğer benzerlerini de buna kıyas etmelisin.

Bir hadiste “Zinadan değil, sahîh nikâhtan doğdum”²⁰⁹ buyrulur. Çünkü Kureys’in çoğu, şirk ve cahiliye âdetleri içinde olsa da nikâhın kayıt ve şartlarına uyarlardı. Bundan [s. 41] peygamber ve velîlerin neslinde cahiliye âdetlerine uyanlar olsa bile, peygamberlik ve velîliğin geçerliliğinde nikâhın şart olduğu anlaşılır. Nitekim Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem’in ana-babası cahiliye âdetleri içindeydi, ama nikâhları sahîh olduğu için peygamberliğin ortaya çıkmasına engel olmadı. İbrâhim Aleyhi’s-selâm de böyledir. Çünkü Tarah denilen babası Azer putperestti. Ümmetin şeyhi ve dinin velîsi Ebû Yezîd el-Bistâmî’nin dedesi mecûsiydi, sonra Müslüman oldu. Bağdat velîlerinden olan Ma’ruf-ı Kerhî, çocukluğunda Hristiyanı, sonradan on iki imamdan Mûsâ er-Râzî’nin vâsıtasıyla Müslüman oldu. Bir hadiste “Zina mahsulü olan çocuk, üçün en kötüsüdür”²¹⁰ buyrulur. Yani zina mahsulü olan çocuk, ana-babası hükmünde olan zina eden erkek ve kadından daha kötüdür. Çünkü iki habîs kimsenin fâsîd tohumundan yaratılmıştır. Bu hükmün, genelde böyle olduğu söylenmiştir. Zira bir kısım zina mahsulü çocuk nikâhtan olma çocuktan daha iyi olup, şehâdet ve ibâdeti makbul ve hâkimlik ve imamlığı geçerlidir. Bu fakîrin anlayışına göre, bir şeyin şeri’atın zâhîrinde kabul edilmesi, hakîkatte de kabul edilmesini gerektirmez. Şeri’atta salîh olmakla vasıflanması câiz olabilir fakat böyle olması velâyet mertebesine çıkmasını gerektirmez. Çünkü velâyet mertebesinin pekçok şartı vardır.

Hülâsa kişinin, neslinin velâyet mertebesine ayak basma istidâdına sahip olması için zina ve şüpheli durumlardan kaçınması gerekir. Allah Teâlâ koruyucudur.

2- Nikâh Akdi

İslâm’da ruhbanlık yoktur ve nikâh peygamberlerin sünnetidir. Hz. Yahya da evlenmiştir, ancak onun şeri’atında kadına yaklaşmamak [s.

²⁰⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, X, 329; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 190.

²¹⁰ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 299; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 430.

42] azîmet²¹¹ olduğu için ilişkiye girmedir. Evlendiği kadın, kötü olduğu için Yahya Aleyhi's-selâm'ın nasihatını dinlemeyip vaktin padişahına O'nu Aleyhi's-selâm hapsettirdi ve boğazlanarak şehit olmasına sebep oldu. Hz. Nûh ve Lût'un eşleri de kâfir idi. Ancak nikâh akdi bulunması sebebiyle nesillerinden peygamber ve velîler gelmesine engel olmadı. Nitekim bu ümmette de, Müslüman kadınlarla evlenmek daha iyi olmakla birlikte ehl-i kitap kadınlarla evlenmek de câizdir.

Ehl-i sünnetle mu'tezile arasında nikâhın geçersiz olduğu söylenmiştir. Yani ehl-i sünnetten olan kimse, ehl-i bid'atten olan biriyle evlenmemelidir. Çünkü İman esaslarında farklılık olması sebebiyle, bidat sahibi olan kimse, Mecûsî mevkilinde değerlendirilmiştir. Bu devirde zimmiyeler (İslâm devletinin vatandaşı olan gayr-i müslim kadınlar), müşrik kadınlar hükmünde olduğu için bunların Müslüman kadının bedenine bakmaları yabancı erkeğin bakması gibidir. Bundan Müslüman kadınla zimmi kadının bir hamamda beraber olmaması gerektiği anlaşılır. Sorumluluğu, bunu tercih edenlere, özellikle de kadılar ve idarecilere aittir.

Hz. İsa da âhir zamanda inip evlense ve kızları olsa gerektir. Fakat bu ümmet içinde sahih nikâhın bulunması Mehdî'ye yakın bir zamana kadar sürecektir. Çünkü Mehdî'den önce ve sonra pekçok fetret ve karışıklık olsa gerektir. O zamanlarda yaşayanlar nikâh hukûkuna riâyet etmek şöyle dursun, belki kendi nefislerini korumaktan bile âciz kalıp ölümlerini temennî edeceklerdir.

Mehdî'nin ortaya çıkacağı vakit ihtilâfıdır. Bazıları hicretin bin yüz elli senesinde ve bazıları bin ikiyüz senesi başında ve bazıları da bin ikiyüz dördünde [s. 43] demişlerdir. Bir hadiste "Ümmetimin üzerinden yüz seksen sene geçince uzûbet ve terehhûp dağ başlarına çekilir"²¹² buyrulur. Buradaki yüz seksenden maksat bin yüz seksendir. Uzûbet, ergenlik; terehhup ise önceki ümmetlerde olduğu gibi dağ başlarında, mağaralarda şenlikten uzak olan yerlerde yalnız başına kalıp aile, evlât ve meşguliyetten uzak olmayı seçmektir. Bir hadiste "Sizin

²¹¹ Azîmet: Kulların özürleri sebebiyle olmaksızın daha başlangıçta öyle meşrû kılınan hükümlerdir. Bir özre ve zarûrete mebni ikincil olarak meşrû kılınan (ruhsat) karşıtıdır. Yoculuk hâlinde ramazan orucunun tutulması azîmet, tutulmaması ruhsattır (Erdoğan, a.g.e.).

²¹² *Sahihayn*'de geçmemektedir. Bekârlığı teşvik eden hadislerin tamamının bâtil olduğu veya bu doğrultuda hiçbir hadisin olmadığı söylenmiştir. (bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hağfâ*, II, 567).

en hayırlınız bin ikiyüz sene sonra aile ve evlâdı olmayandır"²¹³ buyrulur. Bu iki hadisin arası terehhub hususunun kişi, yer ve şartların değişmesine göre değiştiği söylenerek uzlaştırılır. Demek ki herkesin hâline göre bir hüküm vardır.

Dünyada evlenmek nesli devam ettirmek ve tevhit ehlinin ortaya çıkmasıyla âlemin ihyâsına sebep olmaktır. Manevî nikâhın hâli de böyledir. Yani maksat, manevî silsilede nefes erbâbını ve birbiri ardınca gelen zikir ehlini çoğaltmaktır.

İnsanın bir kişinin hidâyet bulmasına sebep olması, peygamberlik mertebesidir.

Cennette geçim sıkıntısı çekenlerin ulaşacağı yüce bir derece vardır. Bazı günahların keffâreti aile, evlât, dert ve tasadır.

Hız. Havva'nın ikiz doğurduğu, erkeğin önce kızın sora doğduğu söylenmiştir. Âhir zamanda Çin'de bir kadın da ikiz doğurup kız önce ve oğlan sonra doğsa ve o oğlan çocukların sonuncusu olup dünyaya bir daha çocuk gelmese, böylece kısırlık yayılsa gerektir.

3- Eşin Hakk'ını Gözetmek

Buna nikâh hükümlerini uygulamak denilir. Nitekim Kur'an'da "Kadınlara iyilikle muâmele ediniz!"²¹⁴ [s. 44] buyrulur. Yani kadınlarla akıl ve dince iyi görülen şekilde iyi geçininiz. Onlara ilm-i hâl öğretmeli, iyilikle muâmele etmeli, elden geldikçe onlar için bol harcama yapmalı ve birden fazlaysa aralarında adâletli olmalı, denilmiştir. Yoksa kıyamet gününde felçli bir şekilde haşrolunur. Ta'zir edilmesini ve dövülmesini gerektirecek bir durum olmadıkça kadının malına ve canına zarar vermemek gerekir. Ta'zir edilmesini veya dövülmesini gerektiren bir durum olduğunda da, yaralamıyacak ve kemik kırmayacak kadar hafif cezâ vermelidir. Yoksa verilen zararı tazmin etmek gerekir.

Kadınların erkeklerine itaatkâr olmaları, mallarına ihânet etmemeleri kendilerini nâmahremden korumaları lâzımdır. Yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, ev süpürmek ve benzeri ev hizmetlerini yapmaları

²¹³ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, III, 249; Aclûnî, *Keşfü'l-hağâ'*, I, 464.

²¹⁴ en-Nisâ 4/19.

diyaneten gerekir. Diğer haklar, teferruatıyla yerinden yani ilgili kitaplardan araştırılmalıdır.

Her ne kadar erkeklerin kadınlara pek çok konuda üstünlüğü ve fazîleti varsa da dişilikte de büyük sır vardır. Çünkü bütün kâinatta manevî bir nikâh geçerlidir. Bu sebepten Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem necip kılındı ve hanımlarla iyi geçinmek ve hakları yerine getirmek; Kâmil bilgi, iyi anlayış ve iyi müşâhedeyle ilişkilendirildi.

✓ Erkeğin kadına olan sevgisi, küllün cüz'üne olan sevgisidir. Çünkü aslında Havva Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılıp o kemiğin yerine şehvet konulmuştur. Kadının erkeğe sevgisi ise, gurbete düşenin vatanına meyil ve muhabbeti gibidir. Çünkü kemiğin mahalli Âdem'in vücududur. ✓

(Bir diğer açıdan) Erkekler şeri'atın hükümlerine, kadınlar hakikatın sırlarına işarettir. Bu ikisinin arasında irtibat hakları vardır. Çünkü şeri'at sût; hakikat ise tere yağı gibidir. Dolayısıyla şeri'at ve hakikat ehli olanlar yerine göre açığa vurmayı veya sır saklamayı gözetmeli, [s. 45] her hükmü ve sözü yerinde kullanmalıdırlar. Buna göre Nâmahrem kadın, yabancılara karşı örtünür, akraba ve mahremlerin yanında ise serbest olur.

4- Ana-Babaya İyilik Etmek

Dini öğretenler manevî hayatın sebebi oldukları gibi, ana-baba da zâhirî hayatın sebebi olmuşlardır. Bunlara "üf" demek câiz olmayınca dövmek ve eziyet etmek nasıl câiz olur?²¹⁵ (Yani asla câiz olmaz.) Çocuğun annesine nisbeti, kişinin aslî fitratına nisbeti gibidir. Çünkü sût, aslî fitratın suretidir. Onun için sût hakkı bilinmese, aslî fitrat değişir.

Çocuğun babasına nisbeti ise kişinin ruha nisbeti gibidir. Çünkü bekâ ilk önce ruhtan meydana geldiği gibi, babadan da geçinme hasıl olur. Çocuğun sütle ve benzeri nafaka ile hayatına sebep olanlara çocuk da gücü yettiğinde şükür ifadesi olarak mal ve bedeniyle hizmet etmelidir. Eğer hayatta değillerse kabirlerini ziyaret etmelidir. Böylece umre sevâbı kadar sevap kazanır. Onlara özellikle duâ etmeli ve affedilmelerini istemeli ve Kur'an hatmi, namaz, oruç, sadaka, ve diğer hayırlı

²¹⁵ "Anne-babadan biri veyahut her ikisi de senin yanında ihtiyarlığa ulaşırsa onlara üf deme!" (el-İsrâ 17/23).

amellerin sevaplarını onlara bağışlamalıdır. Onlara sevgi gösterenlere sevgi göstermelidir.

Öneceki ümmetlerde terbiye edici oldukları için babaya küçük rabb, Cenâb-ı Hakk'a büyük Rabb denilirdi. Daha sonra rabbu'l-mâl (mal sahibi), rabbu'd-dâr (ev sahibi) ve benzeri şekillerde tamlamayla kullanılması hâricinde, cahillerin sû-i zanna kapılmamaları için Allah'tan başka kimseye Rabb denilmez oldu. Allah Teâlâ'ya da baba denilmedi. Çünkü Allah, yaratılanlara benzemekten ve yaratıkların ona evlât mertebesinde olup yardım etmelerinden uzaktır ve buna ihtiyacı yoktur. Ancak Allah Teâlâ'nın halîli (dostu), Allah Teâlâ'nın habîbi (sevgilisi) denilir. Çünkü dostluk ve sevgi benzerlik gerektirmez.

Bütün varlıkların özdeki canlılığı sebebiyle Allah'la irtibatı vardır. Ancak şerî'atın izni olmayan lafızları kullanmak yasaktır. Bununla beraber Hakk ile halkın mertebesi arasında çok farklar vardır. Onun için Allah Teâlâ, peygamber, velîler ve ana-baba saygıyla anılırlar. Çünkü peygamber, velîler ve ana-baba her ne kadar halk kabilinden olasalar da Allah Teâlâ onlara değer verdiğinden dolayı onlara saygı göstermek Allah Teâlâ'ya saygı göstermek hükmünde oldu. Bunun için "ey falan" diye isimleriyle çağırılmaz ve huzurlarında zarûretten fazla konuşulmaz ve bir zorunluluk olmadıkça önlerinde yürünmez.

5- Çocukları Terbiye Etmek

İster erkek olsun ister kız olsun çocukların terbiyesi ana-baba üzerine gereklidir. Eğer ana-baba hayatta değillerse hidâne²¹⁶ yetkisi olan kim ise terbiye etmek ona ait olur.

Başlangıçta terbiye süt ile başlar. Süt, haram veya şüpheli olursa yaratılışı değiştirir. Onun için bebeği her süt anneye vermemek gerekir. Sütten sonra da helâl nafaka ile beslemek gerekir. Bazı büyükler ve velîler, ona rahminde iken ve şuhut âlemine geldikten sonra tasarruf gösterirler ve Allah Teâlâ'nın izniyle analarını haram ve şüphelerden korurlardı. Rivâyet edilir ki Hz Ali'nin anası Fatıma-i Esediyye

²¹⁶ Hidâne: Kendi işlerini göremeyecek yaştaki çocuğa, yetkili olan kimsenin muayyen süresi içinde bakması ve onu terbiye etmesi hak ve görevi. (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet, İstanbul 1998 1. bs.).

Ka'be'nin içinde puta tapmak istediğinde Ali onun karnını tekmeleyip puta tapmasına engel olurdu.

Çocukların isimlerini de Kitab'a uygun koymak [s. 47] gerekir. Hatta erkek mi, kız mı olduğu belli olmayan çocuğa hem erkeklere hem de kızlara uygun olan isimler koymak gerekir. Hamza, Talha vb. gibi. Çünkü bu isimlerin lafızları kızlara, ma'naları erkeklere delâlet eder.

Akîka olarak kızlar için yedinci veya daha sonraki günlerde bir kurban, erkekler için ise zikredilen şekilde iki kurban kesilmelidir. Kurbanların kanına basmamalı, keserken bir çukur kazarak kanı o çukura akıtmalıdır. Kemiklerini kırmamalı, eklemleri birbirinden ayırmalı veya o hâlde pişirip etini ebeye ve başkalarına dağıtmalı ve kemik ve kanda olduğu gibi, onu da gibi gömmelidir.

İhtiyacı yoksa kişinin bu etten yememesi daha iyidir. Yemesi için fetvâ ve izin de vardır. Boğazladığı zaman kurbanın bütün organlarının, cehennemde bulunan kendi organlarının bedeli olduğuna niyet etmelidir. Sağ olduğu müddetçe ne zaman imkan bulursa bu kurbanı kesmelidir. Çünkü geciktirmeyle düşmez. Onun için Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem, peygamber olduktan sonra kendileri için akîka kurbanı kestiler.

Vefât ettikten sonra akîka kurbanı olmaz. Ancak kurban bayramında kurban kesilip sevâbı bağışlanabilir.

Allah Teâlâ'nın kâinatı yarattığı zaman "Varlık nimetine şükrediniz" diye emrettiği, varlıkların da tesbih, takdis ve tehlil ettikleri, insanı yarattığında ise akîka kurbanını da bu emre eklediği söylenmiştir. Onun için Âdem Aleyhi's-selâm'ın yaratılışından kıyamet kopuncaya kadar bu kurban devam eder ve nâfile kurbanların en üstünüdür. Eğer Hz. İbrâhim, [s. 48] oğlu İsmail'i kurban etmiş olsaydı kıyamete kadar bütün insanların çocuklarından birini boğazlamaları gerekecekti. Buna da değme her mümin güç yetiremeyip âsî olurdu. Cenâb-ı Hakk, rahmetiyle muâmele edip İsmail'e fidye gönderince her müminin nimete şükür olsun diye Allah Teâlâ'ya kurban kesmek suretiyle yaklaşması vâcip oldu.

6- Akrabalarla İlişkiyi Sürdürmek

Yani hayırlı işlerde akrabalarla beraber olmaktır. Akrabalık üç tür-lüdür.

1. Mahrem olmayan akraba. Amca, hala, dayı, teyze çocukları gibi.
2. Akraba olmayan mahrem. Anneler, kız kardeşler, halalar, tey-ze-ler, süt kardeşler, kadın, babanın mevûdesi, çocuğun hanımı gibi.
3. Mahrem olan akrabadır ki sayılanların dışındakilerdir.

Sıla; aramak, ziyaret etmek, bir şey hediye etmek, söz ve davranışla yardım etmek, unutmamak, en azından selam vermek, selam ve mek-tup göndermektir. Sila-ı rahim yapma veya yapmamanın kayıtlı bir ölçüsü yoktur. Bu hususta örf ve âdete itibar edilir. Yani uzak bir yerde bulunmak gibi zarûret durumları hâricinde örf ve âdete göre “Biri bi-rinden kesildi” denilmeyecek kadar zaman aralıklarıyla silada bulun-mak gerekir. Aksi hâlde akrabalığı kesmiş olur. Toprak silası denilen şey, genellikle makbul ve meşrûdur. Çünkü kastedilen, akrabalarının mezarlarını ziyaret ederek sila yapmaktır, mutlaka öldüğü yeri ziyaret etmek demek değildir.

Ömür –eğer artması bunlara bağlanmışsa– sadaka ile arttığı gibi sila-ı rahimle de artar. Yani sadaka ve silada öyle büyük bir üstünlük ve özellik vardır ki, [s. 49] eğer ömrün bir sebeple artması gerekseydi sadaka veya sila ile artardı.

Rahim, Rahmân isminden türediği için, akrabasını ziyaret eden kimse, Rahmân'ı ziyaret etmiş gibi olur. Kur'an'da ana-baba Hakk'ın-dan sonra akrabaların hakkı zikredilmiştir. Çünkü akrabalık bağları, ana-baba yoluyla olduğu için arada çok kuvvetli bağ vardır.

Müminin, ziyaret etmesi vâcip olmayan akrabasını da ziyaret et-mesi gerekir. Böylece vâcip ve nâfileyi gözetmiş ve büyük bir mükâfata nail olmuş olur. Nâfile Hakk'ında “bana gerekmez” dememelidir. Nite-kim Kur'an'da “Yüzünüzü nereye çevirerseniz Allah Teâlâ'nın zatı oradadır”²¹⁷ buyrulur. Çünkü bazı âlimler bu âyetin yolcunun nâfile namazı Hakk'ında olduğunu söylemiştir. Yani yolcu; deve, katır ve eşek üzerinde ne tarafa olursa olsun imâ ile namaz kılar. Çünkü böyle yap-mazsa iki zarardan biri meydana gelirdi: Yere inerse arkadaşlarından

²¹⁷ el-Bakara 2/115.

geri kalır, inmezse nâfilenin sevâbından mahrum olurdu. Özellikle teheccüt, ısrak, duha ve evvabin namazı gibi devamlı yaptığı virdi varsa bu durum daha fazla söz konusu olur.

İnsan, bütün varlıklara iyilik etmeli, bütün dillerle zikretmeli ve Hakk'ın rahmetini genişletip "İnsanlara güzel söz söyleyin"²¹⁸ âyeti gereğince, herkese ihsanla muâmelede bulunmalıdır. Ancak şer'i engellerin bulunması durumu başkadır. Bununla beraber şer'i engeller olduğunda bile, doğruyu bulmaları için insanlara duâ etmeye çalışır.

7- Büyüklere İtaat Etmek

Yani evde baba, ona ve diğer saygı gösterilmesi gereken kimseler gibi ev işlerini üstlenen büyüklere de saygı göstermeli ve onlara itaat edip boyun eğmelidir. Evlenmek de büyük olmak kabilindendir. Nitekim bir hadiste "Efendi olmadan önce anlayış sahibi olunuz"²¹⁹ buyrulur. Yani evlenip ev sahibi olmadan önce anlayış sahibi olup din ilmini elde ediniz. Çünkü evlenmekle liderlik ve idare meşgalesi ortaya çıkıp ilimle meşgul olmaya vakit kalmaz.

Gençler, büyüklere itaat etmezse işler bozulur. Bir evde tavuktan horoz sesi gelirse, o ev harap olup orada huzur kalmaz. Dolayısıyla herkes haddini bilip sınırı aşmamalıdır.

İta'at ve tabi'iyette büyük şeref vardır. Çünkü seyyidlere itaat, peygambere itaat ve Peygambere Sallellâhü Aleyhi ve Sellem itaat Allah Teâlâ'ya itaat gibidir. Nitekim Kur'an'da "Peygambere itaat eden Allah Teâlâ'ya itaat etmiştir"²²⁰ buyrulur. Eğer büyükler, Allah Teâlâ'ya isyanla ilgili bir şey yaparlarsa "Allah Teâlâ'ya isyan olan yerde kula itaat yoktur"²²¹ kaidesi gereğince onlara bu hususlarda muhâlefet etmek isyan değildir. Onun için melik ve sultanların mübâh işleriyle ilgili olan emirleri Hakk'ında düşünülür. Şâyet nefis (can) tehlikesi olmadıkça haram işlerde onlara itaat edilmez.

²¹⁸ el-Bakara 2/83.

²¹⁹ Buhârî, I, 39; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 284; Beyhakî, *el-Medhal*, s. 265; Aclûnî, *Kesfû'l-haflâ*, 370.

²²⁰ en-Nisâ 4/80.

²²¹ Tirmizî, IV, 209; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 545; Ahmed, *Müsned*, I, 139, 409; Aclûnî, *Kesfû'l-haflâ*, II, 491.

İtaat; büyükler hitap ettiği zaman "buradayım, buyurun" demektir. Büyüklerin de karşı gelmeye sebep olacak işlerde bulunmaması, terbiyeleri altında bulunanların istidâdlarına bakıp ona göre muâmele etmeleri gerekir. Onun için Hasan-ı Basrî Rahmetüllâhi Aleyh ana-baba hayatta iken evlenmeyi uygun görmezdi. Çünkü doğacak çocuklar kötü huylu olup onları rahatsız edebilirdi. Bari ana-baba iyi davranışlara muhatap olsunlar. Yoksa şeri'at evine girdik derken, şeri'atın binasını yıkmış oluruz.

Talebelerin hocalarına itaat ve karşı gelmesi de böyledir. Özellikle zamanımızda sanat ve meslek sahipleri arasında yaygın olduğu gibi, [s. 51] usta kâfir olup mecliste ona şarap kadehini sunmak ve benzeri şeyler yapmakta talebe itaate mecbur değildir.

8- Kölelere İyi Davranmak

Kişi sahip olduğu köle ve câriyelere yiyip içtiği ve giydiği şeylerden yedirip içirmeli ve giydirmelidir. Kendisi, nefis yiyecekler yerken onları bundan mahrum etmemelidir. Kendi hil'atlar giyip onları göz ardı etmemeli, durumlarının gereğine göre onlara güzel muâmele etmeli, İslâmî gerekleri öğretmeli ve onları namaz, oruç ve benzeri dinî emirleri yapmaya sevketmelidir. Dinî bir emir yaparken onlara vazife vermemeli ve özellikle ramazan ayında hafif davranmalıdır.

Kölenin hakkı o kadar büyüktür ki, eğer hastalansa ve bizzat kalkıp abdest almaya güç yetiremese efendisinin, ona yardım edip abdest aldırması vâcib olur. Kendi eşi Hakk'ında ise bu vâcib değildir. Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem, ölüm hastalıklarında iken vasiyetlerini namaz, köle ve câriye hakkıyla bitirdiler. Yani namaza ve köle haklarına özen göstermelerini tavsiye buyurdular. Kıyamette çocuklar ana-babalarından hak istediği gibi köleler de efendilerinin yakalarına yapışıp "Niçin bize haram yedirdiniz, Kur'an öğretmediniz, dinî telkin etmediniz" diye davacı olsalar gerektir. Bu sebeple pek çok köle Hakk'a hizmet ve efendiye itaat etmesi sebebiyle cennete girip derecelere ulaşırken, efendiler kusurları sebebiyle bundan mahrum olacaklardır. Bundan haberdar olanlar, âhirette çekışmeden kurtulup Hakk'ın dergahında sadece kullukla durmak için dünyada birşeye mâlik olmak istemediler. Mâlik olduklarını da mülklerinden çıkardılar, üzerlerindeki elbiseyi bile mutemetlerinden birine hediye edip sonra onu onlardan ödünç alarak giydiler. Allah bizlere ve sizlere kolaylık versin!

E. BEŞİNCİ ŞU'BE

Bu şu'be, medine denilen ve bütün insanlarla ve geçimleriyle ilgili olan imanın on dört hasletini ihtiva eder.

1- İdarecilik Görevi

Buna imareti üstlenmek denilir. İmaret beylik demektir. Beylik; halka hâkim ve vali olup halkın işlerini hukûka uygun bir şekilde yapmak demektir. Bazı tefsirlerde yönetici ta'yin etmenin farz-ı kifâye olduğu söylenmiştir. Yöneticilik bi'at aktiyle olur. Yani avâm olsun, havâs olsun halk, sultana bi'at etmedikçe halîfelik ve liderlik gerçekleşmez. Hz. Ali'nin Ebû Bekir Radiyallahû Anh'e bi'at etmede gecikmesi bazı maslahatlardan dolayıdır. Engeller kalkınca o da diğerleri gibi bi'at edip Ebû Bekir'in Radiyallahû Anh halîfeliğinde ittifak meydana geldi.

Maksat, dinin uygulanmasıdır. Bu ise imam ile olur. Her asırda yönetici seçmek gerekir. Çünkü can, mal, ehil (aile) ve çocukların emniyeti sultan sayesinde olur. Onun için meşrû işlerde sultana itaat etmek vâcibtir. Çünkü en büyük baba, dinin uygulayıcısı ve Müslümanların işlerinin koruyucusudur Bir hadiste "Halîfelik otuz senedir. Sonra kırallık olur"²²² buyrulur. Yani Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'in sünnetine göre olan halîfelik Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'in irtihâlinde sonra otuz senedir ve İmam Hasan'ın altı aylık halîfeliğiyle bitmiştir. Ondan sonra genellikle dünya halkının birbirine zulüm ve tecavüz ettiği, köpek gibi ısırıldığı saltanatlar dönemi gelmiştir.

Hayırlı asırlar dördtür. [s. 53] Her biri yetmiş senedir. Ondan sonra her ne kadar bazen hilâfet sırrının ortaya çıkmasına mani bulunmasa da zulüm artmıştır. Çünkü dört halîfeden sonra, Hz. Hasan ve Hüseyin, onlardan sonra Ömer b. Abdülaziz ve âhir zamanda Mehdî ve birkaç halîfe hilâfet sırrını yerine getirecektir. Genel ma'nada bunlara yakın olan hükümdarlar da gelmiştir. Şam valisi olan ve Allah ehlinin Hakk'ında iyi şahitlikte bulunduğu Sultan Salahaddin gibi. Bu sebeple bir hadiste "Size benim ve benden sonra doğruya ulaştırılmış raşit

²²² İbn Hibbân, XV, 392; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 47; Ahmed, *Müsned*, V, 220, 221; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, I, 55.

halîfelerimin sünneti gereklidir"²²³ buyurulmuştur. Yani Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'den sonra on iki imama ve onların yolunda olanlara uymak ve sünnetlerine riâyet etmek gerekir.

Saltanat, nübüvvet gibi değildir. Çünkü hükümdarlar, çocuklarını kendilerine vekil yapagelmışlerlerdir. Nübüvvette ise bu geçerli değildir. Öyle olsaydı Paygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'den sonra onun neslinden olması hasebiyle önce İmam Hasan'ın veya amcası olması sebebiyle Hz. Abbas'ın halîfe olması gerekirdi. Çünkü amca baba hük-mündedir. Demek ki bu kabil işler, rey ve kıyas kabul etmez.

Velâyet de böyledir. Yani her ne kadar bu zamanda post iddiasında olanlar, çocuklarını babalarının yerine oturtup hak etmeyenlere taç ve hırka giydirirlerse de aslında çocuklar velâyete varis olmaz. Çünkü istidâdsız olduklarından hilâfet sırrını saltanat işine kıyas ederler; post üzerine oturan falancanın çocuklarından olmayı üstünlük sanırlar. Özellikle bu zamanlarda postun yerini, ibrişim seccadeler almış, hırka ve benzeri şeylerle ipek ve diğer süs eşyaları yer değiştirmiş ve seçkinlik iddiası edenlerin sıradan insanlardan farkı [s. 54] kalmamıştır. Bir hadiste "İmamlar Kureyş'tendir"²²⁴ buyurulmuştur. Yani imam diğer Araplardan değil, Kureyş'ten olur. Çünkü Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in onlarla irtibatı imamet işinin de irtibatını gerekli kılmıştır. Diğerleri onlara bağlıdır.

Ancak şu onda Mekke şeriflerine zaaf baskın olup Osmanlı padişahlarının yardımına muhtaçtırlar. Çünkü Osmanlı padişahlarında "O (Allah) seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir"²²⁵ âyeti gereğince yardım sırrı mevcuttur. Onun için devletleri Mehdî devletine muttasıldır. Ancak bu zamanda Hakk'a karşı yardımcı kalmamıştır. Devlet adamları, dünya-perest olup sultanlara hayrı göstermezler ve büyük zulme sebep olurlar.

Sultan ve hükümdarların çok basîretli olmaları, halkın hâllerini bizzat teftiş etmeleri, herkesin sözünü dinlememeleri ve adâletli olmaları gerekir. "Bir saat adâlet etmek altmış yıl ibâdetten daha üstün-

²²³ Tirmizî, V, 44; Ebû Dâvud, IV, 200; İbn Mâce, I, 55; İbn Hibbân, I, 179; Dârimî, I, 57; Ahmed, *Müsned*, IV, 126.

²²⁴ Nesâî, III, 467; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 402, 403; Ahmed, *Müsned*, III, 129, 183, IV, 278, 357, 383; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, II, 232; Aclûnî, *Keşfü'l-haft*, II, 69.

²²⁵ el-Enfâl 8/62.

dür.” Çünkü adâlet; aşkın (her şeyi kuşatan) bir hayırdır ve bereketi sirâyet eder. Sultan âdil olursa halka ve kendine dünya ve âhirette faydalı olur. Eğer zâlim olursa sabredenlere âhirette sabır sevâbı verilir. Sultan ise dünyada menfaat ve âhirette büyük zarara uğrar. Onun için Allah Teâlâ'nın ona “Ey hain! Halkın etini yedin, sütünü içtin, yününü giydin, yani her türlü menfaati onlardan aldın, sonra da haklarını gözetmedin, zayıfları desteklemedin” diye hitap eder.

Ancak zâlim olsa da sultana isyan etmek câiz değildir. Çünkü fitnenin saçılmasına ve dünyanın düzeninin bozulmasına sebep olur. Sadece hayır duâ etmek gerekir. Onun için Fudayl-ı İyâz şöyle demiştir: [s. 55] “Eğer bir duâm kabul edilse onu sultana yapardım. Çünkü sultan, iyiliği kabul ederse bütün halk da kabul eder.” Yani sultan, insanın vücudundaki kalp gibidir. Organ ve güçlerin iyiliği ve bozukluğu kalbe bağlı olduğu gibi –iyi olsun kötü olsun– âlemin durumu da sultana bağlıdır. Hasan-ı Basrî'nin yanında sultanın kötülüğü zikredilince “Allah Teâlâ'nın onların aracılığıyla ıslah ettiği işler onların bozuk işlerinden daha fazladır” buyurdu. Bundan sultanın iyi olması hâlinde kutupluk* mertebesine yükseleceği anlaşılır. Zâlim olsa da başkalarından daha üstündür. Çünkü sultanın bulunmasında fayda çoktur. Bir kimse sultanın liderliğini kabul etmeyip inkâr etse bidatçı olur.

Zamanın şeyhlerinin davetsiz bir şekilde kapıları dolaştığı ve zâlimlerin meclislerine gittiği gibi davet edilmeksizin sultana giden kimse cahillik etmiş olur. Kapılardan dünya talep edenlerin mel'un olduğu söylenmiştir. Bunlar zâlimlerin hevâ ve şehvetlerine uyar, kötülüğü kaldırmaya çalışmazlar ve kötülüğü görmezden ve duymazdan gelirler. Onun için böyle âlim ve şeylere güvenilmez, haindirler. Dine ihânet ederler.

Bir hadiste “Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mes'ulsünüz”²²⁶ buyrulur. Onun için çobanlığın en üst makâmı yöneticilik, en altı da organların idare edilmesidir. Ehl ve evlât, talebeler, köleleri idare etmek gibi. Bununla yöneticilik arasında olanlar ise orta makâmlardır. [s. 56] Kur'an'da “Ben seni insanlara lider kıldım”²²⁷ buyrulur. Yani Allah Teâlâ Hz. İbrâhim'i kendi asrında peygamberlik ile şereflendirdiği gibi, kıyamette de bazı güzel hasletlerde imamdır. Halk

²²⁶ Buhârî, V, 1996; Müslim, III, 1459; Tirmizî, IV, 208; Ebû Dâvud, III, 130; İbn Hibbân, X, 342; Ahmed, *Müsned*, II, 5.

²²⁷ el-Bakar, a, 2/124.

ona uymuştur ki, bu şerefli bir mertebedir. Onun için bütün müminler İbrâhim'in dini üzeredirler. Bu da Hakk'ın emrine uyup boyun eğmektir.

Bazı hadisçilerin görüşüne göre bir hadiste “Âdil bir hükümdarın zamanında doğdum”²²⁸ şeklinde bir hadis vardır. Âdil hükümdardan maksat Kisra Nuşrevân'dır. Ateşperest olmasına rağmen, âdil olmak gözetilecek bir özellik olduğu için Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem onun Hakk'ında “âdil” dedi ve Kisra indirilen bir şeri'at üzerine olmamasına rağmen adâlet Hakk'ında Hakk'ın naiblerinden oldu. Fira-vun, Şeddad ve benzerleri ise tanrılık iddia ettikleri için Hakk'ın vekili olmadılar ve zulümle vasıflandırıldılar. Bundan adâletin hakîkatte müminin özelliği ve hoşnut olunacak bir sıfat olduğu anlaşılır. Zulüm ise kâfirin özelliği olup buğzedilen bir vasıftır. Zekât vermemek gibi, Nitekim Kur'an'da “Vay zekât vermeyen müşriklerin hâline”²²⁹ buyurulmuştur. Kisra hadisi sahih olduğu takdirde kapsadığı iftihar, Peygamberin Sallellâhü Aleyhi ve Sellem nuranî zamanına döner. Yani Peygamberin Sallellâhü Aleyhi ve Sellem doğumu o kadar nuranî idi ki onun aksinden adâlete mazhar olan Nuşrevân ortaya çıktı.

2- Cemaate Uymak

Yani Cemaate uymak gereklidir. Yani ehl-i sünnet ve cemaata uymak, sözde ve davranışta cumhûra²³⁰ muhâlefet etmemektir.

Zâhirî işlerde cumhûra muhâlefet etmek büyük yanlış, bâtinî işlerde ise kalabalıklara muhâlefet etmek doğrudur. Yani din işlerinde halka verilen ruhsatla amel etmemek takvâdandır ve [s. 57] yükselişe sebeptir. Çünkü tabîî işlerde cumhûra uymak yoldan alıkoyucudur.

Bir hadiste “Büyük topluluğa uyunuz”²³¹ buyrulur. Yani ümmetin çoğunluğunun icmâ ettiği işe uyunuz. Çünkü onlar sapıklıkta birleşmez. Nitekim “Devlet sahipleri ilham alırlar” denilir. Yani devlet sahipleri bir takım özel ilhamlarla Hakk'a yol bulur, görüş ve düşünceleri

²²⁸ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 305; Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, s. 204 (“Temel kaynaklarda yoktur” demiştir); Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 340; II, 454.

²²⁹ el-Fussilet 41/6-7.

²³⁰ Cumhûr: Çoğunluğuoluşturan âlimler.

²³¹ İbn Mâce, II, 1303; Ahmed, *Müsned*, IV, 278; Abd b. Humeyd, *Müned*, I, 367; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 399.

nefsânî ve şeytani değil, meleki ve Rahmânî olur. Kırk kişilik salih bir topluluk velî hükmündedir.

Bir hadiste “Ey Allah Teâlâ’nın kulları kardeşler olunuz”²³² buyrulur. Bu hadiste ümmeti kardeşliğe teşvik vardır. Kardeşlik birlik ve dayanışma ile olur, ayrılma ve ihtilafla olmaz.

Bir kimse cemaatten ayrılıp kendi görüşüyle başlı başına Hakk’a tâbi olsa “Kim ayrılırsa ateştedir”²³³ hükmü gereğince cehennem ehli olur. O hâlde fırka-i naciye²³⁴ cumhûr ve cemaate tâbi olanlardır. Nasıl cemaat olursa olsun tüm müslümanlarla irtibat içinde olmak gerekir. Cuma cemaati ve diğer namazların cemaatleri de buna dâhildir. Güçlü bir özü ve şer’î bir engeli bulunmadıkça bu cemaatlere devam etmek gerekir.

Sapık fırka ve bidatçı tâifelerin hiçbirinin cemaate uymadığı söylenmiştir. Çünkü ortaya koydukları işler sahabenin zamanında yoktu ve onlardan nakledilmedi. Onun için onlar Hakk’ında “Hepsi ateştedir” sözü vârid olmuştur. Öyleyse müminin it’ikadd, amel ve diğer işlerinde icmâdan ayrılmaması gerekir. Âhiret kurtuluşu ve cennete girmek buna bağlıdır. [s. 58]

Zamanımızda namazların sonlarında âyete’l-kürsiyi gizli okumak gibi ortaya konan bazı işler vardır ki, zararından dolayı bunları yapmak cemaatten çıkmak gibidir. Çünkü bütün İslâm beldelerinde açıktan okunmasında ittifak vardır. Açıktan okunması gizlenmesinden daha iyidir. Zira Kur’an’ı dinlemekle ümmîler de sevap kazanırlar. Kur’an dinlemek, okumaktan daha sevaptır, diye açıklanmıştır. Gizlemekte etki azdır. Bu konunun özü şudur: Okuma esnasında namaz kılan varsa yanılmaması için gizlemek iyidir. Ancak bu durumda da faydayı genel-
leştirmek için bir miktar sabredip sonra açıktan okumak daha iyidir.

3- Ülü’l-Emre İtaat Etmek

Yani hükümdar, sultan ve diğer idarecilere meşrû işlerde boyun eğmek gerekir. Çünkü memurların âmirlerine itaat etmesi vâciptir. Ülü’l-

²³² Buhârî, Nikâh, 45, Feralz, 2, Edep, 57.

²³³ Tirmizî, IV, 466; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 199, 200, 201; Ahmed, *Müsned*, I, 140; Aclûnî, *Keşfü’l-haflâ*, II, 529.

²³⁴ Fırka-i naciye: Hadislerde kurtulduğu söylenen topluluk.

emrin emrettiği bazı mübâh işler, vâcip hükmünde olup onu yapan vâcip yapmış gibi mükâfat kazanır.

Ülû'l-emr, Habeşîbir köle bile olsa itaat edilir. Yoksa tam bir kargaşa meydana gelir.

Bütün şer'î idarecilik (siyaset) işleri ve hikmetli kanunlar riyâset ve itaat üzerine bina edilmiştir.

Allah Teâlâ, Hz. peygamberleri halkın özel, genel, açık ve gizli her türlü işine hâkim kılmıştır. O hâlde onlara her şekilde itaat gerekir. Hükümdarları sadece açık işlere hâkim kılmıştır. Onun için "Biz bedenlerinin hükümdarlarıyız, dinlerinin hükümdarı değil" sözü söylenmiştir. Onlara zâhirî durumlarda uymak gerekir. Bir hadiste "Biz görünüşe göre hükmederiz, gizlilikleri ise Allah bilir"²³⁵ hükmü zâhirî siyaseti içine alır.

Kendilerine "Allah'ı bilenler" denilen bir nevi ülû'l-emir de [s. 59] vardır. Vâizlerin hâkimiyeti halkın genelinin vicdanına, bunların hâkimiyeti de halkın seçkinleri üzerinedir. Bundan herkesin mertebesine göre kendi ülû'l-emrine itaat etmesinin gerektiği anlaşılır. Mürîdin şeyhe, talebenin hocaya, kadının kocasına, halkın hükümdarlara v. b. gibi... Çünkü bunlardan herbiri yerine göre âmîrdir ve itaate layıktır.

4- İyilikte Yardımlaşmak

Bu, hayırda (Birr) yardımlaşmak olarak ifade edilir. Nitekim Kur'an'da "Birr ve takvâda yardımlaşın"²³⁶ buyrulur. Yani müminlerin birbirlerine af, iyi huyluluk, müsâmahe, şer'îatın emrine uymak, hevâdan kaçınmak vs. gibi iyilik ve takvâda yardımcı ve destek olmaları gerekir. Yoksa zulüm, intikam, ve şehvete uymak vs. gibi günah ve düşmanlıkta yardımlaşmamalı ve birbirlerini desteklememeliler.

Birrin bir mertebesi ibâdetlerle, bir mertebesi akraba haklarını gözetmekle, bir mertebesi insanlara icâbet etmek, iyi muâmele etmek ve insafla ilgilidir. Bu üç mertebeye her çeşit dâhildir. Mescidin yolu sorulunca göstermek birrdir. Kiliseden sorulunca göstermek isyandır. Kendisiyle istişare edilen kimsenin doğruyu ifade etmesi birr, aksini söylemesi isyandır. Çünkü bu, yol kesen kimsenin eline keskin kılıç

²³⁵ Bu hadisın kaynağını bulamadık.

²³⁶ el-Maide 5/2

vermek gibidir. Yine halkı hile yapmaktan alıkoymak birrdir. Hile öğretmek –eğer şeri'ata aykırılık varsa– isyandır. Yoksa mekruhtur. Keza zayıfı destekleyip her hangi bir şekilde elinden [s. 60] tutmak birrdir. Halkı bir kötülüğe düşürmek isyandır. Yine allesini nâmahrem birinin evine varmaktan ve fitne ihtimâli bulunan yerlere gitmekten menetmek birr, müsaade etmek isyandır. Zira zamanımızda hanımları mescit ve zikir meclislerinden de menetmek gerekir. Dahası kadınları yüksek sesle zikir yapmaktan da yasaklamalıdır. Çünkü kadının sesi de avrettir. Olduğu gibi bırakmak ve müsâmaha göstermek isyandır. Ana-babaya mübâh işlerde itaat etmek birr olduğu gibi şüpheli işlerde de itaat etmek birrdir. Çünkü şüpheyi terketmek vera'dır. Ana-babanın hoşnutluğu ise vâciptir. Ancak haramda onlara da itaat edilmez. Onun için kişi babasını kiliseden eve getirebilir, fakat evden kiliseye götüremez. Zor durumdaki borçluya mühlet vermek ve borcunu hafifletmek ve benzeri şeyler de birrdir

5- Dinî Alâmetleri Canlı Tutmak

Dinî alâmetleri ve işleri canlı tutmak da imandandır. Çünkü bu, imanin eserlerinin ortaya çıkmasına ve insanların dine uymasına sebep olur. Farz, vâcip ve sünneti ihyâ ettikten başka onları yerine getirmek için yapılan mescit ve mabetleri de ihyâ etmelidir. Etrafı kâfir evleriyle çevrili mescitleri kâfir ellerinden kurtarıp mescidi Müslüman cemaati ile canlı tutmalı, harap olan medrese ve kütüphaneleri imar edip dini ve Kur'an'ı öğrenmeye sebep olmalıdır. Zamanımızda Diyar-ı Rum'da olsun, Haremeyn-i Şerifeyn'de olsun ve diğer yerlerde olsun önemsememek yüzünden nice dinî alâmet ve eserler silinip yok olmuştur. Çünkü hakîki alâmetler olan din ilimlerine rağbet kalmamış ve ihyâsına sebep olan gayret ve himmet yok olmuştur. [s. 61] Dolayısıyla “her kap içindekini sızdırır” sözü gereğince, iç hâl dışa aksetmiş, kalp ve kalıp sahateleşerek batıl olup dînin işi bitmiştir.

Mübarek gecelerde minare ve camilerde kandil ve mum yakmak da dinî alâmetlerin canlı tutulmasına dâhildir. Buna israf demek asrın gereğini ve dinin şerefini bilmemekten kaynaklanır. Bazı memleketlerde erkekler kırmızı arakıyye²³⁷ veya kalpak denilen birşey giyerler. Bunun yerine beyaz tülbent giyilmesi dinî alâmetlerdendir. Zamanımızın Hint, Rum, Özbek ve başka mülhitlerinin gösteriş için giydiği gibi kırmızı veya

²³⁷ Arakıyye: Genellikle fes altına giyilen takke

Arakıyye: Genellikle fes altına giyilen takke

turuncu ayakkabı giymek küfür alâmetidir. Sünnet ve müstehap olanı sarı veya siyahtır.

6- İyiliği Emretmek

Yani, ma'rufu emredip münkeri yasaklamak lâzımdır. Mâruf, akıl ve şeri'atça güzel görülen, münker ise akıl ve şeri'atça kötü görülen şeydir. Bir çok şartları vardır. Bu zamanda değme kişinin yapması kolay değildir.

Hisbenin beş mertebesi vardır:

- a) Birincisi bildirmek,
- b) ikincisi güzel sözle öğüt vermek,
- c) üçüncüsü şiddetle ve meşrû ölçüde kınamak,

d) dördüncüsü eğlence âletlerini kırmak, şarabı dökmek, ipek elbiseyi başından kapıp almak, gasbedilen mendili zorla elinden alıp sahibine vermek gibi zor kullanarak menetmek

e) beşincisi ise yapılan gıybet, iftira ve benzeri kötü işlerden vaz geçinceye kadar korkutmak, tehdit etmek veya bilfiil engellemektir. Çünkü böyle ma'nasız söz söyleyen kimsenin ağzından dilini almak mümkün (değil) dir, ancak susturmak dilini kesmek hükmündedir.

Çocuğun babasını kötülükten sakındırması gerekirse kızdırmayacak kadar öğüt vermelidir. Kızdıracaksa sükût etmelidir. Efendi ile köle, kan ile koca, hocayla talebe, idareciyle halkın durumu da böyledir.

Eğer münker mekruh nevinden ise onu engellemek müstehap, engellemeyip susmak ise mekruhtur. Eğer haram ise engellemek vâciptir. Gücü yetip de engel olmayan haram işlemiş olur.

Bid'atlarda yapılan mârufu emretmek ve münkeri yasaklamak hepsinden önemlidir. Çünkü münkerler herkesçe bilinmektedir. Bid'atlar ise gizlidir. Hatta pek çok kimse onları haşa sünnet diye yapar.

İctihadi konularda mârufu emir ve münkeri yasaklama yoktur. Yani bir şeyde yasaklama ve engellemenin olabilmesi için o şeyin münker olduğunun icthadın dışındaki bir delille bilinmesi gerekir. O hâlde Haneî olan kimsenin Şâfiî olana "Niçin kertenkeleyi ve besmele çekilme-

den kesilen hayvanı yiyorsun" deme hakkı yoktur. Şâfiî olanın da Hanefiyi yadırgayıp "sarhoş etmeyen nebizi niçin içiyorsun" deme hakkı yoktur. Çünkü her biri kendi mezhebine göre ictihat etmiştir. Hata olsa bile müçtehide günah yoktur.

Mârufu emir ve münkeri yasaklayacak olanlar, aslında hükümdar ve sultanlardır. Çünkü ancak onlar kötülüğü iyilikle değiştirmeye güç yetirirler. Onlardan sonra ise dille yasaklayan vâizler gelir. Bu mertebeye güç yetiremeyen, kalbiyle reddeder ki îmanın derecelerinin en zayıfı ve en aşağısı budur. Bu hususta gayret de îmandandır. Mârufu emredip münkeri yasaklayanlar kıyamette halkın fazîletlisidirler. Onların makâmı "hoşnutluk makâmı" ve yerleri yüce Firdevs cennetidir. Allah bizi ve sizi hep beraber o cennetle mükâfatlandırsın. (Âmin).

7- Dini Muhafaza Etmek

Dini katl ve savaşla korumak gerekir. Katl; ruhu cesetten gidermek, yani ruhun bedenle ilişkisinin kesilmesine sebep olmaktır. [s. 63] Çünkü başkası vâsıtasıyla olduğunda buna katl, canlılığın kendi kendine kaybolması ile olana ölüm derler. Burada katl ile kastedilen, yol kesmek canileri öldürmektir ki dini koruma sebebidir. Nitekim Kur'anda "Kısasta sizin için hayat vardır"²³⁸ denilmiştir. Yani kâtil olan kimsenin kısas yoluyla öldürülmesi, halkın yaşamasına vesiledir. Çünkü kısas korkusundan sakınarak kimse başkasını öldürmeye kalkışmaz olur. Yine Kur'an'da "Allah ve peygamberine savaş açanların, yeryüzünde bozgunculuk yapmak için çalışanların cezâsı ancak öldürülmeştir"²³⁹ buyrulur. Burada savaşla kastedilen yol kesmektir. Şu hâlde eğer yolcuların malını almayıp yalnız öldürmüşlerse onlar da öldürülürler. Öldürülenin velîleri affetse de bu aff geçersizdir. Zira affın geçerliliği affedenin hakkı olan yerdedir. Bu ise şeri'atın, kanunun hakkıdır. Çünkü yola çıkmış olan kimseler Allah Teâlâ'nın güvenliğindedir. Eğer yolcuların hem malını almış, hem kendilerini öldürmüşlerse asılırlar. Çünkü asılmak, herhangi bir şekilde öldürülmekten daha şiddetli bir cezâdır. Eğer yalnız mallarını almış ve her biri on dirhem görmüş veya ona eşit değerinde hırsızlık etmişse sağ elleri bileklerinden ve korkuttukları için sol ayakları topuklarından kesilir. Bu hususta müsülmanın ve gayr-i müslimin malı aynıdır. Eğer yalnız korkutup

²³⁸ el-Bakara 2/179.

²³⁹ el-Mâide 5/33.

kan dökmemişlerse tevbe edip iyi kimseler oldukları görülünceye kadar hapsedilirler.

Bir hadiste “Bir kimse bir mümini korkutsa ve istemediği birşeye zorlarsa Allah’ın hikmeti gereği o kimseyi kıyametin korkularından ve zorluklarından emin kılmaması vâcib olur.”²⁴⁰ buyurulmuştur. Çünkü [s. 64] herkese yaptığına göre karşılık verilir. Buna alışveriş, nikâh, talâk, köle azadı ve benzeri dâhildir. Nitekim zamanımızın zâlimleri talâkla şart verirler. Hanefî mezhebine göre zorlamayla (ikrahla) meydana gelen talâk geçerlidir. Şâfiî’ye göre geçerli değildir, aksine meydana gelen talâk, mükrihe râci’dır. Yoksa başkasının şartını (talâk) kabul etmesi demek değildir. Ancak zamanımızda bu mesele karışıktır. Çünkü yaygın kullanımda “olsun mu” demek “karın boş olsun mu” demekse “kişiye falan işi yaparsan benim dediğim olsun mu” denildiğinde “olsun” derse eşinin üç talâkla boş olacağı fetvâsı verilmiştir. Bununla beraber şart bu kişi tarafından meydana gelmemiş, bu kişi başkasının şartını kabul etmiştir. Hadis kitaplarında talâkla yemin etmekte geçerli olanın yemin edenin niyeti olduğu yer almaktadır²⁴¹.

Hâkîmin talâkla yemin ettirme yetkisi yoktur. Onun sadece Allah adına yemin ettirme hakkı olabilir.

İşte bu, gerektiğinde öldürmekle de olsa dinin korunmasıdır. Bazı suçluların suçu, aslında öldürülmeyi gerektirmemesine rağmen hâkim, dünya düzenini sağlamaya matuf bazı gerekçelerle idam cezası verebilir. Ancak zamanımızın idarecileri ve hâkimleri öyle kötü hâldedirler ki, ölümü gerektiren durum varken bile, öldürmeyip dinle dünyayı değiştirirler. “İşte onlar gerçek kâfirlerdir.”²⁴²

Kıtal; harp hâlinde olunan düşmanla savaştır. Nitekim Kur’an’da “Müşriklerin sizlerle topluca savaştığı gibi siz de onlarla topluca savaşın!”²⁴³ buyrulur. Kastedilen kâfir milletlerin hepsiyle savaşmaktır. Çünkü cizye ve sulhu kabul etmedikçe istiladan ve Müslümanların sınırını çiğnemekten, [s. 65] yağma ve terör estirmekten geri kalmazlar. Bu sebeple hükümdarların düşmanların şerrini defederek dini korumaları gerekir. Çünkü lider seçmekten maksat güvenliğin sağlanmasıdır.

²⁴⁰ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ıvsaat*, III, 24; Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, VI, 254; Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, VI, 41.

²⁴¹ İbn Mâce, I, 685.

²⁴² Malde 5/44.

²⁴³ at Teyrha 2/36.

Demek ki insanların sultan ta'yin etmesi gerektiği gibi, hükümdarların da düşmanın şerrini defetmeleri gerekir. Güçlü bir zarûret varsa seferberlik ilân edilir ve bu durumda savaşmaya güç yetirenlerin hepsinin savaşa çıkması gerekir. Çünkü zarûret anında cihat hacdan daha üstündür. Eğer zarûret yoksa hac daha üstündür. Çünkü hacda kan dökmek yoktur. Cihatta ise kan dökmek, ancak zararı defetmek için gereklidir. Onun için savaş, aslî gaye değildir. Hac ise aslî gayedir. Bu sebeple Allah'ı zikretmek, cihada tercih edilmiştir.

Müslümanların gücü yeterli olursa düşmanla savaşıp onlar üzerine cizye koymaları ve barış yapmamaları gerekir. Eğer mukâvemet edemeyip can kaybindan korkulursa cizyesiz barış yapmak da câizdir. Bu da kâfirlerden alınan belirlenmiş cizye hükmündedir. Buna mukâbil Müslümanlar tarafından kâfirlere sulh bedeli olarak mal vermek câiz değildir. Çünkü bunda küçük düşmek (zillet) vardır. Ancak yok olmaktan korkulursa "Malını kendinden aşağı tut" hükmü gereğince mal vermek câiz olur. Ne var ki bu zamanın durumu dile gelmez. Çünkü din garip olmuş, îman sahiplerinin çoğunda zaaf ortaya çıkmıştır. [s. 66] Onların eğilmiş kalplerine ve sarsılmış ruhlarına yazıklar olsun!..

8- Canı Muhafaza Etmek

Nefsi cinâyetlerden korumak gerekir. Yani günah olan şeylerden el çekmek suretiyle nefsi ve vücudu korumak da îmanın şu'belerindendir. Çünkü öyle günahlar var ki, nefsin telef olmasına sebeptir. İnsanın kendi varlığının helâkine sebep olan şeylerden sakınması gerekir. Vücûd, kemâle ulaşmaya sermaye olan ilâhî bir yapıdır. Telef olunca ilâhî yapı da yıkılır, ruhun bedenle ilişkisi ve orada yerleşmesindeki asıl maksat, netice vermez.

Hz. Musa nübüvvetten önce Mısır'da bir Kıpti'yi öldürdüğü zaman Hz. Şuayb Aleyhi's-selâm'a sığındı. Çünkü Hakk'ında nefis (can) tehlikesi vardı. Nefis ise henüz olgun değildi. Onun için Hz. Şu'ayb'a hizmetten sonra nübüvvetle şereflendi. Daha sonra Tevrat ve daha pek çok eserle seçkin birisi oldu. (Onun Kıpti'yi öldürmesi) Hz. Hızır'ın çocuğu öldürmesine benzememektedir. Bu sebeple Hızır "Bunu ben kendi fikrimle yapmadım"²⁴⁴ demiştir.

²⁴⁴ el-Kehf 18/82.

Cinâyet; gerek malla ilgili olsun gerek canla ilgili olsun dinî bakımdan haram olan fiilin adıdır. Fakat İslâm Hukûkçularının terminolojisinde öldürme, yaralama, gasp ve hırsızlık ile sınırlandırılmıştır.

İnsan başkasına karşı suç işlerse, bir bakıma kendisine karşı suç işlemiş olur. Çünkü insanlar tek bir fert gibidir. Kimi zaman da insan bizzat kendisine karşı suç işler. Kendi kendini asmak ve kendi canına kıymak gibi. Bunlar da büyük günahların başında gelir. Onun için kendisine dünyada nasıl [s. 67] azâb etti ise, berzah ve haşırde de ona o şekilde azâb edilir. Yani dünyada kendini asan âhirette de asılır. Eğer yaralayıcı bir âletle öldürmüş ise ona göre cezâ görür. Eğer zehirlemişse orada da zehirlenir. Böylesi durumlardan Allah Teâlâ'ya sığınırız.

Bu şekilde günah işlemek Allah Teâlâ'ya karşı gelmenin bir türüdür. Bu nedenle sabır ve sebat etmek gerekir. Felâketlerle karşılaştıkça sabretmek, ilim ehli ile oturmak, Kur'an'la derdine deva ve hastalığına şifa aramak gerekir.

9- Had Cezâlarını Uygulamak

Hadleri ve yaralama suçlarının (cirahın) cezâsını uygulamak: Cirah; "cirahat" kelimesinin çoğuludur. Cirahat; yara demektir. Yani öldürme fiilinde kısas olduğu gibi yaralamada da had cezâsı vardır. Nitekim Kur'an'da "Yaralamalarda kısas vardır,"²⁴⁵ "Size düşmanlık edenlere karşı siz de onların size düşmanlık ettiği miktarda düşmanlık edin"²⁴⁶ buyrulur. Bundan candan daha küçük şeylerde, yani organlarda kısasın benzerliğe bağlı olduğu anlaşılır. Eğer iki fiil arasındaki miktarda benzerlik varsa, o benzerliğe göre kısas uygulanır. Eğer kemik kırmak, eti yaralamak gerekir de sakıncalı bir durum söz konusu olursa yaralama bedeli (erş) veya fidye ile yetinilir.

Erş; yaralama durumunda yaralamanın bedeline ve diyetine denilir. Meselâ bir kimse kasten suç işleyerek başkasının bedenini bileğinden, dirseğinden, sırtından veya ayağını topuğundan, dizinden, veya kalçasından kesse bu suretlerde benzerlik mümkün olduğundan kısas uygulanır. Eğer kemik kesmek veya eti yaralamak yoluyla olursa, işaret bulunduğu üzere bu şartlarda eşitliğin zor olması hasebiyle kısasın bedeliyle amel edilir. Fıkıh kitaplarında bu şekilde anlatılmıştır.

²⁴⁵ el-Mâide 5/45.

²⁴⁶ el-Bakara 1/194.

Hak yolcusunun ve hakikat [s. 68] tâlibinin, el ile olduğu gibi düşünceyle de cana kıymaması gerekir. Yoksa sermaye olan nefsi, telef etmiş olur. Hiç kimsenin gözüne (zararlı bir düşünceyle) bakmamalıdır. Aksi hâlde basîretsizliğe düşer. Burnuna da dokunmamalıdır. Zira cennet kokularından ve (kıbel-i Yemen'den) Rahmân'ın nefesini koklamaktan mahrum kalır. Kulağına da dokunmamalıdır ki ilâhî hitabı duymaktan mahrumiyetle karşılık görmesin. Dişlerine de diş bilememelidir. Çünkü ma'nevî lezzetlere ve "Rabbimin katında geceledim" sözünün sırrına ulaşamaz. Diğer organlara yapılan saldırılara göre bunlar da yaralama suçu hükmündedir, manevî kisası vardır.

Velhasıl yaralananda görülen eksikliğe göre şeri'at, tarîkat ve hakikatte duruma göre karşılığı verilir. Zira Allah Teâlâ, herkese inanç, niyet, söz ve fiillne göre karşılık vermektedir. Dünyada uygulanan kisasın keffâret olmadığı düşünülüp âhiretteki hesap da göz önünde bulundurulmalı, akıl sahipleri bundan son derece sakınmalıdırlar.

10- Akı Muhafaza Etmek, Akı Sarhoşluk ve Cinnet Veren Şeylerden Korumak

Çünkü Allah, Cebail'i beşeriyetin atası Âdem'e akıl, hayâ ve îmandan oluşan üç hediye ile gönderdi ve bu üç şeyi seçmekte onu serbest bıraktı. Hz. Âdem de düşündükten sonra akı kabul edince hayâ ve îman akla uyarak akıl dimağda, [s. 69] hayâ cisimde ve îman kalpte yerleşti. Bazı rivâyetlerde îman yerine ilim zikredilmişse de ma'na birdir. Çünkü Kâmil bilginin gereği îmandır. İşte akıl öyle şerefli bir cevher ki melekût ve mülk âlemini aydınlatmış ve insan onunla şeri'at ve hükümleri anlamaya, hakikatleri düşünmeye yol bulmuştur.

Halk sarhoşluk ve delilik verici maddeleri kullanmakta üç tabakadır:

Bir tabakası şarap ve diğer sarhoşluk verici maddelere mübtelâ olmuştur. Delilere meslûbu'l-akıl (aklı gıtmış) denildiği gibi, bunlara da mağlûbu'l-akıl (aklına mâlik olamayan) kimseler denilir. Delilik ve sarhoşluğun ikisi de akıl ile ruh arasında olan engele denilir. Ancak delilikte olan engel değme şekilde giderilemez. Sarhoşluksa böyle değildir. Bunlar gerçekten sarhoş ve deli olan kimselerdir. Delilik ise kesp (her hangi bir girişim sebebi) ile değilse sahibi ma'zurdur.

b) Bir tabakası da esrar, afyon, afyon şurubu, kahve, tütün ve benzerine mübtelâ olmuştur. Bunlar hükmen sarhoş ve delidir. Çünkü akıl sahiplerinin ulaştıkları mertebeden mahrumdurlar. Onun için namaz, oruç ve diğer ibâdetleri ağır görürler. Zira sefil işlerin etkisiyle yaratılışlarının örtüsü katılaşmış ve yoğunlaşmıştır. Bu sebeple rûhânî işleri ağır ve zor görürler. Ağır görenler ise kâfir olurlar. Çünkü ağır görmek onu azâb saymaktır. Allah ise kulları, ibâdetlerden, rahmet sebebi olsun diye sorumlu tutmuştur.

Zinanın ve benzeri fiillerin helâl olmasını istemek gibi, hikmete aykırı şeyleri temennî etmek küfürdür. Bundan hakîkaten [s. 70] veya hükmen insanın helâkine sebep olan şeylerin haram ve sakıncalı olduğu anlaşılır. Nitekim Kur'an'da **"Ben insanları ve cinleri ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım"**²⁴⁷ buyurulmuştur. O hâlde kulluğun meydana gelmesine vesile olan her şey meşrû', meydana gelmesine engel olan her şey de gayr-i meşrûdur. Bu böyle açık iken gayr-i meşrû şeylerin helâl olduğuna fetvâ verirler, mübâh olduğuna dair risâleler yazarlar ve "eşyada asıl olan mübâhlıktır" derler. Bilmezler ki faydalı olan eşyada mübâhlık asıldır. Yoksa zararlı olan eşyada değil. Nitekim toprak yemek, zehir içmek ve benzeri şeyler bunun için yasak oldu. Çünkü bunların bir kısmından doğrudan, bir kısmından da dolaylı olarak zarar ve helâk meydana gelir.

Hasta olanların yılanların etlerinden yapılan ilaçlar, kunduz testiyle pişirilen mesir ve macun, akrep ve benzeri bir kısım haramlarla tedavi zarûretten dolayıdır. Bu da ancak uzman doktorların iyileşmenin ancak bunlarla olduğunu bildirmesi hâlinde böyledir. *İhyay-ı Ulum*'da şarap ve benzeri sarhoşluk verici maddeler gibi akıl giderici şeyler, zehir gibi öldürücü şeyler, zamansız kullanılan ilaçlar gibi sıhhati bozucu şeylerin hepsinin haram olduğu geçmektedir.

Haramın dereceleri vardır: Bir kısmı birinci derecede pistir. Bir kısmı ikinci veya üçüncü veyahut da dördüncü derecede pistir. Helâlin sıfatlarının dereceleri ve temizliği de böyledir. Pisliği kullananlar velâyet derecesine ebediyyen ayak basamazlar. Çünkü Allah temizden başkasını kabul etmez. [s. 71] Rasûllullâh Sallallahu Aleyhi ve Sellem, soğan, sarımsak kendan, turp gibi aslen mübâh olan şeyleri bile sadece kokusunun hoş olmamasından dolayı yemezdi. Çünkü temiz ruhların indiği ve meleklerin kendisiyle oturduğu bir kimse idi. Onun için ümmetini de

²⁴⁷ ez-Zariyât 51/56.

o çeşit şeyleri yedikten sonra mescide girmekten menetti. Çünkü mes-citler meleklerin indiği yerlerdir. Meleklerle eziyet ve cefa etmek mümi-nin alâmeti değildir.

Mübâh olan şeylerden meydana gelen kötü kokuyu gidermek için mısvak emredildi. Zamanımızdaki halkı bir seyret! Temiz olmayan ağızlarında mısvak yerine ne var ve mescide gelenleri nasıl geliyor, insan ve meleklerle eziyetleri ne derecededir? Allah onların hâlini ıslah etsin ve tevbe etmelerinde onları muvaffak kılsın!

c) Bir kısmı da hakîkaten ve hükmen sarhoşluk verici ve delirtici şeylerden uzak dururlar. Takvâya özen ve dikkat gösterir, helâl olan şeylerin bile sadece temizlerini yerler. Güçlü bir zarûret olmadıkça yiyecek ve içeceğe el sürmezler. Hicâbı ve nikâbı²⁴⁸ inceltmeye çalışırlar. Onun için velâyet mertebesi bu tabakada zuhûr etmiştir.

Nice keyif verici maddeler kullanan kimselerden olağanüstü şeyler meydana gelmektedir, o hâlde niçin kınanmaktadır? diye bir soru yöneltilebilir. Olağanüstü şeyler iyi kimselerden meydana gelirse kerâmet, kötü kimselerden meydana gelirse istidrac adı verilir. İyilik ve kötülüğün ölçüsü şer'i'at ve tarikat ile amel etmek ve bunları terk etmektir. Şu hâlde olağanüstü şeyler perhiz hasebiyle ruhban, felsefeci ve sapık kimselerden de meydana gelebilir. Bununla beraber bunlara mümin ve sünni denilmez. Velhasıl ehl-i Hakk'ı yine ehl-i Hak bilir. Zamanenin avâm ve havâssı (halk ve seçkin tabakası) Hakk'ın ve batılın mertebelerini bilmez, [s. 72] tarîkatı anlamaz, ilimlerin ve hâllerin makbul olanını ve olmayanını idrak edemezler. Bu öyle bir şeydir ki akıl sahipleri bile bunda şaşımaktadırlar.

O hâlde sarhoşların ve delilerin hâllerine itibar edilmez. Gerçek akıl sahipleri A'lay-i İlliyyîn'de²⁴⁹ olmalı, yalnız cennete girmeyi düşünen aptallar kısmından olmamalıdır.

Bu konunun hayret edilecek detayları vardır. Ancak anlayacak isti'dâd ve kabiliyet gerektirir. Çünkü bu zamanda halkın işi bitti ve

²⁴⁸ Hicab: Talep edenle talep edilen şey arasındaki engel. Dünya âhiretin, âhiret âhiretin ve Allah Teâlâ'nın, yaratılmış olan herşey yaratıcının hicabıdır. Hulasa hicab kişinin matlûbunu gözünden gizleyen her şeydir (*Mevsû'a*, 278). Nikab; birşeyin yüzüne çekilen perde (*Lugat-ı Naci*).

²⁴⁹ Âlây-i İlliyyîn: Yüceliklerin en üstü. Kur'an'da "İyilerin yazısı İlliyyindedir" buyrulur (el-Mutaffifin, 83-18).

susmanın zamanı geldi. Ârif olana işaret yeterli, görenlere güneş açık ve aydınlıktır. Ve's-selam.

11- Malı Muhafaza Etmek

Hakları talep ve eda ile malı korumak lâzımdır. Malı korumak iki şekildedir: Biri kendi Hakk'ını başkasından istemek suretiyle başkasının kulların haklarında müsâmahayı alışkanlık hâline getirmesini önlemek, kendi Hakk'ının yok olmasını engellemek ve özellikle malının fâsık ve sapık kimselerin eline geçmesine mani olmaktır. Biri de başkasının malını sahibine vermek. Velhasıl (kişi) Hakk'ını istemek suretiyle kendi malını, hakları ödemek suretiyle de başkalarının mallarını korumuş olur. Şu kadar var ki malı sünni mümindeyse malını istemekte baskı yapmamalıdır. Zor durumdaysa mühlet vermeli, aldığı zaman da lütufkar davranmalı ve (ödeme vaktinin geçtiğini) bilmezden gelmelidir. Çünkü bir hadiste "Hakkımı alırım ve hiçbir şey bırakmam demesi cimrilik olarak yeterlidir"²⁵⁰ buyurulmaktadır. Bu sebeple ihsan etmek ve bilmezden gelmek bütün Hakk'ını almaktan hayırlıdır.

Burada malın şerefine, [s. 73] haklarının çokluğuna ve onun zekât, sadaka, nafaka ve benzeri haklarını yerine getirmekle korunacağına işaret vardır. Çünkü hakları ödenmeyen mallar, telef ve helâk olmakla karşı karşıyadır. O hâlde din ve dünyanın direği olan malı heder etmekten sakınmalıdır. Kur'an'da "Allah Teâlâ'nın sizin için geçim kaynağı yaptığı malları akli ermeyen kimselere vermeyiniz."²⁵¹ Buyurulmaktadır. Bu da îmanın şu'belerindendir.

12- Nesli Muhafaza Etmek

Zina hadlerini uygulamak suretiyle nesebi korumak lâzımdır. Zina hadlerini uygulamak yoluyla nesebi korumak da îmanın şu'belerindendir. Çünkü zina edenlere had cezâsı uygulanmasa zina ve nikâh (lı birleşme) birbirine karışıp zina mahsulü olan çocukla nikâh mahsulü olan belli olmaz. Zira çocuğun zina eden veya nikâhlı olanlardan hangisinin soyundan meydana geldiği bilinemez. Haddi uygulamakla had uygulananlar ve başkaları ibret alıp zinadan korkarlar, herkesin

²⁵⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 686; Deylemî, *el-Firdevs*, III, 286; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, V, 2; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, II, 147.

²⁵¹ En-Nisâ 4/5.

nesebi sâbit olur ve böylece daha önce açıklandığı üzere kısas gibi bunda da insanlar hayat bulur.

Çocuğun nesebinde karışıklık olacağı için bir kadının iki adamın nikâhı altında bulunması meşrû değildir. Bir adamın iki, üç, dört kadınla evlenmesi ise böyle değildir. Çünkü hepsinden meydana gelen çocuğun tohumunun ondan olduğu kesindir.

Şöyle bir latife anlatılır:

Adama “Ne acâlp! Oğlun sana benzemiyor” demişler de “Komşular bana benzemesine engel oluyor” diye cevap vermiş.

13- Kazif ve Ta'zir Cezâsıyla Şerefî Korumak

Kazif; bir kimseyi zinaya [s. 74] nisbet etmektir. Zina yaptı diye iftira atmaktır. Eğer iftira eden kimse suçunu itiraf eder veya iftira edilen kimse bu konuda iki erkek şahit getirirse –biri kadın olursa olmaz– bu durumda iftira edene kürkü veya pamuklu elbisesi varsa çıkartılmak şartıyla, hür ise seksen, köle ise kırk değnek –organlarına dağılacak şekilde– vurulurak cezâlandırılır.

İftira edilen kimsenin akıllı, yetişkin, iffetli olması gerekir. İftiranın sarahat ifade eden kelimelerle yapılması da lâzımdır. Kinâî ma'na ifade eden kelimeler kullanılmışsa had gerekmez. Hadiste “Gücünüz yettiği ölçüde hadleri savınız”²⁵² buyurulmuştur. Yani korkunç işlerden olduğu için hadlerin bir takım sebeplerle defedilmesi meşrûdur. Hatta zina eden erkek, zina eden kadın Hakk'ında “eşimdir” dese had düşer. Ancak haddin sâbit olmasından sonra şefaât geçerli olmaz. Ta'zir böyle değildir, had gibi şüphe ile savılmaz.

Ta'zirin had cezâsından aşağı olması uygundur. Yani en azı üç değnek ve en çoğu otuz dokuz değnektir. İmam Ebû Yusuf'a göre yetmiş beş değnektir. Ta'zirden sonra devlet başkanının ve yetkili mercinin görüşüyle hapsedmek de meşrûdur.

Sultandan zina, içki içmek, hırsızlık yapmak ve iftira etmek gibi haddi gerektiren bir fiil meydana gelirse had uygulanmaz. Çünkü bu durumda kendi kendine haddi uygulaması gerekir. Ancak haksız yere

²⁵² Tirmizî, IV, 33; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 426; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 511; Dârekutnî, III, 84; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 73.

birini öldürmüşse kısas uygulanır. Yine telef ettiği malla da sorumlu tutulur. Çünkü bunlar kulların haklarındandır.

O hâlde hâkimlerin halkın şerefini korumak için had ve ta'zir cezâlarını uygulamaları gerekir. Yoksa vakar ve namus sahibi insanların saygı ve kıymetleri kalmayıp insanlar arasında değersiz hâle gelirler. Ancak ta'zir kul hakkı olduğu için ibra ve af câiz olup davalıdan yemin etmesi istenebilir. Hadlerde ise bunlar olmaz Bir kimse bir başkasına "ey fâsık" dese sonra da kendi üzerinden ta'ziri savmak için delil ile fâsıklığını isbat etmek istese delili kabul edilmez.

Kişi, süslenmeyi terketmek, çağırdığında gelmemek, namaz kılmamak, gusletmemek ve evden çıkmak gibi sebeplerle eşini ta'zir edebilir. Ancak aşırı şekilde (maksadı aşan ölçüde) döverse (kendisi) ta'zir cezâsıyla cezâlandırılır. Hoca ile talebe arasındaki durum da böyledir.

On yaşında olan çocuk namaz kılmazsa el ve odun ile olmamak ve üç vuruşu geçmemek şartıyla dövülebilir. Diğer açıklamalar için fıkıh kitapların bakılmalıdır.

14- Zarardan Korumak Gerekir

Müslümanlardan zararı savmak lâzımdır. Çünkü İslâm'da zarar vermek de zarar görmek de yoktur. Dinin yarısı Allah Teâlâ'nın yarattığı şeylere şefkatli olmaktır. Zarar vermeyi kastetmek ise acımasızlıktır. Hadiste "Müslüman; müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir"²⁵³ buyurulmuştur. Kimseye dille eziyet etmemeli, elle ve davranışla zarar vermemeli ve meydana gelen zararı da gücü yettiği kadar savmaya çalışmalıdır.

Bir kimse komşusuna zarar veren bina yapmaktan men edilir. Bir kimsenin evinde köpeği veya tavukları olup mahalleye zararı olursa yine men edilir. Aynı şekilde komşusunun evinden kendi evine sarkan veya eğilen ağaç dalları kesilir ve üzerine nâmahrem kimselerin çıkması yasaklanır. Oluk, pencere ve benzeri şeyler de bunlar gibidir. Binanın aşırı yüksek olması da yasaktır.

Zarar konusu geniştir, her yerde ve her hususta söz konusu olmaktadır. O hâlde takvâ sahibi müminin kıyamette ilâhî rahmetten istifade

²⁵³ Buhârî, I, 13, V, 2379; Müslim, I, 65, 66; Tirmizî, IV, 661; V, 17; İbn Hibbân, I, 406, 424, 425, 467; Hâkim, I, 54, 55; Dârimî, II, 387, 388.

etmesi için faydalı olanı yapıp zararlı olandan sakınması gerekir. [s. 76]

F. ALTINCI ŞU'BE

Bu şu'be zâhiriyye, kavliyye ve nefsânîyye denilen ve herkesi ilgilendiren beş haslet ihtiva etmektedir:

1- Şahâdet Kelimesini Söylemek

Şahâdet kalpten ikrâr ve ilm-i yakîn ile haber vermektir. Şurası bilinsin ki Eş'arîler'e göre îman sadece kalp ile tasdîktir. Dil ile ikrâr hükmü uygulamaya dayanaktır. Ebû Hanîfe'ye göre dil ile ikrâr îmanın cüz'üdür. Fakat özür ile ortadan kalkması ihtimâli vardır. Dilsiz ve zorlanan kimsenin durumu gibi ki onlar mü'mindir. Zorlamanın îmanın hakikatine girmesi hakkında bazı ulemâ icmâ etmiştir. Bunun faydalarından bir kısmı yukarıda geçti. İkrâr ile îman dudaklar ile söylemek gibidir. Zira dudak, harfleri bir araya toplar, dil ise kelimayı ortaya çıkarır. Eğer birisi olmazsa söz geçersiz olur. Yine ikrâr olmasa îman müzmahlil olur.

Mü'min olan âsî de olsa bâtını münevverdir. Kâfir olan ise ahlâkî güzelliklerle bezenmiş de olsa, bâtını karanlıktadır. Eğer bir kimse "İnşâallâh ben müslümanım" dese gerektiği gibi hakkı bilmemiştir. Eğer gerçek anlamda inansa idi "Ben gerçekten inandım" derdi. Zira vaktin hükmü ile insan, îman ve şehâdetle emredilmiş ve vazifelendirilmiştir. Bu yazılanlar ile Eş'arîlerin bu mes'eledeki görüşlerine cevap verilmiş oldu. Bir hadîste "Ameller sonlarına göre değerlendirilir"²⁵⁴ denilmiştir. Bu gerçek îman sahiplerinin durumuna aykırı değildir. Bu güzel husûsu iyi düşün!

2- Lehcenin Doğru Olması

Lehce lisândır. Lisânın doğruluğu vâkı'aya mutâbık olmasıdır. Bir kimse başkasının [s. 77] sözünü nakledip sözü fazlalaştırıp eksiltmeden kurtulamazsa o kimse doğruluk gerçeğinin dışındadır. Söz ister

²⁵⁴ Buhârî, V, 2381, VI, 2436; Tirmizî, IV, 446; İbn Hibbân, II, 52; Ahmed, Müsned, V, 335.

Arapça, ister Türkçe isterse başka bir dilde olsun. Arapça'da "vav" yerine "fâ" dese yalancı olur.

Doğruluk odur ki doğru sözden ayrılmaya. Bir hadiste şöyle denilmiştir: "Cihâdın en fazîletlisi zâlim sultanın karışısında hakkı söylemektir."²⁵⁵ Çünkü bunda can tehlikesi vardır. Diğer düşmanlarla mücadele ise umut ile korku arasındadır.

Söz; amaçların vâsıtasıdır. O hâlde doğrulukla ulaşmak mümkün olan iyi bir hedefi gerçekleştirmek için yalan söylemek haramdır. Doğrulukla ulaşmak mümkün değilse mübâhtır. Çünkü yalanın haramlığı bizâtihi yalan olmasından dolayı değil, onunla başkasına zarar ulaşmasından dolayıdır. O hâlde (hedeflenen gaye) doğrulukla gerçekleşmeyen bir faydayı içerdiğinde başkasına zarar olmaması kaydıyla (yalan) câiz olur. Bir kimse çocuklarını okula teşvik etmek için gerekli görülmesi hâlinde yalan va'd ve tehditler söylese affedilir. Yalan olduğu açık olan bir sözde kasıt olmazsa kötü görülmez. "Bugün seni yüz kere aradım, bulamadım" ve "Sana şu sözü bin kere söyledim, yapmadın veya anlamadın" ve benzeri sözler gibi. Çünkü bu sözlerle gerçek ma'na kastedilmemektedir. Onun için söyleyenin iyi hâlini (adâlet) yaramaz ve şehâdetini -şahitlik ehliyetini kaldırmaz.

Bu zamanda halkın dilinde "Allah bilir ki bu mesele böyledir" şeklinde kullanılan bir söz vardır. Bu sözden sakınmak gerekir. Çünkü öyle değilse Allah Teâlâ'ya bilgisizlik isnat etmesi sebebiyle kâfir olur. "Allah bilir ki daim duânızdayız" demek de böyledir. Ancak beş vakit namazda yapılan duâ gibi yaygın ma'nadaki duânın kastedilmesi durumu hâriçdir. Duâsında bütün müminlerin [s. 78] yer alması hasebiyle özellikle adını açıkça zikretmemesinin bir sakıncası yoktur. Ancak beş vakitte müminleri anmaması hâlinde yine tehlikeden kurtulmaz.

Takvâ sahibi müminin, şeri'atta doğru sözlü olarak nefsânî sıfatların bulanıklığından kurtuluşu sağlayan tarîkatteki doğruluk hâline, oradan da, Allah'tan başka varlıklarla karışmaktan kurtuluşa ulaştıran hakikat mertebesindeki doğruluk makâmına yükselmesi gerekir. Kur'an'da "O gün doğru kimselerin doğruluğu fayda verir"²⁵⁶ buyurulmaktadır. Yani doğruluk halk katında faydalıdır, Allah katında ise daha çok faydalıdır. Yine Kur'an'da "Doğru kimselerle beraber

²⁵⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 551; Tirmizî, IV, 471 ("Doğru sözü" şeklinde); Ebû Dâvud, IV, 124; İbn Mâce, II, 1329, 1330.

²⁵⁶ el-Maide 5/119.

olun"²⁵⁷ buyurulmuştur. Yani doğru kimselerle oturup sohbet ederek doğru kimselerden olunuz, çünkü sohbet etkilidir. Yok oluş yalanda olduğu gibi, kurtuluş da doğruluktadır, denilmiştir. O hâlde gerçek kurtuluşu isteyen kimse açık ve gizli bütün hâllerde doğruluğa bağlanmalıdır.

3- Kur'an Tilaveti

Namazda kalb huzuru gerektiği gibi, Kur'an okumak ve benzeri ibâdetlerde de gerekir. Kur'an okunan ev canlı, okunmayan ev ise ölü gibidir. Kur'an okunan eve "Sekinet" denilen rahmet meleklerinden bir melek, yanında pek çok rahmet meleğiyle birlikte iner ve o ev rahmet eserleriyle dolar.

Bir hadiste "Ümmetimin günahları bana gösterildi. Bir âyet veya sure öğrenip de sonra onu unutmaktan daha büyük bir günah görmedim"²⁵⁸ [s. 79] buyurulmaktadır. Yani bir kimsenin öğrendiği âyet veya sureyi unutup mushaftan okumaya güç yetirememesi günahların en büyüğüdür. Amel etmemek de unutmanın içine girer. O hâlde müminin unutmamak için her gün ve her gece Kur'an okuması gerekir. Yoksa söz konusu tehdiye maruz kalır. Ya bir ayda veya bir haftada veyahut da üç günde bir hatmetmelidir. Zorunlu bir durum olmadıkça Kur'an'ı hafife almış olmamak için üç günden daha az bir zamanda hatmetmemelidir.

Bu ümmet içinde dört kişi bir rekatta Kur'an'ı hatmetmiştir. Biri Hz. Osman, biri Temîm-i Dârî, biri Sa'id b. Cübeyr, biri de mezhep kurucusu Ebû Hanîfe'dir. Hz. Osman çok okuması sebebiyle iki mushaf eskitmiştir.

Kur'an'ı mushaftan okumak ezberden okumaktan daha fazîletlidir. Çünkü mushaftan okumakta görmenin fazîleti de vardır. Okunan satırlar parmakla işaret edilirse [s. 80] onun için de sevap kazanılır. Kalple huzur bulmak, dille telaffuz ve elle işaret etmek mertebeleri kazanılmış olur. Ashâb-ı kirâm her gün mushafa bakarlardı, onu bir gün görmemeyi iyi saymazlardı.

²⁵⁷ et-Tevbe 9/119.

²⁵⁸ Tirmizî, V, 178; İbn Huzeyme, II, 271; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 240; a.mlf., *Şu'abü'l-İmân*, II, 334..

Kur'an okumak oruç tutmaktan daha fazîletlidir. Hz. Ömer her sabah mushafı öpüp "Bu Rabbimin sözüdür" derdi.

Kur'an'ı yüksek sesle okumak da gizlice okumak da câizdir. Ancak riyâyâ düşmekten korkan kimse için gizlemek daha iyidir. İmam-ı A'zam ve seleften bir topluluk Kur'an'ı sesi güzelleştirerek ve lahn-i makbûl (kabul edilebilecek bir makâm) ile okumayı câiz görmüştür. Çünkü bu, kalp yumuşaklığı ve Allah korkusunun oluşmasının sebebi- dir. Lahn-i makbul, bir harfi gizleme ve artırma olmayacak şekilde okumaktır. Yoksa haram olur. Musiki ehli denilen utanmaz kimselerin âdeti böyledir. O hâlde bu şekildeki okuyuşun sevâbı olmadığı gibi dinlemenin de sevâbı yoktur. Hatta belki "Ne güzel" diyen kâfir olur.

Kur'an'ı namazda imamdan dinlemek farz-ı ayın, namaz dışında dinlemek farz-ı kifâyedir. Bir kısım âlimler müstehaptır demiştir. Konular yerinden öğrenilmelidir.

4- Şer'î İlimleri Öğretmek

Bir hadiste "İlim talep etmek her müslümana farzdır"²⁵⁹ denilmiştir. "Müslim" kelimesinden maksat müslüman demektir. Erkek de kadın da buna dâhildir. Hadisin asıl metninde "ve müslimetin" kaydı olmayıp bunu vâizler ilâve etmişlerdir. Burada kastedilen ilim ilmihâl bilgileridir. Şayet namaz vakti yaklaşırsa mükellef kişinin tahâreti ve kıraat için yetecek kadar Kur'an'ı öğrenmesi gerekir. Ramazan ayı yaklaşırsa oruca dair ilimleri öğrenmeli, hacca muhâtab ise haccı öğrenmelidir. Malı bulunup da üzerinden bir sene [s. 81] geçse malı hangi türden ise ona uygun zekât bilgilerini öğrenmelidir. Eğer alım-satım yapan bir kimse ise bununla ilgili bilgileri öğrenmeli. Eğer evlenmek istese nikâh ile ilgili bilgileri öğrenmeli. Hasılı bunun gibi hüküm ve şerâî'den ne yapması gerekiyor ise ona dair bilgileri öğrenmesi maslahat ve mefsedetine dair bilgileri öğrenmesi gerekir.

Asıl öğrenme hitâb vaktinden sonradır. Fakat belirli bir vakit ilmi-hali öğrenmeye yetmeyeceğinden işi biraz daha esnek değerlendirip hitâb vaktine yakın zamanda öğrenmeye başlamalıdır denilmiştir.

²⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvsa't*, IV, 245; İsmâîlî, *Mu'cemü's-şuyûh*, II, 652; Kuzâî, *Müsnedü's-şihâb*, I, 135; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, I, 253.

Şayet daha önceden ilmî hükümleri ayrıntılı olarak öğrense efdâldır. Ancak farz olan ilmihâldir. Yoksa diğer ilimler değildir. Diğer ilimler şerâî'den veya bu ilimlerin vasıtalarından ise makbıldır. Aksi halde merduttur. Felsefî ilimler vs. gibi. Çünkü bir şey insanı kötülüğe çelip gâilelerden korumaz ise ondan kaçınmak evlâ belki vâcibtir. Bu asrın âlimlerine ve ümmîlerine yazıklar olsun ki mekâsıd ilminden ve ilmihâlden bî haberler.

Bu zamanda ca'î ilimlerden başkasına ilgi kalmadı. Hatta nice resmî ilimlere gücü yetenler, haşâ ashâb üzerine tercih edelerler. Hal-buki tercih sebebi âhiret ilmi onunla amel etmektir ki ashâb hazretleri âhiret ilimlerinde önde geldikleri gibi amel konusunda da öndedirler.

Farz olmayan bir bilgiyi edinmek maksadıyla seyahate çıkmak isteyen kimsenin ana-babasının rızâsını alması gerekir. İlm-i hâl için ise kendi memleketinde öğrenmeye güç yetirebilirse kendi memleketinde öğrenmelidir. Kendi memleketinde öğrenemezse izin almadan hocanın bulunduğu yere gitmesi câizdir. Ancak araştırmak gerekir. Çünkü her meclise gitmek yasaktır. *İhyâ-yı ulumi'd-dîn*'de günahkâr fakihden [s. 82] başka hocanın olmadığı yerden hicret etmek gerekir, denilmektedir. Çünkü öylelerinin ilmine ve fetvâsına güvenilmez. İpek elbise giymek, altın eğerli ata binmek ve bunlardan başka haramlardan birini açıkça işlemek günahkârlık alâmetlerindendir. Bu şekilde günahkârlığı ortaya çıkanın görüş ve fetvâsına dayanılmaz. Bu sebeple öğrenmeye uygun başka bir âlim aramak gerekir.

5- Şer'î Mesele ve Hükümleri Öğretmek

Eğer bir yerde dini ve din hükümlerini öğretecek bir tane âlim bulunur, başka birisi olmazsa onun öğretmesi gerekir ve ücret istemesi de câiz olmaz. Hediye yoluyla birşey alması müstesnâdır. Çünkü ilim öğrenmek ve öğretmekte olsun, âhiretle ilgili diğer işlerde olsun asıl olan mükâfatı Allah'tan istemektir. Peygamberler "Benim mükâfatım ancak âlemlerin Rabbine aittir"²⁶⁰ derler. Çünkü âhiret için yapılan davranışın sevâbı âhirette verilir. Dünyada istenirse âhirete azık kalmaz.

²⁶⁰ eş-Şu'arâ 26/109.

Bir hadiste “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir”²⁶¹ buyurulmuştur. Çünkü bütün şer'î meseleler ve hükümler, hikmetler ve hakikatler Kur'an'da kayıtlıdır.

Faydalı bilgi öğrenmek ve öğretmek nâfile oruçtan ve namazdan fazîletlidir. Çünkü dinî ve diğer faydalı bilgilerden insanlar faydalanırlar. Bunun için fıkıh kitaplarını okumak gece namazından daha hayırlıdır. Çünkü amel ve ibâdetin kabulü ilme bağlıdır. Hükümleri bilmeyenin Kur'an okuması da ibâdettir. Ancak ilim daha fazîletlidir.

“İlim örtüdür” sözü cehâletin örtüsüdür, demektir. İlim şerefli bir ilâhî sıfat ve nüvüvvet makâmının öğrettiği şey, yani tebliğdir. İnsanın şerefli ilimle belli olur. [s. 83] Kur'an'da “Allah Âdem'e isimleri öğretti”²⁶² buyrulur. Bir hadiste de “Kime bildiği bir şey sorulur da gizlerse ona kıyamet günü ateşten gem vurulur”²⁶³ denilmektedir. Yani ehlinde bilgiyi saklayan ve öğretmeyen kimsenin ağzına ateşten gem vurulur, böylece yaptığı işe uygun bir şekilde cezâlandırılır.

Abbâsî halifelerinden Hârûn Reşîd, İmam Mâlik'ten *el-Muvatta'*ı dinlemek istediğinde meclisi boşaltmak istedi. İmam Mâlik boşaltma işlemine razı olmayarak “Toplumun menedildiği ilimden özel kimseler de faydalanamaz” dedi. Böylece kapıyı açıp herkese izin verdi. Bunun üzerine öğretim herkese açık oldu, hocanın derecesi de anlaşıldı.

İskender'e “Niçin Mürebbî ve hocaya babandan daha çok saygı gösterirsin?” diye sorulunca, şöyle cevap verdi: “Babam beni gökten yere indirdi, hocam ise yerden göğe yükseltti.” Aynı soru soruya muhatap olan hikmet sahibi bir kimse de: “Babam fânî hayatıma, hocam ise ebedî hayatıma sebeptir” diye cevap verdi.

Hoca da bir takım derecelere sahiptir: Şer'î meseleler ve hükümler Hakk'ında şer'at erbâbı, mârifet ve hakikat hususunda ise hakikate ulaşmış kimseler üstattır. Ebû Yezîd el-Bistâmî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: “Siz ilmi birbiri arkasına gelen ölümlülerden aldınız. Bizse ölümsüz ve gerçek diri olan Allah'tan aldık.”

²⁶¹ Buhârî, IV, 1919; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 19; Ahmed, *Müsned*, I, 58; İbn Hacer, *Fethu'l-bârf*, IX, 77.

²⁶² el-Bakara 2/31.

²⁶³ İbn Hibbân, I, 297; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 182; İbn Mâce, I, 97; Ahmed, *Müsned*, II, 499, 508; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, XI, 5. Hadisin başka varyantları için bkz. Ebû Davud, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 3.

Vâsıtalarla da ilâhî ilimler kaynayıp taşmaktaysa da, bir takım kişiler Cenâb-ı Hakk'ın ilminden hiçbir aracı olmaksızın feyiz almaktadır. Kur'an'da "Allah'tan korkun! Allah size öğretir"²⁶⁴ buyurulmaktadır. Yani kula nisbet edilen takvâ Allah Teâlâ'ya nisbet edilen öğretimin başlangıcıdır. O hâlde her ne kadar (takvâ karşılığında verilen bilgi Allah üzerine) vâcip olmadığı için âyette fa harfi yerine vav harfi kullanılmış olsa da herkes takvâsına ve Allah'la olan davranışlarına göre Cenâb-ı Hakk'tan feyiz almaktadır. Nitekim Kur'an'da "O (Allah) sizi karanlıklardan nura çıkarmak için üzerinize yağdırır, [s. 84] melekleri de (sizin için) bağışlanma diler"²⁶⁵ buyurulmaktadır. Bundan salavât derecelerinin ve karanlıklarla nurun tabakalarının farklılığı ortaya çıkar. Bu farklılık sebebiyle insan fertleri birbirlerine üstün tutulmuştur. İlâhî isimler de bu hârika sırrın üzerinde döner ve bu yöne bakar.

G. YEDİNCİ ŞU'BE

Bu genel şu'be İmanın şu'belerinden on hasletli kapsar. Zâhiriyye, fiiliyye veya bedeniyye veyahut da her ikisinden oluşmaktadır. Altıncı şu'be gibi buna da nefsâniyye adı verilir. Çünkü nefis insanla irtibatlıdır, başkasıyla değil.

1- Taharet

Yani abdest almak ve gusletmektir. Abdest almak eskiden beri devam eden dinî bir emirdir. Ancak abdest alırken organları üçer kere yıkamak bu ümmetin özelliklerindendir. Yani eski ümmetler abdest organlarını ikişer kere yıkarlardı. Bu ümmete ise üçer defa yıkamak sünnet oldu. Çünkü abdest Allah'tan başka herşeyden ayrılıp Cenâb-ı Hakk'a duâ ile buluşmaya delâlet eder. Her şeyden ayrılmak ise varlık, sıfatlar ve davranışlar olmak üzere üç mertebede gerçekleşir. İşte bu üç mertebeyi sembolize etmek için abdest organlarının üç kere yıkanması sünnet oldu.

Eski ümmetlerde bu neden nazar-ı itibare alınmadı? diye sorulursa şöyle cevap verilir: Zikredilen bu üç mertebede fiilî olarak mükemmelliğin ortaya çıkması bu ümmetin özelliklerindendir. Çünkü peygamberler,

²⁶⁴ el-Bakara, a, 2/282.

²⁶⁵ el-Ahzâb, 33/43.

her ne kadar her mertebede mükemmel olsalar da, ümmetleri her kemâlin ortaya çıkmasına uygun yaratılıştadır. Bu sebeple her mertebede davet edilmek ve yapılan davete uymak bu ümmetin özelliği oldu. Bu sebeple Peygamber Sallâllâhü Aleyhi ve Sellem, son peygamber olma vasfını taşımıştır.

Yüzü yıkamak, tevbe ve istiğfar suyuyla dünyaya yönelişi bırakmayı ve yersiz konuşmayı terk etmeyi ifade eder. İki eli yıkamak, her iki dünyaya olan yanlış bağlılığı ve ilişkisi yok eder. [s. 85] Başını mesketmek, nefsi kurban etmektir. Çünkü kelle durdukça küçük şehitlik gerçekleşmediği gibi, nefis durdukça da büyük cihat gerçekleşmez. Ayakları yıkamak, yaratılış çamurunun ve bencilliğin giderilmesini anlatır.

Namaz kılan kişi, ayağıyla mescide yürür, ellerini birbiri üzerine koyup Hakk'ın divanına durur ve yüzü ile Hakk'a yönelir. Çünkü bir hadiste geçtiği üzere, Hakk Teâlâ, namaz kılanın kiblesinde ve keyfiyeti bilinemeyecek bir şekilde karşısındadır. Namaz kılanın başı ise Melekût âlemine doğrudur. Namazdan maksat ise yüce âleme yönelmek ve Cenâb-ı Hakk'a yalvarmak ve Onunla konuşmaktır. Demek ki bu sebeplerden dolayı bu dört organ yıkanmaya hasredildi.

Abdest ve gusûlde kullanılacak suyun miktarı belirlenmiş değildir. Abdest ve guslün şartını yerine getirecek kadar olması yeterlidir. Şarttan maksat, organlar üzerine suyun dökülmesidir. Fakat abdestte suyun bir müddet eksik olmaması müstehaptır. Müd, bir rıtıl ve bir rıtılın üçte biridir. Rıtıl ise Bağdat'ta kullanılan ölçü olup 480 dirhemdir. O hâlde bir rıtıl ve üçte biri 640 dirhem ve 1,5 okkadan²⁶⁶ (Mısır'da 1.248 kg, Suriye'de 1.282 kg) fazladır.

Gusûlde mendup olan, bir sa'dır. Sa' ise beş rıtıl ve bir rıtılın üçte biridir. Böylece hepsi 2560 dirhem su olur. Altı okka 160 dirhemdir. Abdest ve gusûlde suyun miktarı zikredilen hesaptan az veya çok olsa israfa varmamak kaydıyla câizdir. Ancak israfa kaçmak ve az kullanmaktan kurtulmak için sünnete uymak daha iyidir.

Peygamber Sallâllâhü Aleyhi ve Sellem'in bazen abdest ve gusûlden sonra bir mendille kurulandığı nakledilmiştir. Bazen de suyun bereketini alıkoymak ve alçak gönüllülük sebebiyle [s. 86] veya mendilin ipek veya kirli olmasından dolayı veyahut da aceleyle kurulanmayı

²⁶⁶ Okka: Mısır'da 1,248 kg, Suriye'de 1,282 kg.

terketmişlerdir. Bazıları abdestte olduğu gibi bırakıp (havlu kullanmayıp) gusûlde kurulanmak gerekir görüşündedir.

Soğuk ülkelerde abdest ve gusûl için su ısıtmak mekruh değildir. Aksine bir takım velîlere peygamberlik katından ısıtma emri gelmiştir. Çünkü Cenâbet sebebiyle gusletmek üzere hamama girmek için sabah beklemektense su ısıtıp aceleyle gusletmek daha iyidir. Çünkü gusl geciktirmede mahzur vardır. Beden, cünüpkên kâfir leşi gibi necis olur. Ancak abdest alıp guslû sabaha bırakmak câizdir. Bununla beraber birincisi (su ısıtıp gusletmek) takvâ, ikincisi (abdest alıp sabaha bırakmak) ise fetvâ yoludur.

Kalaylı bakır kaptan abdest almak ve gusletmek mekruh değildir. Ancak toprak kap kullanmak daha iyidir. Çünkü bakır, kalay, tunç, pirinç ve benzeri madenler altın ve gümüşe benzediğinden bazı kimşeler abdest, gusûl ve yemek için onları kullanmayıp toprak kaplar edinmişlerdir. Hülâsa bazen toprak kap kullanmak gerekir. Çünkü tevâzua daha uygun, meleklerle beraber olmaya daha layıktır.

Karısının, kendisine tâbi olanların ve öğrencilerin kendi istekleriyle yardım etmeleri hâriç, hasta olmayan kişinin abdest alırken yardım istemeye hakkı yoktur. Ancak hasta ise yardım isteyebilir. Çünkü "Zarûretler haramları mübâh kılar" denilmiştir.

Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in dalma temiz olduğu mâlumdur. Bir hadiste "Taharete devam et rızkın genişlesin"²⁶⁷ buyrulur. Yani daima taharetli ve abdestli olmak rızkın genişlemesine vesiledir. Rızık da maddî (suri, görünür) ve manevî olmak üzere iki türdür. Ashâb, daima [s. 87] taharetli olmalarına rağmen manevî fakirliği gidermek için maddî fakirliği seçtiler.

Abdesti yenilemek, nur üstüne nurdur. Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in bir gün, beş vakti bir abdestle kılmaları câiz olduğunu göstermek içindi. Yoksa her vakitte abdest yenilemek havâssın özelliklerindendir. (Bunlar) vakit mekruh değilse abdestin şükrü için namaz kılarlar. Bazı âlimler cuma gününde olduğu gibi, Mekke'de de mekruh vaktin olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü bazı zaman ve yerlerde fazladan şeref vardır. Bir kısım Allah ehli, Hakk'tan utanılacak işlerin ortaya çıkmasında da abdest yenilerlerdi.

²⁶⁷ Münâvî, *Feyzû'l-kadîr*, IV, 273.

Bazı hadislerde, abdestte Velhan²⁶⁸ denilen özel bir şeytanın musallat olduğu geçmektedir. Abdest alırken vesvese verir ve pek çok sözler söyleyip güldürür. O hâlde o vakitte müminin duâlarla meşgul olması gerekir.

Guslû gerektiren şey Cenâbettir. Cenâbet; ya dış dünyada ve uyanık hâlde gerçekten veya hayalde ve rüyada ma'nen cinsi ilişki kurmakla meydana gelir. Onun lezzetinin beden bütünü cüzlerine yayılması ve insanı gaflet basması söz konusudur. Ardından bütün organları yıkmak farzdır. Bunun için karın ve fercin isteğini gidermeye etyabâni (en hoş iki şey) derler. Çünkü fitri işlerde yemek ve cimâ'dan daha lezzetli ve hoş bir şey yoktur. Bazıları uykuyu da bu ikisine ilave etmişlerdir. Çünkü uykuda da büyük bir rahatlık vardır.

Şehirde hamama gitmek için ücret bulamayan cünüp kişinin ücretsiz olarak hamama girme Hakk'ının bulunduğu ve teyemmümle yetinemeyeceği fetvâsı verilmiştir. Hasta, yaralı ve benzeri bir kimse, abdest almakla helâk olmaktan korkarsa teyemmüm etmesi mübâh olmaz.²⁶⁹ Gusûlde ise helâk olmaktan korkana teyemmüm etmek mübâhtır. Bundan (abdest alacak kimse için) hastalık [s. 88] ve yaranın teyemmümü mübâh kılmadığı anlaşılır. O hâlde bir kısım doktorların bazı zayıf hastalıklar sebebiyle hastaları su değdirmekten menetmeleri meşu değildir.

Cünüp; gerçekte Hak'tan uzak olan kimsedir. Onun bundan temizlenmesi, isyanlardan tevbe etmek ve başkalarını menfî düşünmekten yüz çevirmek ve Allah Teâlâ'nın dışındaki şeylere yönelmeyi tamamen bırakmakla olur.

Teyemmümün abdeste bedel sayılmasının sebebi, onunla temizlenen insanın topraktan yaratılmış olmasıdır. Teyemmümde başın mes-hedilmemesinin hikmeti suyun vuslat ve toprağın ayrılık için olmasındandır. Bunun için başına felâket gelenler başına toprak saçarlar.

²⁶⁸ İbn Mâce, Taharet, 48; *Müsned-i Ahmed*, 136.

²⁶⁹ Çünkü yaralı olan abdest azası teyemmüm edilir; diğerleri yıkanır. Dolayısıyla sadece abdest almak helâk, yani ölmek korkusuna yeterli bir sebep olmaz. Ama boy abdesti sebep olabilir.

2- Örtünmek

Avret Yerlerini Örtmek: On hasletin ikincisi erkeklere göre namaz içinde olsun, namaz dışında olsun göbekten diz altına kadar örtünmektir. Bunun için göbeğini göstereni nazik bir şekilde uyarmak, yasaklamak gerekir. Uyluğunu açanı sert bir şekilde uyarmak, ayıp yerini açanı ise te'dip etmek gerekir. Çünkü avret olduğunda ihtilaf yoktur. Göbek ve diz Hakk'ında ise ittifak yoktur.

Kadınlar ise arzulanmayacak kadar yaşlı olmaları hâric, [s. 89] nâmahrem kimseler için tamamen avrettirler. Hadım denilen kimseler de nâmahremdir. Çünkü hadımlar da "Mümin erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar"²⁷⁰ âyetinin içine girer. Cârîye, namazda erkek gibidir. Ancak göğsü dışında karnı, ve sırtı da görünmemesi gerekir. Hür kadının yüzü, eli ve ayağından başka yerleri örtülü olmalıdır. Kadınlar da birbirlerine karşı erkeklerin örtündükleri kadar örtünmelidirler.

Rivâyet edilir ki, Mağrip hükümdarlarından biri cârîyeleriyle çıplak olarak hamama girmek için fetvâ istedi. Zamanın müftüsü 'birbirlerinin mahremidir' diyerek câiz olduğuna fetvâ verince, büyük âlimlerden biri hata ettiğine hükmetti. Çünkü cârîyelerin padişahın mahremi olmaları, bütün organlarını görece derecede birbirlerinin de mahremi olmalarını gerektirmezdi.

Bir kimsenin şahitlik etmek için zina edenin ayıp yerine bakması câizdir. Doktor ve sünnetçinin de hasta ve sünnet edilen şahsın ayıp yerine bakmasına müsaade edilmiştir. Çünkü bunda zarûret vardır. Ebe kadının bakması, deri kaşıntısı ve bâkirelik kontrolü ve benzeri sebeplerle bakmak da böyledir.

Kişinin kendi eşinin bütün organlarına bakması câizdir. Ancak utanıp bakmamak takvâdandır. Çünkü insanın gözü o nevi ayıba bakmak için değil, mushafa, âlimlerin yüzüne, tevhîdin delillerine ve benzerine bakmak için yaratılmıştır.

Denilir ki İmam Ahmet zamanında bazı insanlar kötü ahlaklarından dolayı ayıp yerlerini açıp yıkanarlardı. İmam Ahmet Kitab ve Sünnet ile amel edip peştemalle yıkandığı için Allah onu halka imam yaptı. Ve'l-hasil ayıp yerini açmak haramdır. [s. 90] Mü'min de ince elbise giymek-

.....
²⁷⁰ en-Nûr 24/30.

ten kaçınmalıdır. Çünkü ince ve şeffaf elbiseler yok gibidir. Lut kavminin kötü fillerinden biri de ayıp yerlerini açmalarıydı. Kureyş kabilesi de Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi. Allah müminlere bunu yasakladı. Mısır ve benzeri yerlerdeki bedevî ve fellahlar hâlen ayıp yerlerini göstermekten utanmazlar. Utanmak îmandan olduğuna göre utanmayanın îmanı da ona göre olur.

Kur'an'da da açıklandığı gibi Âdem Aleyhi's-selâm, cennette yasaklandığı ağacın meyvesinden yediğinde ayıp yerinin açılmasıyla cezâlandırılmıştır.²⁷¹ Ancak cezâlandırıldıktan sonra yeryüzüne ikramla indirilip tepeden tırnağa elbiseyle örtüldü. Hz. Nûh'un gemide ayıp yeri açılınca düşmanlar güldü, oğlu Ham gördüğü hâlde onu örtmediği için Nûh'un bedduâsına uğradı ve yüzü kara oldu. Hatta o, yüzü kara çıkanların reisi oldu. Hülâsa ister ayıp yeri olsun, ister diğer avret mahalleri olsun örtülmesi gerekir. Onları açan âhirette mahcup ve rezil olmaya mahkum edilir.

3- Namazı Kılmak

Yani farz olan namazları vakitlerinde zâhîrî ve bâtınî şartlarını yerine getirerek kılmaktır.

Eğer ve kayıt ve şartlarını yerine getirmezse ona kılmak denilmez. Zâhîrde ta'dîl ve tesviye (düzgünlük) bulunduğu gibi, bâtında da huzur ve teveccüh gereklidir. Huzurdan maksat namazın bütün kısımlarında veya çoğunda niyetle birlikte Allah Teâlâ'yı müşâhede eder gibi davranmaktır ki bu en alt davranış biçimidir. Bunun üstünde müşâhede erbâbı vardır. O da berazîde durup hem Hakk'a münâcât eder hem onu müşâhede ederler.

Cemaatin meşrû olması [s. 91] şefaatin kabûlü içindir. Bunun için cemaat kırk kişi ve daha çok olmalıdır. Zira kırk sayısı örfî velî hükümündedir. Nebînin ameli ise, hulûs ve müşâhedeye bitişik olmakla makbûldür. Ayrıca şefaet sârî olup diğerlerinin namazlarının bütün kısımları ile kabûlüne vesîle olur.

Şer'î olan namaz eskiden beri var olmakla birlikte beş vakit olarak bu ümmete hastır. Kıyâm, rukû', secde, tesbîh vb. Yine ikişer, üçer, dörder rek'at olması meleklerin halleri ve kanatlarına işarettir. Zira

²⁷¹ el-Arâf 7/22.

sâlih ameller insana kanat gibidir. Vakit tayin edilmesi insanın müsâ-mahasını önlemek içindir. Çünkü nemez kılana kalsa geciktirebilir. Namazın farzları Allah Teâlâ'nın varlığına, vücûdât-ı hâssa ve vücûdât-ı âmmenin vâcib olduğuna işarettir. Bu sebeple vücûb ve imkân mertebelerinin sınırlarına sâhip olmak isteyenler farz ve nâfilelerin hepsini yerine getirirler. Namazlarını yalnız farz ile sınırlı tutmazlar. Yoksa şükürde kusûr etmiş olurlar.

Namazdaki tekbirler Hakk Teâlâ'yı kayıt ve şartlardan münezze kılmaktır. Zira Allah kıyam, kıraat, rükû' ve sücûd gibi hallerle kayıtlı değildir. Kıyâm insanlık, rükû' hayvanlar secde de bitkiler âlemine işârettir ki bu tam tezelliül mertebesidir. Bu sebeptendir ki kimin kalbi Hakk Teâlâ'ya secde etsi onun hâlis kulu ve dergâhına yaklaşanlardan olur. Ancak sadece cesedinin secdesi yeterli değildir.

Secde halinde secde insandan i'tizâl eder (ayrılır). Fakat nefsi-ne mağlûb ise tehlike ve perişanlıktan kurtulmaz. Salât-ü selâm en üstün yakınlık vesîlesidir. Bu sebeple Rasûlüllâh mahbûle oldu. Onun küçük görülmesi [s. 92] kâfirlik sıfatı olarak sayıldı. Terki husûsunda şiddetli azâb vardır. Deli olanların hâli müstesnâ.

Allah Teâlâ'ya yakın olmak, hikmet gereği belki de daha fazla ibâdetle meşgul olmayı gerektirir. "Namazımız kılınmıştır" demek veya başka şekilde alay ederek utanmazlık etmek sapıklık ve tamamen küfürdür. Cenaze namazının farzîyetini ve vitrin aslını inkâr etmek de küfürdür.

4- Zekât Vermek

Bu da eski bir şer'î emirdir. Ancak Âdem Aleyhi's-selâm zamanında zekât yoktu. Çünkü çocukları dağlarda, mağaralarda ve ormanlarda otururlardı. Maişet sebepleri azdı. Ticaret malları ve hayvanlar sonra ortaya çıktı.

Her şeyin zekâtı kendi cinsindendir. Meselâ evin zekâtı onda misafir etmekle olur. Zenginlerin zekâtı mal harcamak ve fakr ehlinin zekâtı başkalarını kalpten çıkarmak ve her nefesi Allah için harcamaktır. Bunun için velîlerden bir kısmına müflis denilir. Çünkü malı değil, belki diğer ibâdetleri bile harcarlar, kendileri için bir şey bırakmazlar, hep infak ederler. Kendilerine ilâhî lütuf yeterlidir.

Nisaba mâlik olursa idareciler de halk gibi zekât vermelidir. Çünkü her ne kadar ellerinde bulunan gerçekte Allah Teâlâ'nın olsa da, Allah o malın tasarrufunu onlara havale etmiş ve Allah Teâlâ'nın halîfesi olmaları sebebiyle onlara zekâtı emretmiştir. Öyleyse Allah Teâlâ'nın malından Allah Teâlâ'nın emriyle Allah için zekât vermelidirler. Bu hususta fakir, zenginden daha üstündür. Çünkü Allah Teâlâ'nın kulusdur. Kul ise birşeye [s. 93] sahip olmaz. Onun için gerçek kullar mülklerinde birşey bırakmazlar, madde ve ma'nada tam bir cömertlikte yaşarlar. Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in mal ve saltanat kabul etmediğinin sırrı budur. Çünkü, değersiz dünya ile onun yüce şânı arasında bir alaka yoktur.

Herkesin kendine nisbet edilen sıfatları durumuna göredir. Peygamberler ve velîler, Hakk'ın sırlarına ve ilâhî bilgiye mâlik oldukları için istiğna (hiçbir şeye ihtiyaç duymama) duygusu onlara yetmektedir.

Rasûllullâh Sallellâhü Aleyhi ve Sellem zekât kabul etmezdi. Çünkü zekât malın kırıdır. Sadaka da kabul etmezdi. Çünkü sadaka merhametle verilir. Bu ise O'na hakaret içerir. Bunun için Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'e fakir diyeni şiddetli bir şekilde ta'zir cezasıyla cezalandırmak gerekir. Nitekim Şâfiî mezhebinde Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem için fatiha okunmaz. Çünkü bu, hakaret ve merhamet içerebilir. Hanefî mezhebine göre ise câizdir. Çünkü faydası okuyana döner. Ancak Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem hediye kabul ederdi. Çünkü hediye ikram için verilir.

İlk zamanlarda Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in ailesine de zekât verilmezdi. Çünkü ganimetin beşte birinde payları vardı. Sonra Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem vefât ettikten sonra neslinin çoğalması ve ganimetteki paylarının onlara ulaşmaması ve zaten yeterli de gelmemesi üzerine zekât almalarının câiz olduğuna dair fetvâ verildi. Şu onda da fakir olan seyyitlere²⁷² zekât vermek câizdir. Onlar asâletlerinin şerefini gözeterek almazlarsa takvâ ile amel etmiş olurlar.

Zengin olan kimsenin zekâtla yetinmemesi (başka infaklar da yapması) gerekir. Çünkü zekâtı ödemekle her ne kadar cimriliğin rezilliğinden temizlense de mürüvvetten ve yüksek derecelere ulaşmaktan mahrum olur. Bir kimse bir dilenciye eli boş çevirse, [s. 94] o eve yedi gün rahmet melekleri inmez.

²⁷² Seyyid: Peygamberin Sallellâhü Aleyhi ve Sellem neslinden olan kimse.

Ancak zamanımızda dilencilerin çeşitli hâlleri vardır. Her dilenciye sadaka vermek isyana yardım olabilir. Çünkü günlük kazancını temin etmeye gücü olana istemek ve dilencilik etmek haramdır. Ancak birşeyi hediye olarak vermek müstesnâdır.

Fetâvâ-yı Zeynîyye'de haram malın zekâtının olmayacağı kayıtlıdır. Ancak helâl malın zekâtını haram maldan vermek câizdir. Çünkü haram mala gasp yoluyla sahip olunmuştur. Dolayısıyla onun misli zaten hak sahibine (malı gasp edilen kimse) tazmin edilir; böylece haramlık ortadan kalkıp zekât sebebiyle sevap kazanılmış olur.

Eğer fülûs veya mangır denilen değeri düşük sikkeler 200 dirhem gümüş veya 20 miskal altına eşitse ondan da zekat vermek vâcibtir.

Kâfirlerin küfür hâlinde iken oruç, namaz, zekât ve diğer ibâdetler gibi İmanın teferruâtıyla sorumlu olmadıkları söylenmiştir. Hanefî ve Şâfiî mezhebinin ortak görüşüne göre tasdik ve nübüvveti kabul etmeleri öncelikli şarttır. Yine inanmalarından sonra da, bu iki mezhebe göre bu ibâdetleri kaza etmeleri gerekmez. Onlar, öncelikle İmanı terketmeleri sebebiyle sorgulanırlar. Ancak İman esaslarını terketmekle cezâlandırılacakları gibi, dinin tatbikini terketmekle de cezâlandırılıp cezâlandırılmayacakları ihtilaflıdır. Hanefî mezhebine göre uygulamayı terketmekle cezâlandırılmazlar. Yani "Sen niçin namaz kılmadın, oruç tutmadın, zekât vermedin?" diye sorgu ve cezâ yoktur, fakat "Niçin müslüman olmadın, ve bunların vâcip olduğuna inanmadın?" diye hesap verirler. Şâfiî mezhebine göre mümin olsun, kâfir olsun, münâfık olsun bütün insanlar şerî'atın esasları ve pratiğiyle sorumludur ve hepsinden sorgulanacaklardır. **Hakikat*** erbâbı olan kimseler de Hanefî olsun, Şâfiî olsun bu görüşe katılmışlardır. Çünkü bu tür konularda [s. 95] kendi mezhebine muhâlefet etmekte mahzur yoktur ve mezheplerin karışması başka durumlara göredir. Bunu da iyi anlamalısın.

5- Cenazeyi Teşyi Etmek

Cenaze İşlerine Bakmak: Yani cenazeleri techiz etmek, kefenlemek, namazını kılmak ve defnetmek de İmanın şu'belerindendir ve farz-ı kifâyedir. Hz. Âdem dünyadan intikal edince, melekler onu gusledip namazını kıldılar, defnettiler ve çocuklarına mümin olan ölümlere bu şekilde yapmalarını vasiyet ettiler.

Bir kimsenin kâfir bir yakını ölse onu ya (ölenin) dindaşlarına teslim eder veya pis bir elbise yıkar gibi yıkayıp bir çukura atar.

Eğer bir yerde bir kişiden başka cenaze yıkayacak kişi yoksa, ona ölüyü techiz etmek farz-ı ayn olur. Aynı şekilde cenaze namazı kılınırken orada bulunan herkese bu namazı kılmak farz-ı ayn olur. Çünkü farz-ı kifâye olması hazır bulunmadığı zamanda geçerlidir.

Kabre defnetmekte ölüye ikram vardır. Allah Teâlâ yeri keffâret kılmıştır. Yer, ölü ve dirileri kendine katar.

Veryüzü bu ümmete her hâl ü kârda temiz kılınmış ve mescit kabul edilmiştir. O hâlde mescide giren kimse bir bakıma Allah'la oturmaktadır. Yerin üstünde ve altındakilerin Allah'la oturma şerefleri vardır. Özellikle yer baba hükmündedir. Çünkü aslî madde ondan alınmadır. Bu sebeple ölünün yer altına defni gurbetteki kimsenin yurduna dönmesi gibidir. Bu ma'nada mümine büyük müjde vardır.

Hasta ve ölünün yanında bulunanlar hayır konuşmalıdırlar. Çünkü melekler duâlarına "âmin" derler.

Hastayı ziyaret de farz-ı kifâyedir. Çünkü vasiyette bulunabilir. (Ziyaret eden bundan haberdar olur.) Vasiyet ise dinî amellerdendir. Gerçi [s. 96] ölüm anında vasiyet etmek tok iken mal bölüştürmek gibidir. Bundan anlaşılır ki birşey yaratılışça ister hoş görülsün isten hoş görülmesin dinî bir amel olunca "neme lâzım" dememek gerekir. Çünkü kişi kendi durumundan sorumlu olduğu gibi başkasından da sorumludur.

Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem, cenazenin mescide sokulmasını hoş karşılamamıştır. Ancak hâlen Ka'be ve mescid-i Nebevî'ye cenaze gelir ve teberrük umularak namaz orada kılınır. Haremeyn'in başka mescitlerle kıyaslanmayacağı açıktır. Onun için buna âlimler de katılmışlardır.

6- Oruç Tutmak

Oruç da Âdem Aleyhi's-selâm'dan beri uygulanan eski bir dinî emirdir. Ancak özellikle Ramazan ayında oruç tutmanın farz olması bu ümmete mahsustur.

Oruç ahlakı güzelleştirmek ve temizlemek içindir. O hâlde insanın aynasının parlak olması ve İlâhî nurları aksettirme kabiliyetini kazanması için riyâzât²⁷³ etmesi gerekir. Gerçi riyâzât ve başka benzeri şeyler, fatih (açıcı) ve sonuca ulaştırıcı değildir. Aksine feth²⁷⁴ kapıları ancak Allah katındandır. Onun buyruklarına uymakla olabilir.

Bazen Peygamberimiz Sallellâhü Aleyhi ve Sellem, visâl orucu tutarlardı. Yani orucu birbirine ulayıp birkaç günde bir kez iftar ederlerdi. Ümmetini bundan yasaklaması şefkatinden dolayıdır. Yoksa güçlü olan kimseye izin vardır. Bu hususta prensip, herkesin gücüne göre davranmasıdır. Ölçüsü her gece iftar etmeden visâl orucu tutarak kendini zayıf düşürmemeli, böylece farz ve sünnetleri yapmaktan da geri kalmamalıdır. Tedrici bir şekilde gıdasını azaltması yeterlidir. [s. 97]

Nesilden nesile nakledilerek “Açlık çek beni gör, herşeyden elini çek vuslata ulaş” sözü rivâyet edilmiştir. Yani açlık rû'yetin, tecerrüd de vuslatın sebebidir.

Bir günden daha kısa vakitte oruç olmaz. Kişinin nefsiyle mücadele ederek yememesi ayrı bir meseledir. Bu durumda mücadelesi sebebiyle ecir kazanır ama bilinen ma'nada ve dinen oruç tutmuş olmaz.

Seferde oruç tutmamak mümkündür. Sonra mukîm olunca kaza eder. Ancak şeri'atın zâhirine bakılırsa, oruca güç yetiren için oruç tutmak daha iyidir. Şeri'atın bâtınında ise, yemek daha üstündür. Çünkü Allah Teâlâ, yeme iznini kullara kolaylık için irâde etmiştir. Mürîd Allah Teâlâ'nın muradına uymalıdır. Ancak biz zamanımızda seferde orucu yemeyen, aksine nefislerine şiddetli davranan bir takım Allah ehlinde büyüklerle karşılaştık. Şeri'at ehlinin, şeri'atın zâhiriyle amel etmeleri gerekir. Hakikat erbâbının ise hâlleri kayıtlı değildir. Herkes kendi keşfine ve ictihadına göre amel eder.

Peygamberimiz Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in sekiz Ramazan oruç tuttuğu rivâyet edilmiştir. Çünkü oruç hicretten üç sene sonra farz kılındı. O sekiz Ramazanın beşinde günlerin sayısı yirmi dokuz ve gerisinde otuzdu. Bundan ayların birinin yirmi dokuz ve birinin otuz olma-

²⁷³ Riyâzât: Hazları ve nefsin isteklerini terketmek, organları şeri'atın hükmüne uygun bir şekle getirmek için alıştırmak (*Mevsû'a*, 429).

²⁷⁴ Feth (veya fütûh): Allah katından kula –daha önce mahrum iken sonradan– verilen rızık, ibâdet, ilim, mârifet ve keşif gibi her türlü açık ve gizli nimetler (*Mevsû'a*, 706).

sının kural olmadığı ortaya çıkar. Özellikle doğu ve batıda farklılık vardır.

Şer'i'at ehlinin iftarı güneşin batmasından sonra, hakikat ehlinin iftarı ise akşam namazından selam verdikten sonradır. Çünkü bilinen vitir namazı gecenin vitri olduğu gibi, akşam namazı da gündüzün vitridir. Buna göre hakikatte gece akşam namazından sonra girer. İyi anlamalısın!

İftar duâsı, iftardan önce de sonra da olabilir. Ancak iftardan önce yapıldığında "iftar ettim" demek mecazi ma'nadadır; iftara yakın zamanda olduğundan yalan olmaz. Bunun benzeri kurban keserken "kabul et" şeklinde duâ etmektir. Nitekim duâ bir işe başlamadan önce de sonra da olabilir. Nitekim Hz. İbrâhîm ve İsmail, Kur'an'da nakledilen [s. 98] "Rabbimiz bizden kabul et"²⁷⁵ şeklindeki duâlarını yaparken Ka'be'nin temellerini (henüz) yükseltiyorlardı. Bir kimsenin ruhâniyetine amelin sevâbını amelin tamamlanmasından önce hediye etmek câizdir. Ancak yerine ulaşması tamamlanmasına bağlıdır. Çünkü (tamamlanması konusunda kesin değil, aksine) tehlikeli bir haldedir.

Fıkıh usulüne göre Ramazanda mukîm iken nâfile oruca niyet eden kimsenin orucunun vasfı (niyeti) batıl olur ve farz yerine geçer. Çünkü ibâdetin vakti, mukîmin farzı yerine getirmesini gerektiricidir. Şek gününde²⁷⁶ nâfile diye niyet edilip sonra da ramazan olduğu anlaşılırsa nâfile farza dönüşür ve kazası gerekmez.

Farz ve sünnetlerin hepsinin farz olduğuna inananın ibâdeti de geçerli olur. Ancak farza ve vâcibe nâfile diye inanmakta büyük tehlike vardır. Bu sebeple Ramazanla ilgili meseleyi şek gününe bağlamışlardır. Yoksa *Şerh-i Rehâvî*'de geçtiği üzere ramazan olduğu kesin olan günde nâfile oruca niyet etmek veya "ramazan orucu nâfiledir" diye niyet etmekte kâfir olma korkusu vardır. O hâlde farza farz, vâcibe vâcip ve sünnete sünnet diye inanmak farz-ı ayındır.

Kişi; farz olsun, nâfile olsun namaz, oruç ve diğer amellerinin sevâbını başkasına hediye edebilir. Bu sebeple farzın yeri boş kalmaz. Allah Teâlâ'nın hediye mukâbilinde mükâfat vermesi umulur.

²⁷⁵ el-Bakara 2/127.

²⁷⁶ Şek günü: Şaban ayının otuzuncu günü. Bu günde Ramazana veya bir vâcibe niyet edilerek tutulan oruç mekruhtur (Erdoğan, A.g.e.).

Ramazanda cünüp olarak sabahlayan kimse ağzını suyla çalkalamaz. (Yani ağzını çalkalamayı sabaha bırakmaz.) Fakat geceleyin abdest alıp ağzını çalkalayarak yatması iyidir. İyice öğrenmelisin!

7- Hacca Gitmek

Hac da eski bir dinî emirdir. Onun için Kâbe eski temeli üzerine bina edilmiştir. Yani ilk defa Hz. İbrâhîm tarafından yapılmamıştır. Daha önce Âdem'in ve meleklerin açtığı temel üzerine kurulmuştur.

Hac amellerin en üstünüdür. Ruhun ve cismin şekli olan ilim ve amel Mekke'de en olgun ve en mükemmel şekilde tezahür eder. Çünkü orası, peygamber ve velîlerin ayaklarının bastığı, Mele-i A'la'nın²⁷⁷ en üstünlerinin indiği ve Allah Teâlâ'nın vahyinin nazil olduğu yerdir. Her peygamber ve her velî mutlaka himmetini²⁷⁸ Kâbe'ye bağlamıştır. Başka yerlerde kalbi vecde gelmeyenlerin orada vecde gelmesinin sebebi de bundandır. Çünkü temiz ruhlarla beraber olmanın insan üzerinde büyük tesiri vardır.

Kabe'ye 'mesâbe' (sevap kazanma yeri) denmesinin sebebi zikredilen sebeplerden dolayıdır. Çünkü ziyaret eden kimse niyet ve özlemleri sebebiyle daima o şerefli yere yönelir.

Kur'an'da "Mutlu olan kimseler Rabbinin dilemesi dışında ebedî kalacakları cennettedirler"²⁷⁹ buyurulmuştur. Tavaf yerinde bu fakire ilham edildiğine göre, bu âyet-i kerime, Allah Teâlâ'nın haremünün cennet yeri gibi olduğuna, oraya girenin ya bedeni ve ruhu ile birlikte veya sadece ruhuyla ebediyyet bulduğuna işaret etmektedir.

Ba'zı Allah ehli hücrelerini i'mar (imâret) etmişlerdir. Bayezid'in Bistam'da Beytü'l-Ebrâr denilen hücresi, Bağdat'ta Şuniziye'de Cüneyd'in zaviyesi ve İbn Edhem'in imareti ve bir kısım salih kimselerin

²⁷⁷ Mele-i Alâ: Kelime ma'nası yüce topluluk demektir. Bu terkipte melekler kastedilir. Kur'an'da "Benim mele-i alânın tartışması Hakk'ında bir bilgim yoktur. Bana sadece açık bir uyarıcı olduğum vahyediliyor" buyurulmuştur (Sad, 38/69-70).

²⁷⁸ Himmet: Kalbin özen gösterilen birşeye bağlanması. Himmetin kemâl noktası kalbin herşeyden ayrılarak tamamen Allah Teâlâ'ya bağlanması (Mevsû'a, 1010). Başka tarifler için bkz. a.g.e., s. 1009-1010.

²⁷⁹ el-Hûd 11/108.

yerleri bu kabildendir. Yani zikredilen malhallere himmetlerini vakfedip rûhânîyetleri orada daima hazır bulunur.

Kabe'nin hem zâhiren hem de bâtinen ma'mûr olmasının sebebi gece ve gündüz bir saat bile tavaf edilmekten geri kalmamasıdır. Yollar emin olmasa (ve hacca gidilemese) bile yeryüzünün deniz ve karadaki her mesafesinden ziyaretçilerin yüzleri ona dönüktür.

Veyahut da bâtinen ma'mur olması ruhlarladır. Ruhlar da iki türlüdür: Biri meleklerdir. Bunlardan o şerefli mahalle her an inenlerden başka hizmet [s. 100] etmek ve i'mar etmek için de meleklerin en üstünleri oraya ta'yin edilmiştir. Cinlerin iyileri de bunlara dâhildir. Diğer ise peygamberlerin ve velîlerin ruhlarıdır. Bazı vakitlerde ruhlar canlılık âlemindeki cismânî hâllerıyla Kâbe'yi tavaf ederler ve velîlerin havâssıyla (seçkinleriyle) konuşurlar. Ancak seçkin insanlardan başkası onları tanımaz ve onları, sıradan insanlar sanırlar.

Haccın tamamı Arafat'ta vakfeye durmaktır. Arafat, Rahmet dağıdır. Bundan maksat, hacıların külli rahmete mazhar olduklarına işarettir. Bir hadiste "Hac, kendinden öncekini yıkıp atar"²⁸⁰ buyrulur. Yani hacc etmek; önceki günahları ve kötülükleri kesip yok eder. Ancak bu günahlar mali haklardan olmamalıdır.

Bununla beraber bazı sahih rivâyetlerde Peygamberimiz Sallâllâhu Aleyhi ve Sellem'in veda haccında Müzdelife'ye döndüğünde zulmetmek ve kan dökmek Hakk'ında duâ edip duâsının kabul edildiği geçmektedir. Bu rivâyet esas alınır, hac her türlü günahı yok eder. Ancak hacının Fudayl-ı İyad, Mâlik-i Dînâr ve benzerleri gibi tevbe edip Hakk'a dosdoğru yönelmesi gerekir ki, Allah da kıyamette hasımları birbirinden hoşnut edip her birine yüksek dereceler versin.

Halkın maksadının Kâbe'yi haccetmek, seçkin kimselerin maksadının ise Kâbe'nin Rabbi'ni haccetmek olduğu söylenmiştir. Çünkü oturanı olmayan evden ve sultanı olmayan saraydan birşey hasıl olmaz.

Hacca niyetlenmek bilinen aylarda olduğu gibi Kâbe'nin sahibine yönelmek de bilinen günlerde olur. O günler de gençlik günleridir. Nitekim "Sofî kırk yaşından sonra soğuktur" demişlerdir. Yani bir

²⁸⁰ "Hac" ifadesinin geçtiği herhangi bir rivayet tespit edilemedi. "el-İslâmü" veya "el-İmânü" şeklindeki rivayetler için bkz. Müslim, III, 100; Heysemî, *Mecma'uz-zevâid*, X, 83, 200; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 196.

kimse kırk yaşını geçince mizacına soğukluk hâkim olup kırktan önceki sıcaklığında olduğu gibi Hakk'a bağlanıp mesafeleri aşamaz. Çünkü bineği zayıftır. Gerçi Allah Teâlâ'nın [s. 101] feyzine son yoktur, "Çıkmadık canda ümit vardır" denildiği üzere insan hayatta oldukça rûhânî olgunlukları elde etmeye imkan vardır. İmkan; ancak can çekişmek ve canın boğaza gelmesiyle sona erer.

Ka'be'de makâm-ı İbrâhîm'in bulunmasından maksat hullet (dostluk), halîmiyet (yumuşaklık), evvâhiyet (günahlara çokça pişman olmak), kunut (Allah Teâlâ'ya boyun eğmek), hanefiyyet (tevhit) ve benzeri yüce sıfatları temsil etmektir. Ayak izi olan hücre İbrâhîm'in Hakk'la kıyamının sonuçlarındandır.

Nisâba mâlik olup da engelleyici bir sebep yok iken hacca gitmeyen kimse Yahudilik, Hıristiyanlık veya Mecûsîlik üzerine ölür. Yani nefis-i mutmeinneden* başka bir nefisle ölür ki o nefis sebebiyle Hak'tan ve Hakk ehlinden utanır. Göklerin kapıları onun rûhânîyetine açılmaz. Kıyamette de bir yerde bin yıl sıkıntı ve zorluk içinde kalır.

Namazı terkedene kâfir denildiği gibi hacı terkedene de kâfir denilir. Çünkü terketmesi küfre götürücüdür. Bir kimse hacı terkeden birinin yerine vasiyyeti olmaksızın haccetse ve sevâbını ona hediyeye etse hac farızasının üzerinden düşeceği İmam-ı A'zam'dan nakledilmiştir. Ancak bu fetvâ ümit yoluyla verilmiştir, bu konuda kesinlik yoktur. O hâlde gayret edip bizzat haccetmeli, özürlüyse bedel göndermelidir. Bedel gönderildiğinde tam yetkili vekil kılıp malı vekilin eline vermek gerekir. Böylece vekil de özürlü olursa başkasını vekil kılmaya yol bulabilir, elinde kalan mal kendisi için helâl olur ve başka kolaylıklardan yararlanabilir.

Bir kimse bizzat haccetip hacıların içine katılmalıdır. Yoksa [s. 102] bi'l-fiil hacı olmaz, ona sadece hac sevâbı verilir. İyice öğrenmelisin...

8- Adağını Yerine Getirmek

Yani ettiği nezre vefâ göstermelidir. Yani teahhüdünü bi'l-fiil yapmalıdır. Nezir; uyanıkken dil ile olur. Uykuda ve başka şekillerde olan adâğa itibar edilmez. Sözle olan adak Hakk'ında birşey söylemediği hâlde de kendisine vâcip kılmış olmaz. Meselâ adak kastetmeksizin "Hastam iyileşirse, kayıbım bulunursa bir kurban keseyim veya şükür olarak şu kadar namaz kılayım" dese (yerine getirilmesi) vâcip

olmaz. Ama (adak kelimesinin) dile gelmesi vâcip olması için yeterlidir. Bununla beraber (adak kelimesini söylememiş olsa bile) mürüvvet (kınanmaktan kurtulmak) için o işi yapmalıdır. Gerçek tarikat ehlinin düşüncesi bile adak hükmündedir. Çünkü mürüvvet sahipleri adağı ağızlarına almazlar. Aksine Hakk'a mürüvvetli davranışlar sergilerler.

Adak kurbanından kişinin kendisi, köleleri ve câriyeleri yiyemez. Kurban ise böyle değildir.

Adak her ne kadar emredilmeyen bir şeyi yapmayı üstlenmekse de şeri'ata uygun olan Allah Teâlâ'ya yaklaşma (ibâdet) yollarından biridir. Emredilmeyen şeyi yapmanın bazı yerlerde fazladan güzellikleri vardır. Secde âyetini okuyup secde etmek gibi. Çünkü secdede şeytana tavır koyma vardır. Nâfileyi adakla eda etmek daha üstündür. Çünkü vâcibin sevâbı daha fazladır. Cemaatle namaz kılmak adakla olursa mekruh değildir. Adağını yerine getirenler Hakk'ında Kur'an'da "(Onlar) adaklarını yerine getirirler"²⁸¹ buyrulur.

Cimri olmayan adak adamadan amel ederse de; adak, cimriden mal çıkmasına da vesile olur.

Allah Teâlâ'ya göre olanı şudur: "**Rabbınız size merhamet etmeyi kendine vâcip kıldı**"²⁸² Maksat, rahmetin Allah Teâlâ'nın varlığının ve hikmetin gereği olduğunun açıklamaktır.

Halka göre olanı ise şudur: Bazı ibâdetlere başlamakla adak ma'nasında olan vâcip ve gerekli kılma meydana gelir. [s. 103] Bir kimse dört rekat nâfileye başlasa ve birinci oturuştan önce namazı bitirse İmam-ı A'zam ve Muhammed'e göre yalnız ilk iki rekâtı kaza eder. Çünkü nâfilenin her iki rekâtı kendi başına müstakil bir namazdır. İkinci iki rekata başlanmayınca kazası da gerekmez. Ebû Yusuf ise dört rekattaki birliğe bakarak (iftitah tekbirini esas alarak) hepsinin kazasının vâcip olduğu görüşündedir.

Bir kimse bayram ve teşrik günlerinde oruç tutmayı adasa iftar eder (yani o günler oruç tutmaz.) Ancak kazası gerekir. Eğer oruç tutarsa adağı yerine getirmiş olur, fakat günahkâr olur. Çünkü o günlerde oruç tutmak haramdır. Bundan günah işlemeyi adayanın adağını yerine

²⁸¹ ed-Dehr 76/7.

²⁸² el-En'âm 54.

getirmesinin gerekmeyeceği anlaşılır. Ancak keffâretin vâcip olup olmadığına ihtilaf vardır.

“Adağım olsun” deyip de birşey belirlemeyen kimsenin fitır sadakasında olduğu gibi 520 dirhem buğday veya onun değerini vermesi gerekir.

Herşey için yemin etmemelidir. Çünkü Allah Teâlâ'nın şerefli adı hor görülmüş olur. Yemin edilmesi durumunda da yemini korumalıdır. Nitekim Kur'an'da “Yeminlerinizi koruyun”²⁸³ denilmiştir. Yemin edildiğinde de Allah Teâlâ'nın isimleri saygıyla anılmalıdır.

9- Yeminleri Ciddiye Almak

Eymân yemin kelimesinin çoğuludur. Her varlık için yemin etmemelidir. Zira ulu orta yemin etmekle Allâh Teâlâ'nın adını gereksiz yere ortaya atmış olur. Şayet yemin ederse yeminine sâdık kalmalıdır. Nitekim Kur'an'da “Yeminlerinize sâdık kalınız” buyurulmuştur. Yemin ettiği vakit Allah Teâlâ'nın isimlerini yücelterek anmalıdır.

Fıkıh kitaplarında kaydedildiğine göre yemin üç türlüdür:

Biri yemin-i kâmus. Yalan yere yemin etmektir. Buna kâmus denilmesinin sebebi sahibini evvela günaha, sonra da ateşe daldırmasından ve atmasındandır. Bu yeminde tevbeden başka keffâret olmaz.

Biri yemin-i lağvıdır. Geçmiş bir şeye dair bilmeksizin “Böyledir” diye yemin etmektir. Bunun hükmü [s. 104] af dillemeğdir.

Bir diğeri ise yemin-i mün'akittir. Geleceğe dair yapılan yemindir. Yani gelecek zamanda bir şeyi yapmak veya yapmamak üzerine yemin etmektir. Bunun hükmü ise yerine getirmemesi hâlinde keffâretin gerekmesidir. Farzları yapmak, günahları terketmek üzerine yapılan yeminler gibi bazı yemin-i mün'akitlerin korunması vâciptir. (Aksine) günahları yapıp emirleri yapmamak üzerine yemin etmek gibi olan bazı yeminlerin de yerine getirilmemesi vâciptir. Müslümanlardan ayrılmak ve benzeri şayler üzerine yemin etmek gibi bazı yeminlerin ise yerine getirilmemesi daha iyidir. Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Aişe'ye iftira hâdisesine karışması sebebiyle akrabalarından fakir bir kimse olan Mıstah'a yardım etmemeye yemin etmişti. Kur'an'da “Lütuf sahibi ve

.....
²⁸³ el-Mâide 5/89.

eli geniş olanlar akrabalarına vermemeye dair yemin etmesinler”²⁸⁴ buyurularak fakirleri mahrum bırakmakla ilgili yeminler yasaklanınca Hz. Ebû Bekir önceki gibi yine Miskah’a yardım edip yeminin keffâretini verdi.

Böylece iftirâ etmek büyük günah olmasına rağmen “Günahından tevbe eden hiç günahı olmayan kimse gibidir” sözü gereğince tevbe edene ihsan kapısı açıldı. Bunun için bazı âlimler Yusuf Aleyhi’s-selâm’ın kardeşlerinin peygamber olduğu görüşündedirler. Çünkü imamlık ve halifelîğe engel olan daha önce geçmiş olan zulüm değil, devam eden zulümdür. Çünkü Kur’an’da “Allah, Zâlimler benim ahdime ulaşamaz”²⁸⁵ buyrulur. Çünkü bundan kastedilen yapılmakta olan zulümdür.

Bazı kimseler sözlerini güçlendirmek için “Şu hususta sana yemin ederim” derler. Bu söz yasaktır. Çünkü belki yemin ettiği şeyin ifşa edilmesine engel olur.

Allah’tan başkası adına yemin etmek şırktır. Ancak toplumun ağzında yaygın olan “Başın için,” “Çocuklarının [s. 105] başı için” ve benzeri şeyler söylemekte bir mahzur yoktur. Çünkü bunlar yemin değil, merhamet istemek kabillindendir. “Falanın sebebiyle” veya “hürmetiyle” demekte de mahzur yoktur. Nitekim bir hadiste Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem’in Ensâr’a hitaben “Siz sapıklar idiniz de Allah sizi benim vâsıtamla doğru yola erdirmemi mi?”²⁸⁶ buyurduğu geçmektedir.

“Falanın hakkı için” demekte ihtilaf edilmiştir. Bazıları bundan menettirler. Çünkü Allah üzerinde kimsenin hakkı yoktur. Bazıları ise hürmet ma’nasına alıp câiz gördüler. *el-Câmi’u-s-Sağır*’de “İsteyenlerin senin üzerindeki hakkıyla” şeklinde geçmektedir. Yeminde asıl olan Allah Teâlâ’nın ismidir. Çünkü bütün cemâl ve celâl isimlerini kapsar.

Hakikat ehline göre Rabb ismi de ism-i a’zamdır. O hâlde “âlemlerin Rabbi’nin hakkı için” demek “Allah hakkı için” demekle eşittir.

10- Keffâreti yerine getirmek

²⁸⁴ en-Nûr 24/22.

²⁸⁵ el-Bakara 2/124.

²⁸⁶ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, X, 29, 32; İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, IV, 113; Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, I, 50.

Keffâret dört tûrlüdür ve hepsi de vâciptir:

a. Oruç keffâreti

Bir kimse Ramazan ayının orucunu bilerek bozarsa kaza ve keffâret gerekir. Kazası orucun kaçırılmış olan maslahatını elde etmek içindir. Keffâret ise günahın büyüklüğü sebebiyledir. Bu surette keffâret, gücü yeten kimse için köle azad etmektir. Güç yetiremeyen iki ay ara vermeksizir oruç tutar. Ara verirse yeniden başlamak gerekir. Sıkı muhafaza etmelidir. Oruca güç yetiremeyen altmış fakiri doyurur. Yani her fakire fitır sadakasında olduğu gibi 520 dirhem buğday veya 1040 dirhem hurma veya bunların kıymetlerini verir.

Bir fakire altmış gün her gün aynı şeyleri verse de câizdir. Ancak hepsinin payını bir günde bir fakire verse sadece bir fakirin payını vermiş olur. O hâlde bu üç şeyin (köle azad etme, oruç tutma ve fakir doyurma) sırasını gözetmelidir.

b. Zihar keffâreti

[s. 106] Bu da oruç keffâreti gibidir Zihar; kişinin eşini veya eşinin bir uzvunu kendisine nâmahrem olan bir yakınının bakılması haram olan bir uzvuna benzetmesidir. Meselâ "Sen veya başın, boynun, bedeninin yarısı veya üçte biri anamın arkası, karnı uyluğu gibidir" demek. Kızı, kız kardeşi, halası, teyzesi, ninesi de anası gibidir. Bu durumda keffâret vermedikçe eşine yaklaşması, onu öpüp kucaklaması haram olur.

Eğer saygı ve sevgi kastederek "Sen bana anam gibisin" dese sözün doğru kabul edilir ve zihar gerekmez. Eğer "Bundan sonra anam ol" derse niyetine bağlıdır. Yani zihar kastetmişse zihar, talâk kastetmişse talâk olur.

c. Yemin keffâreti

Yemininde durmaması hâlinde ya köle azad eder, ya on fakire her birinin bedenini örtecek kadar elbise giydirir, veya ziharda olduğu gibi on fakiri doyurur. Bu üç şeyin seçiminde serbesttir. Hangisini yapsa keffâret sorumluluğundan kurtulur. Eğer bu üç şeyin birine güç yetiremezse üç gün ara vermeksizin oruç tutar. Ancak bu durumda yemin

bozulmadan önce keffâret ödemek câiz değildir. Önce yemini bozup sonra keffâret vermelidir.

d. Hata ile öldürme keffâreti

Bu, hata ve kasta benzer öldürme sebebiyle verilen keffârettir. Yani bir kimse bir başkasını yaralayıcı bir âletle kasten öldürürse günahkâr olur ve kısas gerekir. Eğer değirmen taşı, sopa, kamçı, el ve benzeriyle öldürürse günahkâr olur, ağır bir keffâret ve diyet ödemesi gerekir. Bu tür öldürme vak'alarına kasta da hataya da benzeyen öldürme denilir. [s. 107] Hedefe ok atıp bir adamı vurmak veya av sanıp bir kimseyi öldürmek gibi durumlarda ise keffâret ve diyet gerekir ama günah olmaz.

Hata ile ve kasta benzer şekilde adam öldürmenin keffâreti mümin bir köle azad etmektir. Kâfir olursa câiz olmaz. Başka keffâretlerde ise kâfir köle azad etmek de câizdir. Eğer köle azad etmeye güç yetiremezse iki ay ara vermeksizin oruç tutar. Bir gün oruç tutmayacak olursa yeniden başlamak gerekir. Bunda başka keffâretlerde olduğu gibi fakir doyurmak câiz olmaz.

H. SEKİZİNCİ ŞU'BE

Bu şu'bede sekiz haslet vardır. Onlara bâtınıyye ve nefsâniyye denilir. Çünkü bunlar, insanın içini ve nefsini rezil işlerden temizlemekle ilgilidirler.

1- Mal Hırsıdan Uzak Durmak

Buna mal sevgisinden sıyrılmak da denilir. Bu sekiz hasletin birincisi maldan ve onun ilgisinden (hırsından) sıyrılmaktır.

Mal; akçe, altın, elbise, silah ve benzeri gibi kalbin kendisine meylettiği şeydir. Aynî mal denilen ise basılmış ve meskûk olan mallardır.

Nefislerin mala meyletmesinin sebebi nedir diye sorulursa şöyle cevap verilir: Mal ihtiyaçları gidermeye vesiledir. İnsan ise zâtı itibariyle fakir olduğundan ihtiyaç ve zarûreti gidermek yaratılışında vardır. Demek ki tabiat itibariyle mala meyletmesi gerektir. Tabiat ise süflî olduğu için onun meylettiği şeylerden kurtulmak îmanın şu'belerinden

biri oldu. Çünkü nefis ve tabiat gibi şeylerin temizlenmesine mukâbil kalp ve ruhta bunun kemâlinin eseri ortaya çıkar. Hülâsa mala olan meyil sona ererse malın sahibi olan Allah Hakk'ında meyil başlar. Tabîî ki malın zararı onu kullanmaya [s. 108] göredir. Şu hâlde yerinde kullanan kimse için faydalı olur. Nitekim bir hadiste “İyi insan için iyi mal ne güzeldir”²⁸⁷ buyrulur.

Rivâyet edilir ki bir grup şeytan Hz. Süleyman'ı fitneye düşürmek için yeşil zümrütten bir yer döşeyip inci ve cevher taşlarıyla süslediler ve ona sundular. Hz. Süleyman onu görünce şeytanlara hiç bakmayıp secde etti ve “Bu nimet Allah Teâlâ'nın bana bağışındır” diyerek şükürle meşgul oldu. Böylece şeytanların eline birşey geçmedi. Süleyman gibi olan kimseler mala meyletmeyip nimette nimeti vereni gördüler ve mal onların yolunu kesmedi.

Hz. İbrâhîm; bütün malını vakfederek tevhit-i ef'âle vâsıl olmuş ve çocuk sevgisinden geçip İsmâîl'i kurban etmekle sıfatlarda ve nefsinin bağından kurtulup Nemrut'un ateşine atılmakla da zâtta tevhide ulaşmıştır. O hâlde bu üç mertebeye ulaşmak isteyen bu üç meylin hepsinden kurtulması gerekir. İbrâhîm b. Edhem bunun için saltanatını terk etti ve Hoca Attar bütün malını yağmalattı.

İnsanın mâlik olduğu birşeyin meyil ve sevgisi Allah Teâlâ'ya yönelmekte insana engel olursa onu mülkünden çıkarmalıdır, denilmiştir. Eğer (bu engel), mâlik olduğu bir şey değilse riyâzât ve mücâhede ile düşüncesinden silmeye çalışmak gerekir.

Mala meyili olan şeyhin mürîde hayrı yoktur. Çünkü kendi nefsinin o rezil dünyalıktan kurtaramayan başkasını kurtarmaya vesile olamaz. Bir hadiste “Dünya sevgisi her kötülüğün başıdır”²⁸⁸ buyurulmuştur. Kur'an'da da “Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan koru”²⁸⁹ buyurulmaktadır. Bazı âlimler [s. 109] buradaki putları dinar ve dirhem olarak tefsir etmiştir. Buna göre mala meyyâl olan kimse puta tapan gibi olur. O hâlde tarikat ehli, Hakk'ı, mala, hatta Allah dışındaki her

²⁸⁷ İbn Hibbân, VIII, 6; Ahmed, *Müsned*, IV, 202; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, II, 91; Münâvî, *Feyzü'l-kadir*, II, 129; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 424.

²⁸⁸ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VII, 323, 338; İbn Receb, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, s. 300; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 287 (rivayetin ya M'alik b. Dînâr'ın ya da Hz. İsmâ'nın sözü olduğunu kaydeder); Münâvî, *Feyzü'l-kadir*, III, 132, 368; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 413; 460..

²⁸⁹ İbrâhîm 35.

şeye tercih etmeli ve O'nun uğrunda harcamalı böylece Hakk'la başbaşa kalmalıdır. Çünkü Hakk'ı bulan Allah dışındaki herşeyi (mâsîvayı) bulur. Ama Allah dışındaki herşeyi bulan Hakk'ı bulamaz.

2- Makam Hırsından Uzak Durmak

Makam Sevgisinden Arınmak: Yani halk arasında kıymet ve makam sahibi olma isteğinden nefsini temizlemeli ve Allah katında mer-tebe sahibi olmayı istemelidir. Nitekim muhâcir fakirlerden halkın kendilerine iltifat etmediği, evlenmek istediklerinde kız vermedikleri ve arzularının içlerinde kalıp vücuda gelmediği kimseler vardı. Bununla beraber Kıyamette Kevser şarabını herkesten önce bunlar içip Allah ve peygamber katındaki büyük değerleri ve yüce makamları ortaya çıkacaktır. O hâlde akıllı kimse Allah katındaki yüce mevkiî halkın yanında olanla değişmez, aksine halktan yüz çevirip hakikat üzerinde fakir ve namsız-nişansız olmayı tercih eder. Çünkü şöhret felâkettir. Makam talebi ise alçalma sebebidir. Nice tarikat ehli sâlik kimseler, halk arasında makam düşkünlüğü sebebiyle düşmüşlerdir.

Bu tarikatte en kötü, zor duâ bir kimse Hakk'ında "Allah sana nefsinin tadını tattırsın!" demektir. Çünkü bir kimse nefsinin tadına varırsa ebediyyen kurtulamaz. Bundan maksat halkın saygı ve teberrükle baktığı zaman haz duymak ve lezzet almaktır.

Bir kimse makam sevgisinden arınsa fakat halk arasında makam sahibi olsa makâmının Hakk'ını vermesi, yani halkın yanında [s. 110] şefaati (nazı) geçtiği kadarıyla sözünü sakınmayıp insanlara öğüt vermesi gerekir. Nitekim İbn Abbas Radiyallahühü Anh, Allah Teâlâ'nın yaratıklarının en zâlimlerinden olmasına rağmen Haccâc'ın meclisine gidip konuşmaktan geri kalmazdı. Çünkü kendisinin "sen niçin hayra aracı olmadın" diye mes'ul tutulmaktansa Haccâc'ın "Sen niçin öğüt kabul etmedin?" diye mes'ul tutulması daha iyidir" derdi.

Bu zamanda ise hayra aracı olmanın kapısı tamamen kapanıp gerçeğe ulaşan sofilerden makam sahibi olanlar bile sıradan insanların yanında itibardan düşerek gözlerde hakir görülür oldu. Çünkü sıradan insanlar mal ve rüşveti din edindiler ve din yolunu koyup bir başka yola gittiler. Sıradan insanlarla maksadımız yalnız avâm elbisesi içinde olanlar değil, havâssın (önde gelen kimselerin) suretinde olup da onlar gibi, hatta onlardan daha beter olanlardır.

3- Kinden Uzak Durmak

Kinden Arınmak: Kin nefiste öç alma duygusunu bulundurmak ve bir kişiye düşmanlık edip fırsat kollamaktır. Deveye kin sahibi derler. Çünkü onda da kin tutanların sûreti vardır. İnsanda bu özellik nasılsa âhirette öyle haşrolsa gerektir.

Farede ve karıncada hırs, eşekte ve serçe kuşunda şehvet, pars ve arslanda gazap, kaplanda kibir, köpekte cimrilik, domuzda şereh denilen yeme hırsı ve deveyle yılanda da kin sıfatlarının hâkim olduğu söylenmiştir.

Öfkelenen kimsenin öfkelendiği onda sakinleşemeyip öfkesinin içine dönmesi kini oluşturur, kalbinde düşmanlık tutup öç almak için fırsat kollamaya başlar. Bazı kimseler, kinin düşmanlık ve mücadele sebebiyle yaratıklar Hakk'ında kalpte sû-i zan tutmaktır, demişlerdir. Her iki tarife göre de nefsi ondan temizlemek, temiz gönüllü, saf yürekli olup halkın suçlarını affetmek, –öfkelenilen kimse hak etse bile– intikâmı, [s. 111] “Muhakkak ki Allah Aziz'dir ve intikam sahibidir”²⁹⁰ âyeti gereğince Allah Teâlâ'ya havale etmek ve nefse uymaktan kaçınmak gerekir.

4- Hasetten Uzak Durmak

Haset; başkasına verilen nimete bakıp mustarip olmak ve yok olmasını dilemektir. O nimet verilen kimse, nimete şükretse de etmese de durum değişmez. Çünkü fakirliğin imtihanı zenginliğin imtihanından daha şiddetlidir. Çünkü zengin olan âsînin nimet vâsıtasıyla nimeti vereni düşünüp şükretmeye yönelmesi ve ibâdet etmesi umulur.

Demek ki nimet genel olarak rahmettir. Aşırı fakirlikten ise Allah Teâlâ'ya sığınılmıştır. Buna göre o nimetin elden çıkmasını istemekten şükrüne muvaffak kılınması için duâ etmek daha iyidir. Harâmînin elindeki kılıç bile böyledir. Yani yol kesici tevbe ederse kılıcını cihad ederken kullanır. Çünkü esas yeri orasıdır. Hülâsa kılıcın elinden çıkmasını istemektense “Allahım! Kavmime hidâyet ver. Çünkü onlar

.....
²⁹⁰ Al-i İmrân 5.

bilmiyorlar"²⁹¹ diyen Peygamberi Sallelâhü Aleyhi ve Sellem örnek alarak haraminin kurtuluşunu istemek hikmete daha yakındır.

Gıpta etmek ise câizdir. Gıpta etmek; başkasına verilen nimetin kendine de verilmesini istemektir.

Haset de iki yerde geçerli ve câizdir: Biri ilim öğretenin hâli ve biri de helâl malı sadaka olarak verenin durumudur. Ancak gerçekte buna imrenmek denilir. Şerî'at dilinde ona haset denilmesinin sebebi, hasede vesile ve ona götürücü olmasındandır. Öncelikli olarak kastedilen iki haslet Hakk'ında şiddetli istek ve rağbet duymaktır.

Haset kötü sıfatların en büyüğüdür. Hatta [s. 112] hakikat erbâbına göre küfürle beraber sayılır. Çünkü haset, Allah (c.c.)'a itiraz etmek, hikmetine ve hükmüne muhâlif olmaktır. Kur'an'da "Muhakkak ki Allah katında din İslâm'dır"²⁹² buyurulmuştur. Yani gerçek din Allah Teâlâ'ya her hususta teslim olmak ve boyun eğmektir. Çünkü gerek insanın yaratılışına hoş gelen cemâl suretinde olsun, gerek hoş gelmeyen kâhır ve celâl suretinde olsun meydana gelen her iş her zaman hikmetin gereğidir.

Günahkârların yaratılmasında, halka değişik ve farklı nimetler verilmesinde ve benzeri şeylerde dünyada hakikat erbâbına ve âhirette de bütün halka apaçık görünecek olan hikmetler ve faydalar vardır. Sükût son derece gereklidir.

5- Riyâdan Uzak Durmak

Riyâ; yaptığı işte başkalarını düşünerek ihlâsı bırakmaktır. Bu sıfattan uzaklaşmakta çok zorluk vardır. Çünkü nefsini düzeltip varlığını temizlemeyen kimse Allah Teâlâ'nın dışındakileri düşünmekten geri kalmaz.

Demek ki o düşünce kişide benliğin bulunduğunu gösterir. Eğer nefis ve nefsin sıfatları tamamen yok olsa başkaları nazardan düşer ve Gerçek Sevgili göze görünür; koyunun yanında namaz kılan çobanda riyâ olmadığı gibi, onun için de halkın yanında yaptığı işlerden dolayı riyâ söz konusu olmaz. Çünkü halkın varlığı vehim, Hakk'ın varlığı ise

²⁹¹ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, I, 159; Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî (ö. 643), *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, X, 14; Deylemî, *el-Firdîvs*, III, 432.

²⁹² Al-i İmrân 3/19.

gerçek ve ma'lumdur. Akıllı kimse gerçek ve bilineni bırakıp vehme iltifat etmemelidir.

Kur'an'da "Kimseyi Rabb'ine kullukta ortak etme"²⁹³ buyrulur. Yani sadece kendini ve amelini Allah Teâlâ'ya adayan kimseye müşâhede kapısı açılır ve vahdetin güzellikleri keşfolur. Hülâsa riyâ şıktır. [s. 113] Şirk ise tevhîde aykırıdır. O hâlde riyâkar kimse müşriktir. Müşrik ise cehennemdedir.

O hâlde müminin ihlâs mertebesine ulaşması gerekir. İhlasın da tabakaları vardır: Bu tabakalar, onlar yüzler ve binlerde düşünülür. Onlar tabakası, birin on gibi olduğu kalp mertebesidir. Yüzler tabakası, birin yüz gibi olduğu ruh mertebesidir. Binler tabakası birin bin gibi olduğu sır mertebesidir. Bu sebepten gerçek bir amel ve ihlâs sahibi kişi yer ve gök ehlinin yapacağı kadar amel edebilir. Çünkü onun ihlâsı en büyük iksirdir. Riyâkar kimse ise birler tabakasındadır. Birleri, onların galip gelene yazıklar olsun.

6- Nifaktan Uzak Durmak

Nifak iki türdür: Biri şer'î ve i'tikadî nifaktır ki dil ile îmanı ızhar edip kalple küfrü gizlemektir. Kur'an'da "Muhakkak ki münâfıklar ateşin en alt tabakasındadırlar"²⁹⁴ âyeti, zikredilen münâfıklar Hakk'ındadır.

Diğerine ise örfî ve amelî nifak denilir ki, kişinin içi ve dışının birbirine uymamasıdır. Bu münâfığın şer'i'atte alâmetleri vardır: Konuşunca yalan söylemek, sözünde durmamak, va'dinden dönmek. ve emânete hiyânet etmek ve benzeri gibi. Yani nifak ve alâmetleri, küfre ve i'tikadî nifağa götüren kötü sıfatlardandır.

En büyük nifak denilen bir nifak daha vardır. O da halka çeşitli yüzlerle ve isimlerle görünmektir. Bu öyle bir münâfık ki Hindistan'da vefât ederse ateşte yakarlar, Kâbe'de ölürse zemzem suyuyla yıkarlar. Bu, hakîkati erbâbına mâlum, fakat Hakk'ında sessiz kalınan bir sırdır.

Geçmiş ümmetlerde nifak yoktu. Onların hâli ya îman ya küfürdü. Bu sebeple [s.114] onlarda kabir suali yoktu. Bu ümmet içinde nifakın ortaya çıkması üzerine ihlâslı olanla olmayanı ayırmak için kabir suali

²⁹³ el-Kehf 18/110.

²⁹⁴ en-Nisâ 4/145.

vardır. Bundan, ihlâslı mümin olanların cevaba güç yetirip, kâfirlerle münâfıklar ve münâfıkların sıfatını taşıyanların cevap veremeyip azâba uğrayacakları anlaşılır.

Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'in zamanında münâfıklar vardı. Allah onları isimleriyle Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'e bildirmişti ve Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem de Huzeyfetü'l-Yeman Radiyallahü Anh'ı sırdaş edinerek bunları ona söylemişti. Ancak ihtilâl meydana gelmesinden sakınılarak halleri gizlenirdi. Bu zamanlarda da her millettten münâfıklar vardır.

7- Ucubtan Uzak Durmak

Ucub; ayın harfinin ötresi ile okunduğunda kendini hoş, en iyi, üstün görmek anlamına gelir²⁹⁵. Yani bir kimsenin haketmediği bir mertebeye kendisinin lâıyk ve müstehak olduğunu sanması ve tevfiğin Allah Teâlâ'nın yardımı ile olduğunu bilmemesidir.

Allah ehlinin, minnet kapısından olduğu söylenmiştir. Yani herşeyi baştan ilâhî bir ihsan bilirler, sebeplere ve kendi çalışmalarının katkısına bakmazlar. O hâlde amelinin kendinden kaynaklandığını görüp Allah Teâlâ'nın yardım ve kudretinden olduğunu bilmeyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatından mahrum kalır. Kendini beğenen ve gerçek bir olan Allah'ı bilmeyen Hakk Teâlâ'nın zatından mahrum kalır. Ayrıca kendine kendinden bakması kınanır. Eğer Hakk'tan (bakıp) Hakk'ı görseydi övülecek bir davranış yapmış olurdu.

8- Kibirten Uzak Durmak

Kibir; kişinin kendini başkalarından daha büyük görmesi, kendini olduğundan yüksek sanması ve Hakk'ı inkâr etmesidir. Bu öyle bir sıfattır ki bunun giderilmesi iğne ile kuyu kazmak ve bir dağı yerinden kaldırmak gibi zordur. Bu sıfat [s. 115] sebebiyle Fir'avn ve Şeddâdilâhlık iddia ettiler ve Yahudiler Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'in övgüsünü Tevrat'ta okuyup dururken inatla inkâr ettiler. Kureyşliler de ashâbın fakirliğini görüp hakaret ettiler ve dinî liderliği dünya liderliğine kıyas ettiler. Yine bu sıfat sebebiyle layık olduğu lanet

²⁹⁵ Ucub: Kendini birşey sanmak, üstün görüp beğenmektir (*Lugat-ı Naci*).

üzerine olası İblis Âdem'e secde etmedi ve Ebû Cehil düşmanlığa bel bağladı.

O hâlde kibirin olduğu yerde liderlik sevgisi vardır ve liderlik ile kulluk ve tevâzu bir yerde bulunmaz. Çünkü büyüklenmek Hakk Teâlâ'nın hakkıdır ve onun için "Mütekebbir" onun yüce isimlerinden-
dir. Çünkü gerçek Ganî (zengin) dir. Kul ise gerçekten muhtaç ve zelîl-
dir. Dolayısıyla alçak gönüllü olmak da onun sıfatıdır.

O hâlde peygamber ve velîlere karşı büyüklenen Allah Teâlâ'ya karşı büyüklenmiş olur. Allah Teâlâ'ya karşı büyüklenen ise acziyetini, eksikliğini, zilletini, zayıflığını ve ihtiyacını bilmeyip kâfir olur.

Müminler, insanların en izzetlisidirler (şereflişidirler). Düşmanlara ve mütevâzi olmayanlara izzeti izhar ederler. Mütevâzi olmayanlara karşı kibir gösterirler. Bu, gerçekte onlarda Hakk'ın sıfatının görünme-
sidir. Hülâsa münine karşı tevâzu göstermesi, müminde Hakk'ın sıfa-
tının ortaya çıktığına işarettir. Müminin kâfire kibir göstermesi ise kâ-
firde o sıfatın kapalı ve bi'l-kuvve mevcut olduğuna delildir. Şu hâlde kalp ve kalp ehli aziz (şerefli), nefis ve nefis ehli zelîldir.

Kendilerinde gerçek izzetin zerresi olmamasına rağmen Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem, Kureyş büyüklerine neden tevâzu göste-
rirdi? diye sorulursa şöyle cevap [s. 116] verilir: Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'in onlara böyle davranması, görünüşte mevcut olan zâhir izzetlerinden dolayıydı. Ondan dolayı onları, fakir Suffe ashâbına takdim ederdi. Daha sonra müşâhedesini bir noktaya odaklamaması ve müminlerde olan bâtınî şerefe de bakması için bu, kendisine yasaklanıp fakirlerle sohbet etmesi kendisine emredildi. ²⁹⁶

Cin ve insanların dışındaki değişik varlıkların yaratılmasında ceberrût, kibriyâ, azamet, kahır ve izzet isimleri tecellî etmiştir. Bu sebeple o kahırın altında zelîl olup büyüklenmek için baş kaldırmağa güç yetiremediler. İnsan ve cinler ise lütuf, mûsâmaha, yumuşaklık ve rahmet isimlerine mazhar olup yaratılmalarında Rahmânî isimler tecellî ettiği için diğer varlıklar üzerine kibir gösterdiler ve "Rabbimiz bizi neden yarattın" diye hitap ettiler. Âlemlerin Rabbi de "Huzurumda zelîl, kibirden uzak olmanız için yarattım" dedi. Bu yüzden zelîl olduklarını göstermek için kullukla sorumlu tutularak en şerefli organları olan yüzlerini secdeye koydular ve hadlerini bildiler. Gerçi

²⁹⁶ el-Abese 80/1-10.

her secde eden tevâzuu bilmez ve secdeyi âdet üzerine yapıp kibirden uzaklaşmaz. Basîret sahiplerine açık olduğu üzere hükümdarlar ve büyükler böyledir.

Temelluk²⁹⁷ denen bir sıfat daha vardır. Dünya ehlinin birbirlerine gösterdikleri tevâzu gibi. Buna tevâzu denmez. Çünkü tevâzu; liderlik duygusunu kaldıran şerefli bir sıfattır. Temelluk ise böyle değildir. Aksine yerilmiş bir sıfattır.

I. DOKUZUNCU ŞU'BE

Bu şu'bede "bâtınıyye" ve "nefsânıyye" denilen on bir haslet vardır. Çünkü bâtinî fazîletlerle [s. 117] süslenmekle ilgilidir.

1- Tevbe Etmek

Tevbeyle (tehallî) bezenmek: Burada tehallî kelimesi noktasız hâ ile "süslenmek" ma'nasınadır. Yukarda geçen şu'bedeyse noktalı hâ ile "boşalmak, sıyrılmak, arınmak ve uzaklaşmak" ma'nasındadır. Bu sebeple o şu'be bu şu'beden önce geldi. Çünkü "arınmak, süslenmeden öncedir" denilir. Bir binanın temeli, yapısının önce kazılır. Yine "iki zıt bir arada bulunmaz" denilmiştir. Bu sebeple kelime-i tevhîd, nefy ve isbâtı (batıl tanrıların nefyedilmesini ve Allah Teâlâ'nın varlığının sâbit oluşunu) kendisinde toplar. Çünkü nefy, mahalli uydurma tanrılardan boşaltır, arındırır, isbat ise gerçek yaratıcının birliğiyle süsleyip bezer.

Tevbe; bütün muhâlif davranışlardan Cenâb-ı Hakk'a dönmeye denilir. Bir kısmından dönülüp bir kısmını bırakılırsa buna tevbe değil, terk denilir. Tevbe bağışlanma sebebidir. Allah Teâlâ'nın kula tevbesi, onu cezâlandırmaktan vaz geçip bağışlamaya dönmesi ma'nasındadır. Nitekim Tevvâb Allah Teâlâ'nın isimlerindendir.

Bazen tevbeden tevbede devam etmek kastedilir. Yani bir kimse dâima Hakk'a itaatkâr olsa, ortada bir günah olmadığından dalma Ona yönelmiş olur. Cenâb-ı Hakk'a yöneliş demek olan "inâbe" ise; tevbede kararlı ve devamlı olmaktır. Bu oluşmazsa ona inâbe ve tevbe denilmez.

²⁹⁷ Temelluk: Yaltaklanmak (*Lugat-ı Nâcî*).

Bu zamanlarda değme inabe ve tevbe muteber değildir. Aksine tevbeden de tevbe etmek gerekir. Onun için Rabia-i Adeviyye'den "Bizim bu istiğfarımız istiğfara muhtaçtır" sözü nakledilmiştir.

Tevbe, îman ve ibâdet sıkıntı ve zahmetle olmamalı, aksine isteyecek ve bunun güzelliğini düşünerek olmalıdır. Yoksa "Eğer geriye döndürülürlerse yasakalandıkları şeylere avdet ederler"²⁹⁸ âyetinin içerdiği durumdan kaçınmalıdır. Kur'an'da "Ehl-i kitaptan herkes onun ölümlünden önce ona inanacaktır"²⁹⁹ Yani zorla olan îman, makbul değildir. Nitekim yine Kur'an'da "Azâbımızı gördüklerinde inanmaları onlara fayda vermedi"³⁰⁰ buyurulmuştur. [s. 118]

Ümitsizlik anında olan îman da makbul değildir. Yani âhiret hallerini müşâhede ettikten sonra olan îmana itibar edilmez. Ancak ümitsizlik hâlindeki tevbe makbuldür. Nitekim Kur'an'da "O kullarının tevbesini kabul edendir"³⁰¹ buyurulur. Çünkü bu âyet-i kerîmede mutlak (tevbe kelimesinin bütün tevbeleri kapsayacak şekilde) zikredilmesi, ümitsizlik (ye's) hâlindeki tevbenin de makbul olduğunu gösterir. Ancak bazı hadislerde geçtiğine göre can boğaza gelmeden önce yapılması gerekir.

Kâmil insan yüce makamlara ne kadar yükselirse yükselsin, tevbeden müstağni olmaz. Çünkü insanlık vasfı, üzerinde durmaktadır. İsmet (Günahlardan korunma), insanın özünde bulunan günah işleme özelliğini yok etmez. O hâlde avâm ve havâsta teklifin medarı olan ma'na daimidir. Onun için hangi makâma çıkarsa, o makâmın altını ya zulmânî veya nurânî hey'eti sebebiyle muâyene etmeye muhtaçtır. Muâyene (Muâlece) ise tevbe ve istiğfarla olur. Onun için Rasûlullâh Sallellâhü Aleyhi ve Sellem "Benim kalbim örtülür ve günde yüz kere tevbe ederim"³⁰² buyurmuştur. O hâlde her gün en az yüz defa istiğfar etmek şeri'at ve tarikatın şartıdır. Çünkü herkesin kalbinin perdelenmesi hâline göre olur. Bundan tevbenin devamlı bir açlık hâlinde cennette de bulunduğu anlaşılır. Çünkü o, sonu olmayan bir terakki ve sınırsız bir tecellîdir. Heybet ve celâl ile ilgili diğer ilâhî sıfatların hü-

²⁹⁸ el-Enâm 6/28.

²⁹⁹ el-Nisâ 4/159.

³⁰⁰ Mû'mîn 40/85.

³⁰¹ eş-Şûra, 42/25.

³⁰² Müslim, IV, 2075; İbn Hibbân, III, 211; Ebû Dâvud, II, 84; Nesâî, 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle, s. 328; Ahmed, Müsned, IV, 211, 260; Hâkim, el-Müstedrek, I, 691, IV, 211; 260; İbn Hacer, Fethü'l-bârî, XI, 101.

kümleri de böyledir. Çünkü cennette olmak, saygının atılıp hayâ perdesinin yırtılmasını gerektirmez. “Onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir”³⁰³ âyet-i kerimesi zikredilene aykırı değildir. Çünkü durumun değişmesinden korkmamak, azamet makâmında durmaya aykırı değildir.

Bazı hadislerde [s. 119] kişinin kendine zulmetmesi gibi olan günahların affedilebileceği, kullara zulmetmek gibi olanların ise affedilemeyeceği geçmektedir. Tevbe bu günahların hepsinden çıkış yoludur. Çünkü Hakk Teâlâ'nın rahmeti geniştir ve tevbe kapısı güneşin batıdan doğmasına kadar açıktır. Tevbe kapısının kanatlarının arası bir insan ömrü demek olan yetmiş yıllık yoldur (yani o kapıdan herkes girebilir).

Kırk yaşına girip de iyiliği kötülüğüne baskın olmayan kişi, kendini cehennemde bilsin şeklinde şiddetli bir tehdit ve kuvvetli bir ikaz vardır.

2- Korku (Havf)

Korkuyla Bezenmek: Yani Allah'tan ve Onun mekrinden korkmak ve emin olamamak gerekir. Çünkü azâbı şiddetlidir.

Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in namaz kılarken göğsünde kazan kaynaması gibi bir galeyanın nasıl olduğu söylenmiştir. Hz. İbrâhîm'e Cenâb-ı Hakk “Ey İbrâhîm! Benden, öfkelenmiş arslandan korkar gibi kork!” buyurmuştur. Çünkü arslan faydalı ve zararlı öfkenin arasını farketmez (ondan korkmak önemlidir). Hasan-ı Basrî'ye korku baskın gelirdi de “Nolaydı Cehennemden bin yılda çıkan ben olaydım” diye temennî ederdi.

Korkunun ümitten önce geldiği söylenmiştir. Çünkü cennete girmek ateşe uğradıktan sonradır.

Denilmiştir ki Hz. Yahya'ya celâl mertebesi üstün geldiğinden daima korku ve üzüntü içinde idi. Hz. İsa'ya ise cemâl mertebesi üstün geldiğinden daima sevinç, genişlik ve ferah içindeydi. Bir gün birbirleriyle karşılaşp Yahya Aleyhi's-selâm, İsa Aleyhi's-selâm'a “Daima sevinç içinde gezdiğine göre sen Allah Teâlâ'nın mekrinden eminsin” dedi. [s. 120] İsa Aleyhi's-selâm da onu kınayıp “Sen de daima korku içinde gezdiğine göre Hakk'ın rahmetini ümit etmiyorsun her hâlde”

³⁰³ Yûnus, 10/62.

dedi. Allah Teâlâ “Hangisinin hüsn-i zannı fazlaysa o bana daha yakın” diye vahyetti. Görünüşte Hz. İsa’nın hüsn-i zannının daha çok olduğu anlaşılırsa da ikisi de Hakk’a yakındır. Çünkü Yahya Aleyhi’s-selâm’ın celâl hâlinde olması neşesini gösterir. Bundan ise sû-i zan anlaşılmaz. İyi anlamalısın...

Muâzu’r-Râzî ve benzeri bazı korku sahiplerinin ölümlerinden üç gün önce akıllarını kaybetmeyi, böylece o esnada dillerinden bir takım yanlış sözler çıkmışsa affedilmeyi temennî ettikleri söylenmiştir.

Bu fakirin anlayışına göre akıldan yoksun kalmak cünûnu gerektirmez, belki genel ma’nada bir insilâh³⁰⁴ gerektirir. Yoksa peygamber ve velîlerden hiç kimse cünûnla ölmemiştir. Çünkü cünûn, eksik bir sıfattır. Belki cünûn şeklinde olan insilâhla intikal etmişlerdir. İnsilahtan maksat, uykuda olduğu gibi duyular âleminden yoksun olmaktır. Nitekim vahyin hallerinden biri de insilahtır.

3- Ümit (Recâ)

Ümit Hâlinde Olmak: Korku hoş olmayan şeyleri beklemek olduğu gibi ümit de sevilen şeyleri beklemek ve güzel vaadlere mukâbil kalp sükûneti duymaktır.

İnsan sıhhatte iken korkunun ümitten daha üstün olduğu, hastalanıp ölüm alâmetleri görüldüğünde ise ümidin, korkudan daha üstün olduğu söylenmiştir. Onun için hasta ziyaret eden kimse, ümitle ilgili şeyler telkin etmelidir. Bir hadis-i kutside “Ben kulumun zannı üzereyim”³⁰⁵ buyurulmuştur. Yani insan günahlarının bağışlanması Hakk’ında hüsn-i zan üzere olursa [s. 121] affedilir ve bağışlanır. Sorgulanma ve cezâlandırılma tarafını tercih ederse, kendisine o şekilde davranılır. Onun için bir kimseye doğruyu ilham etmek ve hayır vermek üzere faraza bir melek inse, o da “yürü, sen melek değilsin” diyerek geri çevirse, ondan faydalanamaz. Çünkü faydalanmak hüsn-i zanna bağlıdır.

“Ümit etmediğin şeye, ümit ettiğin şeyden daha fazla ümit besle” denilmiştir. Çünkü Musa Aleyhi’s-selâm, ateş almak üzere ağacın ya-

³⁰⁴ İnsilâh: Stırılıp, çıkmak, sorumluluktan soyunmak (*Lugat-ı Naci*).

³⁰⁵ Buhârî, IV, 2694, 2725; Müslim, IV, 2061, 2067; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 268; Tirmizî, IV, 596, V, 581; Dârimî, II, 395; İbn Mâce, II, 1255.

nına yönelince ilâhî kelâm ve Rabbanî vahiyle müşerref oldu. Öyleyse hiçbir hayırdan ümit kesmemek gerekir. Çünkü imkân dâhilindedir.

Ehl-i recânın (istekte bulunan kimselerin) ricâsını da kesmeyip yerine getirilmesi imkansız değilse, müsâade etmek lâzımdır.

4- Hayâ

Hayâ Duygusuna Sâhip Olmak: Hayâ; nefsin bir şeyden sıkılıp kınanmaktan utanarak terketmesidir. İki nevidir:

Biri nefsânidir. Allah Teâlâ, onu bütün nefislerde yaratmıştır. Ayıp yerini açmak ve insanlar arasında cimâ etmekten utanmak gibi.

Diğeri ise îmanidir. Mümini, Allah korkusuyla günah işlemekten alıkor.

Hakikat erbâbından bazıları şöyle demiştir: Hayâ iki türlüdür. Bir farzdır. Bu da, Allah Teâlâ'nın yasakladığı işte bulunmaktan utanmaktır. Diğeri ise sünnettir. Kendinin ve ev halkının edep yerine zarûret olmaksızın bakmaktan utanmaktır. Çünkü insanın gözü, yücedir. Yaratılma sebebi peygamber, velî ve âlimlerin yüzleri ile mushaf ve benzeri yüce şeylere bakmaktır; süflî şeylere özellikle ayıp yeri ve benzerine bakmak değildir. Onun için Hz. Osman Radiyallahû Anh sağ eliyle Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'e bi'at ettiği için ayıp yerine onunla bir daha dokunmadı. Hz. Ali de [s. 122] gözüyle Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem'i gördüğü için ayıp yerine bakmadı.

Önceki peygamberlere şöyle vahyedilmiştir: "Utanmıyorsan istediğini yap"³⁰⁶ Yani hayâ, insanı kötü olan şeylerden meneder. Hayâ olmasa her türlü kötülük yüz gösterir. Hülâsa hayâsızın amelinde hayır yoktur. Ancak hayırlı amel yapmaktan utanmamak gerekir. Çünkü bazen hayâ, rızka ve bir kısım hayra engel olur.

Hayânın yeri gözdür. Onun için a'ma kimsede genellikle hayâ olmaz.

Hz. Osman, kız gibi utanırdı. Melekler bile ondan utanırlardı. Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem de hayâsı sebebiyle ona saygı gösterirdi. İmam Şâfiî'nin İmam Ebû Hanîfe'den utanarak (Ebû Hanîfe'nin)

³⁰⁶ Buhârî, V, 2268; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, II, 540; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 104.

Bağdat'taki kabri yanında sabah namazını kılarken besmeleyi açıktan okumadığı ve kunut duâsını yapmadığı anlatılır.

Bir çocukta korku ve hayâ duygularının bulunması, reşit olduğuna alâmettir, denilmiştir. Bu zamanlarda nadirdir. Çünkü hayâsızdan doğan da genellikle hayâsız olur.

5- Şükür

Şükür; nimeti kalple itiraf edip dille nimeti vereni övmek ve organlarla da O'na ibâdet etmektir. Nitekim hamd, sadece dille olur. O hâlde şükür, nimet karşılığında olur. Onun için sıkıntılı zamanda "Şükür olsun Hak'tan gelene" dememek gerekir. Çünkü "Eğer şükrederseniz artırırım"³⁰⁷ âyeti gereğince, belâ ve sıkıntının artmasını istemiş olur. Aksine "elhamdü lillâh" demek gerekir. Çünkü "elhamdü lillâh" kahr ve lütufta geçerlidir. Zira gayb âleminde ortaya çıkan -yaratılışa hoş gelsin veya gelmesin- bütün işler, ilâhî kemâlle ilgilidir. İlâhî kemâl, ortaya çıktığında hamd etmek câzdir. Hülâsa lütuf ve kahrın her ikisine de hamdedilir. Ancak sadece [s. 123] lütfâ şükredilir. O hâlde sıradan insanlar bilmediği için etse de, musîbet zamanında şükretmek meşrû değildir.

Belâdan lezzet alan kimse, şükür makâmındadır. Çünkü nimet, gerçekte lezzetin varlığıdır. O hâlde bu şekilde lezzet alana sabır sevâbı değil, şükür sevâbı verilir.

Nimete şükretmemek, o nimetln yok olmasına sebep olur. Şükürden oluşan fazlalık, şükür edilen nimete göredir. Demek ki, her türlü nimete şükür etmelidir ki, hepsine göre artış olsun.

Şükürden âciz olmak da şükürdür. Çünkü nimeti saymak mümkün değildir. Şu hâlde şükrün üstesinden gelinemez.

Nimeti veren hakîkatte Allah olsa da aracı olana da şükretmek meşrûdur. Bazı velîlerden "nimet, şeytandan gelse de kabul ederiz" sözü nakledilmiştir. Çünkü bunlarda, Hakk'ın müşâhede baskın olduğu için aracıya bakmazlar, o nimeti gönderen Hakk'a nazar ederler.

Bir kimsenin ihsanı çok olsa, şükredeni de ona göre çok olur. İhsanda bulunan kimse, nimetine karşı şükür talep etse kendi nefsi için

³⁰⁷ İbrâhim, 14/7.

çalışmış olur. Ancak Cenâb-ı Hakk böyle değildir. Aksine hem ihsan eden, hem alan ve hem de ihsanı için senâ edendir. Kulunun şükretmesini istemesi, kendisi için değildir. Aksine nimeti artırmak içindir. Çünkü fazla nimet vermek için şükür yolunu gösterdi³⁰⁸ ve en geniş şekilde ihsanını verdi. Bütün nimet ve kereminden dolayı Allah Teâlâ'ya hamdolsun.

Sıcak günlerde soğuk suyun –her ne kadar Hakk'ında sorgulanacak bir nimet ise de– içenin şükretmesine sebep olduğu için güzel bir şey olduğu letâifte geçmektedir. Çünkü sıcak suda herkes şükretmeyi hatırlatır.

Tehlikeli geçitlerin sonu, hamd ve şükür geçididir. Onun için mertebelerin sonuna ulaşanlar, Hakk'a şükretmeyi önemli bir iştigal görürler. [s. 124]

6- Vefâ

Yani ahidini gözetmek ve aldatmamaktır. Hak'la ilk başta olan ahit ruhlar âleminde olandır. Çünkü “ever” demekle îman ve itaat üstlenilmiş oldu. Buna göre cisimler âleminde bütün vasiyetlere vefâli olmak gerektir. Halkla olan ahit de buna kıyas edilmelidir.

Hakikat ehlinde bazıları “Allah Teâlâ'nın seninle olan anlaşması yeterlidir, ahitlerini artırma” demişlerdir. Onun için onlar, bi'atlaşmayı sadece Allah Teâlâ'nın emrettiği şeyler üzerine aktederler, daha fazla vird ihdas etmezler.

Şeyh Şâzelî'nin te'lif ettiği Hizbu'l-bahr duâsı ve benzerleri Kur'an ve hadisten çıkarıldığı gibi ilâhî emre de uygundur. O hâlde Kur'an ve hadisin dışında ve Hakk'ın iznine uygun olmayan (duâlar) reddedilir.

Nezir denilen şey insanın fuzuli işlerinden olduğu için Peygamber Sallelâhü Aleyhi ve Sellem, onu hoş görmemiş, fakat ona vefâ gösterilmesini gerekli kılmıştır.

Geçmiş ümmetlerin yok olmalarının sebebi çok soru sormaktır. Çünkü soru sordukça yeni ilâhî hükümler ortaya çıkıyor ve bu şekilde ilâhî hükümler çoğalıp üstesinden gelmekten âciz kalarak âsî oluyor-

³⁰⁸ “Rabbimiz bildirdi ki eğer şükrederseniz (nimetimi) artırırım. Nankörlük ederseniz muhakkak ki benim azâbım şiddetlidir.” (İbrâhîm, 14/7).

lardı. Bunun için Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem, daha fazla sorumluluk gelerek sıkıntı o'uşmaması için çok soru sormayı yasakladılar. Bazı imamların rey ve kıyası câiz görmemelerinin sebebi de budur. Çünkü kıyas ile de sıkıntı ve teklif çoğalır.

Hz. Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem, Hz. Ebû Bekir'e şöyle demiştir: "Ey Ebû Bekir! Doğru söylemeye, ahde vefâ göstermeye ve emâneti [s. 125] korumaya devam et. Çünkü bunlar, peygamberlerin vasiyetleridir. Vefâ göstermeyenler için âhirette başka bir bayrak dikilir 'İşte bu ihânet edenlerin hâlidir' diye teşhir edilir."

Hz. Ali "İhanet edene vefâ göstermek ihânet ve mazereti olanlara vefâ göstermek ise Allah katında vefâdır" demiştir.

Nitekim Sultan Mehmet'in son zamanlarında vezir-i a'zam olan Siyavuş Paşa âsî ve zorbalarla bazı devlet meselelerine dair anlaşmalar yaptıktan sonra, âsilerden ihtilâle yönelik haller ortaya çıkmış, "Bunların Hakk'ından gelmek gerekir" diyen âlimlere, Paşa'nın "Bizim onlarla ahdimiz vardır, ahdimizi bozmayız" demesi (ve tedbir almaması) sebebiyle büyük bir karışıklık çıkıp İstanbul şehrinin altı üstüne gelmiştir. Halbuki o vakitte ahdi bozmak vâcip idi. Ancak Paşa koyu cehâleti ve ahmaklığı sebebiyle ahdini bozmayıp kendisi de o esnada öldürüldü. Kur'an'da "Müşriklerin Allah ve Peygamberi Sallellâhü Aleyhi ve Sellem katında nasıl ahdi olabilir"³⁰⁹ buyrulur. Yani bu müşriklerin ve müşrik hükmünde olanların ahitlerini yerine getirmek gerekmez. Aksine maslahat gereği ahdi bozmak vefâdır. Bu iyi bilinmelidir.

7- Sabır

Sabır nefsi hevâdan alıkoymak ve Hakk'ın emri üzerinde tutmaktır. Bu hususta Hakk'ın emri, Hakk'tan başkasına şikâyet etmemektir. Nitekim Eyip Aleyhi's-selâm "Rabbim! Bana zarar dokundu. Sen merhametli olanların en merhametlisisin"³¹⁰ diye duâ etti. Bu duâsı sabırlı olmasına engel olmadı. Onun için övüldü ve Hakk'ında "Biz onu sabırlı bulduk"³¹¹ hükmü vârid oldu.

Ârifin dili şikâyet dili değil, hikâye (anlatım) dilidir. Tesellî için muşibeti konuşmak [s. 126] şikâyet değildir. Bir hadiste îmanın sabır ve

³⁰⁹ et-Tevbe 9/7.

³¹⁰ el-Enbiyâ 21/83.

³¹¹ es-Sa'd, 38/44.

müsâmaha, yani cömetlik ve ihsan olduğu yer alır. O hâlde sabır, lütuf ve keremi olmayanın îmanı eksiktir. Bunun hakîkati, ibâdetler üzerinde sabretmek ve kendini buna vermektir.

Anlatılır ki İsrâîl oğullarından biri bir aylık mesafedeki bir şehirde bulunan bir kadınla evlendi ve kölesini onu getirmesi için gönderdi. Köle kadını alıp gelirken daha ilk gece şeytan ona zina etmesi hususunda vesvese verdi. O da sabaha kadar namaz kılıp yalvardı ve nefsiyle savaşıp isteğine mani oldu. Ertesi gün yola revân olduğunda Allah Teâlâ onun bir aylık yolu bir günde alıp memleketine dönmesini ve böylece kadını efendisine teslim etmesini müyesser kıldı. Bu sabrı sebebiyle tayy-i mekanla şereflendiğinden başka nübüvvetle de şereflenip İsrâîl oğullarının paygamberlerinden oldu.

Nefis herşeyden alıkonabilir fakat Allah'tan alıkonamaz. (Herşeye sabredilir fakat Onun özlemine karşı sabredilemez.) O hâlde nefsi O'ndan alıkoymayıp O'nu vicdana oturtmak gerekir.

8- İhlas

İhlas, en azı ibâdetlerde riyâyı terketmek ve en yükseği varlığın şirk koşulmasından kurtulmak olan Allah ile kul arasındaki büyük bir sırdır. Nitekim Kur'an'da "Kim varlığını, iyi bir kimse olarak Allah Teâlâ'ya teslim ederse ona Rabblının katında büyük bir mükâfat vardır"³¹² buyrulur. Çünkü varlığını Allah Teâlâ'ya tahsis etmek, kişide cennet isteği ve ateş korkusunun kalmadığını ifade ettikten başka, başkalarının (kendisi hakkında taşıyacağı kanaatin ne olacağı) düşüncesinin de yok olduğunu ve Hakk'la Hakk'ın zuhûr ettiğini ifade eder.

Fudayl, "Halk için ameli terk etmek riyâ, onların mülâhazasıyla amel etmek şirk ve bu ikisinden kurtulmak [s. 127] ihlâstır" demiştir.

O hâlde ihlâs; niyeti Allah Teâlâ'ya has kılmaktır. Nitekim İhlas suresine bu adın verilmesi Allah Teâlâ'nın sıfatlarını zikretmeye hasredildiğindendir. Onun konularına cennet, ateş, va'd, tehdit, emir ve nehy karışmamıştır.

.....
³¹² el-Bakara 2/112.

İhlâsta farklılık olması sebebiyle Sider-i İntihaat³¹³ da farklı olmuştur. O hâlde bazı ameller bizzat Allah Teâlâ'ya yükselip onun sidresini Ondan başkası bilemez. Bundan herkesin ihlâsının isti'dâdına göre olduğu anlaşılır. O hâlde isti'dâd derecesi ne kadarsa ihlâsı da o kadardır.

İnsan bir işe başladığında onu kendisi için istediğini sanır, halbuki hakîkatte başkasının faydası için çalışır. Aşçı, fırıncı mumcu ve benzeri gibi. O hâlde kendisi için yaptığı düşüncesini bırakıp Allah için insanlara faydalı işler yaparak hizmet etmelidir. Çünkü cem ehli, nefesini halk suretinde Hakk'a harcar.

İhlas, muhlisin özelliğidir. Muhlis; sâdık, doğru ma'nasına gelip nefsânî sıfatlardan kurtulana denilir. Lâmin fethasıyla "muhlas" siddik demektir. Siddik; Allah düşüncesi dışındaki şâibelerden necât bulana denilir. Kur'an'da "Ancak onlardan senin ihlâsa erdirilmiş kulların hâriçdir"³¹⁴ âyetinde bu kelimeyi lâmin fethasıyla "muhlas" okumak daha iyidir. Çünkü kesre ile "muhlis" okunursa şeytan müdahale eder. Ancak muhlâsa müdahale edemez. Onun için "İhlâsa erenler de büyük bir tehlikededir"³¹⁵ hadisinden, insanın değme bir ihlâsla tehlikeden kurtulamayacağı anlaşılmaktadır. O hâlde gayr mülâhazasını bırakıp yarla yalnız kalmak gerekir. [s. 128]

9- Sevgi ve Muhabbet

Yani muhabbetle bezenmektir. Mimin fethasıyla mehabbet, Cenâb-ı Hakk Hakk'ında manevî meyl, kul Hakk'ında ise nefsânî meyildir ki birşeyde bir nevi kemâl olduğunu düşünmektir. Üç mertebedir:

³¹³ Sider-i İntihaat: Sider; sidrenin çoğuludur. Sidre; lugatte Trabzon hurması nevinden, gölgesi latif ve hafif olan bir ağaçtır; Arabistan kirazı (*Lugat-ı Naci*). Bu terkip sider-i intihaat yerine daha çok sidre-i münteha şeklinde kullanılır. Necim suresinde Peygamber Sallellâhü Aleyhi ve Sellem'in Cibrâil'i veya diğer bir yoruma göre Cenâb-ı Hakkı müşâhede ettiği yer olarak geçmektedir (53/13-14). Sidre-i Münteha'nın kelime ma'nası uzak sidre demektir. Tasavuf ıstılahında ise kulun Allah Teâlâ'ya yaklaşabileceği son sınır demektir (*Mevsû'a*, 461). Başka tarifler için bkz. *a.g.e.*, 460-461.

³¹⁴ el-Hicr 15/40.

³¹⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-haflâ'*, II, 415.

Birine tabîî sevgi denilir. Sıradan insanların sevgisidir. Bu sevgi, kemâl bulup insanın bütün hücrelerine yayılsa nikâh ve ictimâ etmeye sebep olur.

Birine de rûhânî sevgi denilir ki havâssın (önde gelen kimselerin) sevgisidir. Bunun kemâli, başka hiçbir maksat gözetmeksizin sadece sevgilinin hoşnutluğu için çalışmayı gerektirir.

Diğerine ise ilâhî sevgi derler ki ehassın (çok özel kimselerin) sevgisidir. Bu sevgi hakîkatte Hakk'ın kula olan sevgisidir. Bir hadiste "Mümin mümini Allah için sevmedikçe iman lezzetini tatmaz"³¹⁶ denilmiştir.

Ayrıldıktan sonra kardeşini himâye edip Hakk'ında gıybet etmemek. ve sevdiği kimse için güvenilir olmak.

Vahşice davranmamak, aksine ünsiyetle sohbet etmek. Kibirli muâmele etmek de vahşice davranmanın bir türüdür.

Sevdiği kişiyi onda bulunan ihsan sebebiyle sevmemek. Çünkü o zaman sevgisi, ihsan için olmuş olur. Hülâsa muhabbet iman için olursa makbuldur. Bunun dışındaki şeyler için olursa makbul değildir.

Allah Teâlâ bir kulu severse bütün halk da ona muhabbet besler. Bundan maksat, muhabbet şânından olanların muhabbetidir. Yoksa peygamber, velî ve salihlerin fâsık ve fâcirlerle birbirlerini sevmek gibi bir münasebetleri yoktur. Aksine birbirlerine buğz ederler.

Ehl-i Hakk'ın kişiye buğzetmesi kötüye alâmettir. Anlatılır ki Enuşirevân oğlu Hürmüz'ü veliahd ta'yin etmek istediğinde vezirleriyle istişare etti. Hepsî Hürmüz'ün bir ayıbını söyledi: Biri [s. 129] "kısa boylu" dedi. Enuşirevân "Hükümdarlar ekseriyâ at üzerinde veya yer üstünde otururken insanlarla görüşür. Dolayısıyla kısa boylu olmak zararlı değildir" diye cevap verdi. Biri "Anası Rumdur" dedi. Enuşirevân ona da "Zararı yok. Çocuklar anaya değil babaya nisbet edilirler" diye cevap verdi. Biri de "sevilen biri değil, nefret edilen biri" dedi. Bunun üzerine Enuşirevân "İşte benim katımda bu ayıptır" dedi. Çünkü insan ne kadar hünerli olursa olsun sevilen biri olmazsa yine ayıp sahibidir.

³¹⁶ Buhârî, V, 2246; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 190; Beyhakî, *Şu'abü'l-imân*, II, 130; a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 232.

Peygamber ve velîlerin sıradan insanlara göre sevimli olmamaları arada toplayıcı bir sebep olmadığı içindir. Bir hadiste “İnsanların gerçek âlime en az değer vereni ve ondan en çok yüz çevireni ailesi ve komşularıdır”³¹⁷ buyurulmuştur. Çünkü onlar nefsin ve nefsin kuvvetlerinin suretidir.

Bir hadiste “En kuvvetli düşmanın içindeki nefsidir”³¹⁸ buyurulmuştur. Nefis en kuvvetli düşman olunca ondan sonra diğer düşmanlar gelir. Onun için bunları Hakk’a çağırmak diğerlerinden öne alındı. Nitekim Kur’an’da “En yakın akrabalarını uyar”³¹⁹ ve “Kendinizi ve âlinizi ateşten koruyunuz”³²⁰ buyrulur. Bunlar her ne kadar yakın oldukları hâlde uzak duran kimseler ise de bunlara öncelikli davranmak, şefkatin gereğidir. Bu mertebeye nasihat denilir. Kabul edenler Hakk’ında mehabbet mertebesi zuhûr eder.

Bir kimse peygamber ve velînin nazarında olursa ona gazap yoktur. Çünkü Kâmil insanın kalbi cennetten ve rahmettendir. Bunun için o, kiminle bağ kurarsa gazaptan kurtulur. Sülûk ehline [s. 130] halkla iyi yaşantı ve rûhânî muhabbet içinde olmasından başka Allah Teâlâ’ya muhabbetle olan irtibatını da tahkik etmelidir. Çünkü muhabbet zevki bulunmayan gönül ârif olsa da ırfanına itibar edilmez, henüz helva tatmamıştır. Yani lezzetin ne olduğunu bilmez. “Allah onları sever, onlar da O’nu sever”³²¹ Allah’tan her iki tarafın muhabbetini isteriz.

10- Tevekkül

Tevekkül, Allah Teâlâ’nın lütfuna güvenip halkın eline bakmamak ve istediği şeyleri bulmadığı zaman sıkıntı etmemektir. Yoksa tevekkül sahibi bir mümin olmaz. Onun için bazı Kâmil kimseler “Yer yüzü bakır, gökyüzü demir olup gökten yağmur yağmasa ve yerden hiçbir şey bitmese, bütün halkın azığı da bana ait olsa yine rızık hususunda elem çekmem ve gam yemem” demişlerdir. Çünkü ulûhiyetin gereği yaratıcılık, yaratıcılık da rızıklandırıcı olmayı gerektirmektedir.

³¹⁷ İbrâhîm b. Muhammed el-Hüseynî, *el-Beyân ve't-ta'rif*, I, 91; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, I, 482; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 128, 527, II, 32.

³¹⁸ Beyhakî, *ez-Zühûd*, II, 157; İbn Receb, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, s. 196; Deylemî, *el-Firdevs*, III, 4081; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, V, 358; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 148.

³¹⁹ eş-Şu'arâ 26/214.

³²⁰ et-Tahrîm 66/6.

³²¹ el-Mâide 5/54.

Demek ki Hakk'ın ilah ve Rabb olmasının gereği garanti ettiği birşeyin gamını çekmek ırfan eksikliğindendir. Onun için ârif kimseler “Sen vazifeni (virdini) yap, mükâfatı (vâridi) Allah Teâlâ'ya iltisâs et” demişlerdir. Gerçi bunu Allah Teâlâ'ya vâcib değildir; ama onu sebeplere, yani emrettiği bir takım işlerin yapılmasına bağlamıştır.³²²

Allah Teâlâ ise bir işi sebeplerle (bir takım araçlarla) değil, sebeplerin olduğu zamanında yapar. Yoksa fiili mu'allel olurdu. (Yani eğer sebeplerle yapsaydı işi bir takım araçlara bağlı, onlara muhtaç olurdu.) Velhâsıl ârife göre rızık sebepleri, varlık ve yokluğa göre birdir. Sebeplerle rızık talep etmeleri, eşyada maksatların mebâdî ve sebeplerle irtibatlı olmasındandır. İrtibattan ise müessir (etkin) olmak lâzım gelmez.

“Rızık bir gölgeye benzer; tâbi olursan idrak edemezsin, yüz çevirirsen o sana tâbi olur” denilmiştir.

Anlatılır ki bir kefen [s. 131] soyucu Ebû Yezîd el-Bîstâmî'nin vâsıtasıyla tevbe etti. Ebû Yezid ona durumunu sorunca “bin kadar kabir açtım, ancak iki kişinin yüzünün kıbleye dönük olduğunu gördüm” dedi. Ebû Yezid “Onlar rızka karşı hırslı olup da Hakk'a tevekkül etmedikleri için yüzleri o şekilde kıbleden döndürüldü” dedi.

Hülâsa her hususta tevekkül süsüyle bezenmek imanın şî'arından ve islâm alâmetlerindendir.

11- Kadere Rızâ Göstermek

Rızâ ile bezenmeli ve hükümleri ve kaderi Hakk'ında Hak'la çekişmemeli, aksine teslim olup boyun eğmelidir.

Burada kaderden maksat ilâhî hikmetler ve Hakk'ın sıfatıdır. O hâlde kadere razı olmaktan, kader gereği meydana gelen şeye de razı olunması gerekmez. Çünkü küfür ve isyan kader gereği oluşmakta, fakat onlardan razı olunmamaktadır. Kader gereği oluşan pek çok şeyden razı da olunmaktadır. Onun için “hayır ve şerriyle kadere îman ettim” denilir. Yani kader gereği meydana gelen şey, yaratılışça tatlı olsa da acı olsa da kabul ettim. Çünkü Allah Teâlâ'ya nisbetle şer yoktur, aksine bütün eşya ona göre hayırdır ve tamamen hikmete dayanmaktadır.

³²² Bizim bu şekilde yorumlayarak anladığımız bu cümlelerin orijinali şöyledir: Ânınçün ârifler buyurmuşlardır ki sen virdi gör, vârid Allah üzerinedir. Eğerçi mucip değildir, belki esbaptandır.

Ancak küfre rızâsı yoktur. Nitekim Kur'an'da "Kullarının küfrüne rızâ göstermez"³²³ Yani isyan eden kişinin kötü tercihi sebebiyle küfür ve isyanı yaratır, fakat hükmü olması yönünden ona rızâ vardır, ama ondan hoşnut olunmaz. Bundan bazı duâlarda geçen "Ya Rab üzerimizden kötü kaderi uzaklaştır "sözünün, içinde geçen kaderin hükmedilmiş kader ma'nasındaki kader olduğu için mahzurlu olmadığı anlaşılır. Çünkü belâ, hükmedilmiş kaderle aynıdır, kader değildir. 'Falancaya kötü kader erişti" demek de böyledir. [s. 132] Bununla beraber bazı fakihlere göre büyük hata sayılmıştır; ancak esas büyük hata onların büyük hata demesidir.

Kadere râzı olmanın sebebi, kulun mahkum Allah Teâlâ'nın ise mutlak hâkim olmasıdır. O hâlde kulun efendinin hükmüne razı olması ve bahane ileri sürmemesi gerekir. Çünkü sırrını seyyidi bilir. Burada kaderin sırlarıyla ilgili ma'nalar olmakla beraber zikredilmeksizin geçilmiştir. Çünkü herkese anlatılması kolay değildir.

Böylece buraya kadar îmanın yetmiş yedi şu'besini kapsayan dokuz genel şu'be tek tek yazılmıştır. Bazı âlimlere göre başka şu'beler de vardır, ancak hepsi zikredilenlerdir. O hâlde kurtarıcı Kâmil îmana talip olan kimsenin îmanın gerektirdiği bütün bu şu'belerle amel etmesi lâzımdır. Yoksa îmanı eksik olanlardan olup eksik nurla Sırât üzerinden geçemeyip Berzah'ta kalır ve her bir şu'be için bir başka azâb görür.

Bazı günahların cezâsının son nefeste îmanın ve tevhîdin çekilip alınmasına sebep olduğu söylenmiştir. Bunlardan Allah Teâlâ'ya sığınırız. O günahların en şiddetlisi velîlik ve kerâmet gösterme iddiasıyla Allah Teâlâ'ya iftira etmektir. Nitekim bu zamanlarda bu nevi iddiada bulunanlar çok fazladır.

Bazı hakikat ehli şöyle demiştir: İman bir eve benzer. Onun kapısının iki kanadı, iki şehâdeti söylemektir. Evin direkleri namaz, zekât, oruç ve hac olmak üzere dördtür. Dünya evleri sakinlerini sıcak ve soğuktan korumak için olduğu gibi, dîn evi de cehennemin harûr ve zemheririnden korumak içindir. [s. 133] Cehennemin harûru ateşin sıcak nefesi, zemheriri ise soğuk nefesidir. Kıyamette cehennem ateşten zincirlerle getirildiği zaman, o iki şiddetli nefesten kurtulmak dîn evinde korunmakla olur. İki şehâdet ve dört direk kemâl bulsa ve olması gerektiği gibi olsalar diğer parçalar ve teferruat da ona göre güç

³²³ ez-Zümer 39/7.

bulur ve sağlam olur. O hâlde aklı tam olan kimse nasihat kabul edip amel eder ve korkudan emin olur.

Bu eseri cem ve te'lîfe sebep olan önde gelen müredlerimizden Şem'i Mehmet b. Sipâhî'dir. Bu fakir Hakk'ında hüsn-i zannı olduğu için, ricâ ve talebini kabul ettim. Meşguliyetler ve ilgilenilecek işler olmasına rağmen istidâdlı olduğu için sözünü reddedemeyerek ve isteğini geri çevirmeyerek gücümüz yettiği kadarıyla bu eser, yazıya geçirildi ve aşağıda gösterilen tarihte bitirildi: [s. 134]

Hakk Teâlâ dîdi Kur'ân içre "yes'â nûruhum"
Âkıl oldur sa'y edê itmâm-ı nûra muttasıl

Şem'a-î nûr-i ilâhîdir sanâ işbû kitap
Beyt-i cânından bu pertev olmasun hiç munfasıl

Bû ziyây-i ma'nevîden kıl münevver cânını
Ver cilâ âyîne-î kalbê bununlâ pâk sıl

Hâne-î kalb içre bû ma'nâ sanâ mûnis yeter
Kıl ü kâl-î sohbet-î ağıyardan cümlê kesil

Sûreti kô sırr-î imâna eriş cehdeyle var
Olmadan bû mihnet-âbâd-î fenâdan müntakil

Ger sırât-i müstakîm istersen anca yol budur
Kendine râh-i Hüdâ'da ma'rifetten zâd kıl

Gör nicê pervâne şem'a bâl ü per olmuş durur
Sen de var nâr-i mehabbette kül olup yan yakıl

Dil fenerdir nûr-i imân anda ger³²⁴ şem'adır
Bû fenerlê râh-i ukbâya gider bû yol bil

Hakkıyâ hatmê duâ idüb dedim târîhini
"Tâ be-mahşer yanar bu şem'-i münîr" (1124h=1715m)³²⁵

(Feilâtün/ mefâilün/ feilün) - (Fâilâtün) (fa'lün)

³²⁴ Burada vezin icabı bir hece daha olması gerekir. Kanaatimizce bu hece "bir"dir.

³²⁵ Tırnak içine alınan her iki mısranın da eski yazıya göre noktalı harfleri paranteze aldığımız tarihi göstermektedir.

Allah Resûlû Sallellehü Aleyhi ve Sellem “el-Îmânü bid’un ve seb’üne şû’beten/Îman yetmiş küsur şû’bedir” buyurmuştur. Bu hadîs-i Şerîf Buhârî ve Müslim’in her ikisi tarafından el-Câmi’u’s-sahîh’lerinde rivayet edilmiştir. Hadise göre îmân yetmişden fazla şû’be, küt’a ve haslettir ki bazı muhaddisler bunu yetmiş yediye kadar çıkarmışlardır.

Bu şû’belere îmân denilmesi, îmânın delilleri ve kesin olarak îmanın gerçek anlamda varlığını göstermesi sebebiyledir. Yoksa îman aslında kalp ile tasdiktir. Yani kalple inanmak ve kabul etmektir. İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe dil ile ikrârı îmânın bir cüz’ü saymıştır. Buna göre kalp ile tasdik etse fakat dili ile bunu ikrâr etmese/söylemese, onun mümin olduğuna hükmedilmez.

Elhâsıl insan vücûdu, biri rûh diğeri cesed olan iki nesneden meydana gelmektedir. Kalp ile tasdik rûhun bir özeliği, dil ile ikrâr da bedeninin bir özelliğidir. Dolayısıyla insanın hem zâhirî hem de bâtinî yönü dikkate alınarak, kâlp ve rûh ile tasdîk ve kalıp ve ceset ile ikrâr şart koşulmuştur.

DÂRÜLHADİS

ISBN 975-93632-2-4

9 789759 363222